

UZBEKISTAN

TURKMENISTAN

Орталық Азиядағы
үкіметтік емес ұйымдар
(ҮЕҰ): дамуға, басқаруға
және тұрақтылыққа
қосқан үлесі

TAJIKISTAN

KYRGYZSTAN

KAZAKHSTAN

2026 ж.

**ОРТАЛЫҚ АЗИЯДАҒЫ
ҮКІМЕТТІК ЕМЕС ҰЙЫМДАР
(ҮЕҰ): ДАМУҒА, БАСҚАРУҒА
ЖӘНЕ ТҰРАҚТЫЛЫҚҚА
ҚОСҚАН ҮЛЕСІ**

2026 Ж.

ӘОЖ 327 (100-87) (орыс нұсқасы)

КБК 66.4 (0)

Н – 11

Авторлық топ:

Бас редактор – Н. ДОБРЕЦОВА, «Даму саясаты институты» АҚ басқарма төрағасы
Жетекші автор-сарапшы – М. СЕМЕНЯК.
Әдіснама жөніндегі кеңесшілер – А. МАМБЕТОВ, А. КУРБАНОВА, «Азаматтық қатысу» қоғамдық қоры.

Орталық Азия елдеріндегі есептің кеңесші-авторлары:

Қазақстан – А. ГЛАДКИХ, «АРГО» Азаматтық қоғамды дамыту қауымдастығы, Алматы.
Қырғызстан – А. МАМБЕТОВ, А. КУРБАНОВА, «Азаматтық қатысу» қоғамдық қоры.
Тәжікстан – Х. РАСУЛОВА, «Тұрақты даму үшін бағалау» қоғамдық ұйымы.
Түрікменстан – С. АГАБАЛАЕВ, «Кейик Окара» қоғамдық ұйымы.
Өзбекстан – Н. КАРИМБЕРДИЕВА, «Юксалиш» қозғалысы.

Жобаның әкімшілік тобы: С. МУСТАФАЕВА, А. БУЗУРМАНКУЛОВА, Ж. ИБРАГИМОВ.

Н – 11 **Орталық Азиядағы ҰЕҰ: дамуға қосылған үлес, басқару және тұрақтылық.** – Бішкек: Даму саясаты институты, 2026. – 94 б.

ISBN 978-9967-11-929-1

Аталған есеп коммерциялық емес ұйымдардың Орталық Азия елдерінің әлеуметтік-экономикалық дамуына қосқан үлесін бағалауға арналған. Зерттеуде ҰЕҰ экономиканың қатысушылары, қоғамдық маңызы бар қызметтерді жеткізушілер, мемлекеттің серіктестері, жергілікті даму субъектілері, қолданбалы сараптама көздері және халық пен аймақтардан кері байланыс орнатушы өткізгіштер ретінде қарастырылады. Әдетте толық ескеріле бермейтін үлес түрлеріне, атап айтқанда, ҰЕҰ-ның басқару сапасына, инвестициялық ахуалға, жеке секторды дамытуға, осал топтар үшін кедергілерді азайтуға және жергілікті қоғамдастықтардың тұрақтылығына тигізетін әсеріне ерекше назар аударылды. Бұл есеп Орталық Азия елдеріндегі ҰЕҰ тек жобаларды орындаушылар мен қызмет көрсетушілер ғана емес, сонымен қатар дамудың маңызды ресурсы екенін көрсетеді. Олар жұмыс орындарын ашады, ресурстарды тартып, қайта бөледі, осал топтарға көмектеседі, шешімдерді әзірлеу мен мониторингтерге қатысады, жергілікті бастамаларды дамытады, кәсіпкерлікті қолдайды және қоршаған ортаны адамдар мен, қоғамдастықтар және бизнес үшін барынша тұрақты, ашық әрі қолайлы етуге көмектеседі.

Есептің негізі ретінде аймақтағы бес елдің Қазақстан, Қырғызстан, Тәжікстан, Түрікменстан және Өзбекстан статистикасын, кейстерін, сарапшылық бағалаулары мен үлес модельдерінің типологиясын біріктіретін аймақтық синтез алынды. Зерттеу сандық мәліметтер мен сапалық әдістерді ұштастыра отырып, ҰЕҰ-ның қосқан үлесін бірнеше өлшемде көрсетеді: институционалдық, экономикалық, әлеуметтік, басқарушылық және тақырыптық. Бұл ретте мәліметтер жиынтығының шектеулілігі мен айырмашылығына байланысты елдерді өзара салыстыра сипаттаудан аулақ болдық. ҰЕҰ-ның ауқымды мемлекеттік және нарықтық бағдарламаларға қосымша ретінде де, сондай-ақ мемлекеттің, нарықтың және отбасының мүмкіндіктері жеткіліксіз болған жағдайларда да қолданатын икемді әрі атаулы қызмет үлгілері түріндегі шешімдерінің бірегейлігіне, инновациялылығына, тиімділігі мен тұрақтылығына ерекше назар аударылды. Есеп Орталық Азияны дамытудағы ҰЕҰ-ның рөлін неғұрлым дәл түсінуге мүдделі тұлғалардың барлығына: мемлекеттік органдардың, азаматтық сектордың, донорлардың, бизнестің өкілдеріне, зерттеушілер мен кең ауқымды жұртшылыққа арналған.

Бұл зерттеу Ұлыбритания Үкіметі қаржыландыратын «Экономикалық даму үшін тиімді басқару» бағдарламасының қаржылық қолдауымен дайындалды. Басылымның Орталық Азия елдерінің мемлекеттік тілдеріндегі, орыс және ағылшын тілдеріндегі электронды нұсқасы келесі сайттарда жарияланған: www.dpi.kg, www.yumh.uz.

Басылым мәтіні орыс тілінде әзірленгендіктен, орыс тіліндегі мәтін мен Орталық Азия елдерінің мемлекеттік тілдеріндегі және ағылшын тіліндегі мәтіндер арасында алшақтықтар туындаған жағдайда, орыс тіліндегі мәтін түпнұсқа дұрыс деп есептеледі.

Осы құралды немесе оның бөліктерін кез келген нысанда немесе басқа да тәсілдермен электронды не болмаса механикалық, соның ішінде фотокошірме жасау, дыбыс жазу, есте сақтау құрылғылары және ақпарат іздеу жүйелерімен тарату кезінде баспагерлерді келесі электрондық пошта мекенжайлары арқылы хабардар етуіңізді сұраймыз: ndobretsova@dpi.kg, Office@dpi.kg

ISBN 978-9967-11-929-1

**ӘОЖ 327 (100-87)
КБК 66.4 (0)**

© Даму саясаты институты, 2026
© «Юксалиш» қозғалысы, 2026

Мазмұны:

Азаматқа. Орталық Азиядағы ҰЕҰ туралы 28 факт: жұмыс орындары, салықтар, экономика, қызмет көрсету, адамдарға көмек және елдердің дамуы.....	6
Қысқартулар мен шартты белгілер тізімі.....	10
Қысқаша түйін.....	12
Кіріспе.....	14
1. Әдебиетке шолу.....	16
2. Әдістемелік тәсіл және талдаудың шектеулері.....	20
2.1. Зерттеудің жалпы логикасы.....	20
2.2. Ақпарат жинау әдістері мен дереккөздері.....	20
2.3. Талдамалық тәсіл.....	21
2.4. Өзгерістер теориясының элементтері.....	22
2.5. Нәтижелерді интерпретациялау (түсіндіру) тәсілі.....	22
2.6. Шектеулер.....	22
3. ҰЕҰ секторының аймақтық портреті.....	24
3.1. Сектордың жалпы сипаттамасы.....	24
3.2. Ұйымдық нысандар.....	25
3.3. Тіркелген, жұмыс істеп тұрған және белсенді жұмыс істейтін ұйымдар.....	25
3.4. ҰЕҰ қызметінің негізгі нысандары.....	27
3.5. Қаржыландыру көздері және ресурстық база.....	27
4. ҰЕҰ үлесін бағалаудың елдік модельдерінің типологиясы.....	29
5. Осы есептің мақсаттары үшін ҰЕҰ-ның қосқан үлесі ретінде не қарастырылады?.....	32
6. ҰЕҰ-ның институционалдық үлесі: сектор экономиканың қатысушысы ретінде.....	33
6.1. ҰЕҰ жұмыс беруші ретінде.....	33
6.2. ҰЕҰ салық төлеуші және бюджет жүйесінің қатысушысы ретінде.....	37
6.3. ҰЕҰ қосылған құнды өндіруші ретінде.....	38
6.4. ҰЕҰ қаржылық ресурстарды тарту және қайта бөлу арнасы ретінде.....	39
6.5. ҰЕҰ-лар тауарлар мен қызметтердің тұтынушылары ретінде.....	40
7. ҰЕҰ-ның басқару сапасына, инвестициялық ахуалға және жеке секторды дамыту жағдайларына қосқан үлесі.....	41
7.1. ҰЕҰ мемлекеттік шешімдерді қабылдау және реформаларды іске асыру циклінің қатысушысы ретінде.....	41
7.2. ҰЕҰ мемлекеттік шешімдерге арналған сараптама көзі ретінде.....	43
7.3. ҰЕҰ халықтан кері байланыс алу арнасы ретінде.....	44
7.4. Қоғамдық мониторинг және есептілік.....	46
7.5. Өзара іс-қимыл платформалары және бірлескен шешімдер.....	47

8. ҮЕҰ-дардың экономикалық дамуға қосқан үлесі.....	49
8.1. Әлеуметтік кәсіпкерлік және инклюзивті даму.....	50
8.2. Кәсіпкерлікті, өзін-өзі жұмыспен қамтуды және экономикалық дағдыларды дамыту	51
8.3. Экономикалық жағдайларға әсер ететін инфрақұрылымдық және сервистік жобалар	52
8.4. Жергілікті экономикалық белсенділік және қауымдастықтарды дамыту.....	53
8.5. Экономикалық тиімділігі бар инновациялар мен цифрлық шешімдер.....	54
9. ҮЕҰ-ның әлеуметтік үлесі және қызметтерге қолжетімділікті қамтамасыз ету.....	56
9.1. Әлеуметтік көмек және мамандандырылған қызметтер.....	57
9.2. Осал топтарды қолдау және қолжетімділік кедергілерін азайту.....	58
9.3. Дағдарыстық және оңалту қызметтері.....	59
9.4. Бенефициарлардың мүмкіндіктері мен өмір сүру сапасының өзгеруі.....	61
10. ҮЕҰ-ның тақырыптық үлесі: Орталық Азия бойынша жалпы «карта».....	62
10.1. Денсаулық сақтау.....	63
10.2. Білім беру және дағдыларды дамыту.....	64
10.3. Гендер, әлеуметтік интеграция және осал топтар.....	66
10.4. Сот төрелігіне қол жеткізу және құқықтарды қорғау.....	67
10.5. Қоршаған орта және климат.....	68
10.6. Жастар, мәдениет және әлеуметтік тұтастық.....	70
11. ҮЕҰ ҮЛЕСІНІҢ САПАЛЫҚ СИПАТТАМАЛАРЫ.....	72
12. Өңірлік қорытындылар.....	74
13. Ұсыныстар.....	76
13.1. Мемлекеттік органдар үшін (сектораралық серіктестікті одан әрі дамыту жөніндегі ұсыныстар).....	76
13.2. ҮЕҰ үшін.....	78
13.3. Даму жөніндегі серіктестер үшін.....	78
13.4. Зерттеу ұйымдары үшін.....	79
13.5. Бірлескен өңірлік күн тәртібі үшін.....	79
13.6. Ұсынымдарды іске асыру кезінде ескерілетін елдік басымдықтар.....	80
Қосымшалар.....	82
1-қосымша. Әдебиеттер шолуына арналған әдебиеттер мен дереккөздер тізімі.....	82
2-қосымша. Әдебиеттер мен ақпарат көздерінің тізімі.....	83
3-қосымша. Орталық Азия бойынша ҮЕҰ-лардың үлесіне қатысты жиынтық көрсеткіштер (бағалау негізінде, статистикалық немесе ресми деректер болып табылмайды).....	88
4-қосымша. ҮЕҰ үлесін бағалауға арналған ұсынылатын үш деңгейлі индикаторлар жүйесі.....	90
5-қосымша. Деректердің сенімділік деңгейі.....	93
6-қосымша. Коммерциялық емес сектордың экономика мен жұмыспен қамтуға қосқан үлесін өлшеудің халықаралық тәжірибесі.....	93

РИЗАШЫЛЫҚ БІЛДІРУ

Авторлық топ Қазақстан, Қырғызстан, Тәжікстан, Түрікменстан және Өзбекстанның ҰЕҰ мен мемлекеттік органдарының өкілдеріне ақпарат бергендері және зерттеуге қосқан үлестері үшін зор алғысын білдіреді.

ТЕРМИНДЕРГЕ ҚАТЫСТЫ ЕСКЕРТУ

Орталық Азия елдерінің заңнамасында және іскерлік айналымында азаматтық қоғамның ұйымдасқан нысандарының әртүрлі анықтамалары қолданылады: үкіметтік емес ұйымдар (ҰЕҰ), коммерциялық емес ұйымдар (КЕҰ), азаматтық қоғам ұйымдары (АҚҰ), мемлекеттік емес коммерциялық емес ұйымдар (МЕКЕҰ). Осы есептің мақсаттары үшін «коммерциялық емес ұйымдар» (ҰЕҰ) атауы таңдалды, өйткені бұл термин Біріккен Ұлттар Ұйымының (БҰҰ) статистикалық жүйесінде қолданылады.

ДЕРЕКТЕРГЕ ҚАТЫСТЫ ЕСКЕРТУ

Осы есепте пайдаланылатын сандық мәліметтердің, сондай-ақ іс-тәжірибеден алынған мысалдардың дереккөздері Орталық Азия елдеріндегі кеңесші-авторлар дайындаған елдік есептер болып табылады:

Қазақстан

А. ГЛАДКИХ, «АРГО» Азаматтық қоғамды дамыту қауымдастығы, Алматы.

Қырғызстан

А. МАМБЕТОВ, А. КУРБАНОВА, «Азаматтық қатысу» қоғамдық қоры.

Тәжікстан

Х. РАСУЛОВА, «Тұрақты даму үшін бағалау» қоғамдық ұйымы.

Түрікменстан

С. АГАБАЛАЕВ, «Кейик Окара» қоғамдық ұйымы.

Өзбекстан

Н. КАРИМБЕРДИЕВА, «Юксалиш» қозғалысы.

Азаматқа. Орталық Азиядағы ҰЕҰ туралы 28 факт: жұмыс орындары, салықтар, экономика, қызмет көрсету, адамдарға көмек және елдердің дамуы

ҰЕҰ-дар көбіне тек грант алушылар немесе жекелеген жобаларды іске асырушылар ретінде ғана қабылданады. Алайда Орталық Азия елдері бойынша деректер шынайы жағдайдың бұдан әлдеқайда кең екенін көрсетеді: ҰЕҰ-дар жұмыс орындарын құрады, салық төлейді, бизнестен тауарлар мен қызметтерді сатып алады, ресурстар тартады, халықтың осал топтарына қолдау көрсетеді, мемлекеттік шешімдерді жетілдіруге қатысады және даму шараларын мемлекеттің немесе нарықтың дәстүрлі механизмдерімен қамту қиынырақ болатын адамдар мен аумақтарға жеткізеді.

Орталық Азиядағы ҰЕҰ: сектордың ауқымын бағалау

Деректер елдер деңгейіндегі материалдар мен қолжетімді сандық көрсеткіштерге негізделген сарапшылық өңірлік бағалауды көрсетеді; көрсеткіштер ресми жиынтық статистика болып табылмайды

Факт

- Орталық Азияда ҰЕҰ даму жүйесі мен экономиканың толыққанды саласына айналды.
- Қазақстанда **18 мыңға** жуық белсенді ҰЕҰ жұмыс істейді.
- Қазақстанның **ҰЕҰ 98 мыңға жуық** жұмыс орнын қамтамасыз етіп отыр.
- Қазақстан ҰЕҰ-ның еңбекақы қоры шамамен **374,1 млрд теңгені** (773,1 млн АҚШ долларын) құрады.

Түсіндірме

ҰЕҰ жұмыс беруші, салық төлеуші, қызмет көрсетуші, мемлекеттің серіктесі, жергілікті дамудың қатысушысы және азаматтар мен аймақтардан кері байланыс алудың көзі болып табылады.

2024 жылдың соңындағы жағдай бойынша Қазақстанда **17 964** белсенді **ҰЕҰ** болды. Бұл аймақтағы нақты жұмыс істейтін ұйымдардың ең ірі әрі заңдастырылған жиынтығының бірі.

2024 жылы секторда **98 мыңға жуық** адам жұмыспен қамтылды, бұл жоғары білім беру (шамамен 88 мың) және көтерме сауда (95 мың) сияқты салалармен деңгейлес. Бұл еңбек нарығының толыққанды сегменті.

Жалақының мұндай көлемі сектордың отбасылардың табысын, тұтынушылық сұранысты және әлеуметтік, сараптамалық, білім беру және сервистік салалардағы мамандардың жұмыспен қамтылуын қолдайтынын білдіреді.

Факт

Түсіндірме

5. Қазақстанның ҰЕҰ-ларында 107 мың адамнан тұратын орасан зор еріктілер (волонтерлік) ресурсы бар.	Ақылы қызметкерлермен бірге бұл – сектордың қызметіне жұмылдырылған 200 мыңнан астам адам. ҰЕҰ-ның қосқан үлесі штаттық жұмыспен қамту шеңберінен әлдеқайда асып түседі.
6. Қазақстанда мемлекеттік әлеуметтік тапсырыс арқылы 33,6 млрд теңгеге (69,9 млн АҚШ доллары) 2 167 жоба жүзеге асырылды.	Бұл ҰЕҰ-ның мемлекеттік әлеуметтік саясатты іске асыру жүйесіне еніп үлгергенін және адамдармен әрі қоғамдастықтармен тікелей байланыс қажет болатын жерлерде мемлекетке қызмет көрсетуге көмектесетінін көрсетеді.
7. Қазақстанда ҰЕҰ-ның қатысуымен көрсетілетін арнаулы әлеуметтік қызметтер шамамен 45–55 млрд теңгеге (91,7–114,6 млн АҚШ доллары) бағаланады.	Бұл көлемнің 60%-дан астамы бюджеттен қаржыландырылады: мемлекет әлеуметтік маңызы бар қызметтерді ұсыну үшін ҰЕҰ-ның әлеуетін белсенді пайдаланып отыр.
8. Қырғызстанның ҰЕҰ-лары 24 мыңнан астам жұмыс орнын ашты.	Бұл ғылыми және техникалық қызмет (28 мың адам) және ақпарат пен байланыс (39 мың адам) сияқты салалармен деңгейлес. ҰЕҰ-дағы орташа жалақы ел бойынша орташа көрсеткіштегі 36 047 соммен (414 АҚШ доллары) салыстырғанда 27 605 сомды (317 АҚШ доллары) құрайды.
9. Қырғызстанның белсенді жұмыс істейтін ҰЕҰ-лары бюджетке шамамен 1,3 млрд сом (шамамен 14,9 млн АҚШ доллары) төледі.	Бұл патент негізіндегі салықтан түсетін жылдық түсімдермен деңгейлес және жер салығының көлеміне жақын. ҰЕҰ тек ресурстарды тартып қана қоймай, бюджетке қаражатты қайтарып та отыр.
10. Қырғызстан ҰЕҰ-ларының ЖІӨ-ге қосқан үлесі сумен жабдықтау және өнер, ойын-сауық пен демалыс салаларының үлесінен жоғары.	Салыстыру үшін: ҰЕҰ-ның ЖІӨ-дегі үлесі – 0,67% , сумен жабдықтауда – 0,23% , өнер, ойын-сауық және демалыста – 0,49% -ды құрайды. Бұл ҰЕҰ үлесін экономикалық тұрғыдан түсінікті етеді.
11. Қырғызстан ҰЕҰ-лары 2024 жылы 53 млрд сом (шамамен 609,2 млн АҚШ доллары) көлемінде қаржы тартты, ал осы зерттеуде үлесі бағаланып отырған мақсатты топ – 14,2 млрд сомды (шамамен 161,7 млн АҚШ доллары) құрады.	Бұл қаржылық түсімдер жалақыға, қызмет көрсетуге, сатып алуларға, адамдарды қолдауға және жергілікті экономикалық белсенділікке айналады.
12. Қырғызстан ҰЕҰ-лары тек шетелдік гранттарға ғана тәуелді емес.	Түскен 14,2 млрд сомның (шамамен 161,7 млн АҚШ доллары) ішінде: демеушілік көмек пен қайырымдылық аударымдары 8,3 млрд сомды (шамамен 95,4 млн АҚШ доллары) немесе 59%-ды, шетелдік техникалық көмек пен гранттар – 2,7 млрд сомды (шамамен 30,5 млн АҚШ доллары) немесе 19%-ды, бюджеттік қолдау – 0,2 млрд сомды (шамамен 1,8 млн АҚШ доллары) немесе 1%-ды құрады.
13. Қырғызстан ҰЕҰ-ларының шағын және орта бизнесті дамытуға қосқан үлесі 917 млн сомды (шамамен 10,5 млн АҚШ доллары) құрады.	Бұл шығыстар жергілікті экономикаға: қонақүйлерге, көлік компанияларына, баспаханаларға, үй-жайларды жалға алуға, тамақтануға, жабдықтарды жеткізушілерге және шағын әрі орта бизнестің басқа да субъектілеріне бағытталады.

Орталық Азиядағы үкіметтік емес ұйымдар (ҰЕҰ): дамуға, басқаруға және тұрақтылыққа қосқан үлесі

Факт

Түсіндірме

14. Өзбекстанда 10,8 мыңнан астам ҰЕҰ тіркелген.	2025 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша 10 823 ҰЕҰ (МЕКЕҰ) тіркелген, ал бөлімшелер мен өкілдіктерді есепке алғанда, секторда 11,6 мыңнан астам ұйым бар.
15. Өзбекстанның ҰЕҰ секторында 77 мыңнан астам адам жұмыспен қамтылған.	2024 жылы секторда 77 535 адам жұмыс істеді, оның ішінде 31 740-ы әйелдер , бұл 40,9%-ды құрайды. Бұл еңбек нарығының айтарлықтай үлкен сегменті.
16. Өзбекстанның ҰЕҰ секторының 2024 жылғы жиынтық ақшалай түсімдері 34,35 трлн сумды (шамамен 2,8 млрд АҚШ доллары) құрады.	Бұл қаржылық түсімдер жалақыға, қызмет көрсетуге, сатып алуларға, адамдарды қолдауға және жергілікті экономикалық белсенділікке айналады.
17. Соңғы 7 жылда Өзбекстан азаматтық қоғам институттарын қолдауға 718 млрд сум (тұтастай алғанда 60 млн АҚШ долларына жуық) бөлді.	Бұл – мемлекеттің даму мәселелерін ҰЕҰ арқылы қалай шешетінінің ауқымды дәлелі.
18. Тәжікстанда 1 700 қоғамдық ұйым және 411 филиал мен өкілдік тіркелген.	Тіпті статистикалық көріністің шектеулілігіне қарамастан, бұл көрсеткіш сектордың институционалдық ауқымын көрсетеді.
19. Тәжікстан ҰЕҰ-лары Ұлттық даму кеңесі жанындағы 14 ведомствоаралық жұмыс тобына қатысады.	Бұл азаматтық сектордың тек жобаларға ғана емес, сонымен бірге стратегиялық жоспарлауға, мониторингке және шешімдерді дайындау процесіне де тартылғанын білдіреді.
20. Тәжікстандағы 69 ҰЕҰ-дан тұратын іріктеме бойынша жыл сайын шамамен 250 мың адам олардың қызметінің игілігін көрушілер (бенефициарлар) болады.	Бұл барлық сектор емес, тек мәліметтер жинау мүмкін болған ұйымдардың бір бөлігі ғана. Көрсеткіш сектордың белсенді бөлігінің қамту ауқымын көрсетеді, бірақ ҰЕҰ-ның бүкіл үлесін толық қамтымайды.
21. Тәжікстанның 69 ҰЕҰ-дан тұратын іріктемесі 53,3 млн сомони (шамамен 6 млн АҚШ доллары) айналымын және шамамен 4 млн сомони салықты, яғни 440 мыңнан астам АҚШ долларын көрсетті.	Тіпті сыртқы ресурстарға тәуелді болған күнде де, ҰЕҰ гранттар мен жобаларды ел ішіндегі жалақыға, қызметтерге, сатып алуларға және бюджеттік түсімдерге айналдырады.
22. Түрікменстанда 138 қоғамдық ұйым ресми түрде тіркелген және олардың барлығы жұмыс істеп тұр деп есептеледі.	Бұл аймақ үшін тіркелген барлық сектордың бір уақытта жұмыс істеп, есеп беретіні сирек саналатын көрініс.
23. Түрікменстанда ҰЕҰ-лар 400-ден астам мүгедектігі бар адамды жұмыспен қамтып отыр.	Зағиптар мен саңыраулар қоғамының оқу-өндірістік кәсіпорындары жұмыспен қамтуды және еңбек арқылы оңалтуды қамтамасыз етеді. Бұл ҰЕҰ-ның әлеуметтік және экономикалық міндеттерді қатар шешуінің үлгісі болып табылады.
24. 2024 жылы Түрікменстанда шамамен 1,2 млн АҚШ доллары сомасына 22 гранттық жоба жүзеге асырылды.	Бұл қоғамдық ұйымдардың жобалық белсенділігінің маңызды әрі өлшемді көрсеткіші.

Факт

25. Орталық Азия елдеріндегі ҰЕҰ мемлекетке «көзге іліне бермейтін» мәселелерді байқауға септігін тигізеді.

Түсіндірме

Мониторинг, қоғамдық кеңестер, жұмыс топтары, консультациялар және бенефициарлармен жұмыс істеу арқылы ҰЕҰ қызмет көрсетудегі іркілістерді, азаматтар мен кәсіпкерлер үшін кедергілерді, инфрақұрылым мен шешімдердің орындалуындағы түйткілдерді анықтайды.

26. Орталық Азия елдеріндегі ҰЕҰ жергілікті жерлердегі кедергілерді азайту арқылы инвестициялық ахуалды жақсартады.

ҰЕҰ қызметтерді, инфрақұрылымды, ақпаратқа қолжетімділікті, халықтың дағдыларын және шешімдердің ашықтығын жақсартуға көмектескен кезде, олар жергілікті ортаны бизнеске, инвестициялар мен өзін-өзі жұмыспен қамту үшін айтарлықтай жайлы етеді.

27. Орталық Азия елдеріндегі ҰЕҰ дамуды шалғай аймақтар мен шеттетілген (назардан тыс қалған) топтарға «жеткізу» функциясын атқарады.

ҰЕҰ адамдармен және аумақтармен жұмыс істей отырып, мемлекеттік органдарға әлеуметтік қолдаудың аумақтық қамтылуын барынша кеңейтуге және оның атаулылығын қамтамасыз етуге жәрдемдеседі. Олар мемлекеттік немесе нарықтық тетіктердің қолжетімділігі шектеулі шалғай өңірлердегі осал топтармен, шалғай қауымдастықтармен, мүгедектігі бар адамдармен, дағдарыстық жағдайдағы отбасылармен, пациенттермен, жастармен, әйелдермен және жергілікті бастамалармен жұмыс жүргізеді.

28. Орталық Азия елдеріндегі үкіметтік емес ұйымдардың қоғамдық мониторингі мемлекет пен қоғамның ресурстарын үнемдеуге көмектеседі, сондай-ақ олардың пайдаланылуының нысаналылығы мен тиімділігін арттыруға ықпал етеді.

Қызметтерді, сатып алуларды, дәрі-дәрмекпен қамтамасыз етуді, инфрақұрылымдық жобаларды және әлеуметтік бағдарламаларды мониторингтеу қателіктерді, ашық емес және тиімсіз шешімдерді ерте кезеңде анықтауға көмектеседі.

Қысқартулар мен шартты белгілер тізімі

Қысқартулар

CAF	Charities Aid Foundation	ЖӨӨ (МСУ)	жергілікті өзін-өзі басқару.
HSE	HSE University	ҰЕҰ (НКО)	ҰЕҰ (НКО) үкіметтік емес ұйымдар (коммерциялық емес ұйымдар).
ICNL	International Center for Not-for-Profit Law / Халықаралық коммерциялық емес құқық орталығы.	МЕКЕҰ (ННО)	мемлекеттік емес коммерциялық емес ұйымдар (Өзбекстанда ресми қолданылатын термин).
OECD	Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымы	НҚА (НПА)	нормативтік құқықтық актілер.
UNDP	United Nations Development Programme / БҰҰ Даму бағдарламасы	ҰСК (НСК)	ұлттық статистика комитеті.
ЖІӨ (ВВП)	жалпы ішкі өнім.	АҚҰ (ОГО)	азаматтық қоғам ұйымдар.
ЖҚҚ (ВДС)	жалпы қосылған құн.	ЭҚЖЖ (ОКЭД)	экономикалық қызмет түрлерінің жалпы жіктеуіші.
ЖЭК (ВИЭ)	жаңартылатын энергия көздері.	БҰҰ (ООН)	Біріккен Ұлттар Ұйымы.
МКЗК (ГГЮП)	мемлекет кепілдік берген заң көмегі.	БҰҰ ҰЖЖ (ООН СНС)	БҰҰ Ұлттық шоттар жүйесі.
МСҚ (ГНС)	Мемлекеттік салық қызметі.	МСАҚ (ПМСП)	медициналық-санитариялық алғашқы көмек.
МЭТ (ГСЗ)	мемлекеттік әлеуметтік тапсырыс.	ЭЭДБ (ПСЭР)	әлеуметтік-экономикалық даму бағдарламасы.
ДСИ (ИПР)	Даму саясаты институты.	ПИҚ (ТСЖ)	пәтер мен үй иелерінің серіктестігі.
ХҰ (МО)	халықаралық ұйымдар.	ОА (ЦА)	Орталық Азия.
ШОБ (МСБ)	шағын және орта бизнес.	ТДМ (ЦУР)	Тұрақты даму мақсаттары.
ШОК (МСП)	шағын және орта кәсіпорындар.	ТЖ (ЧС)	төтенше жағдайлар.

Шартты белгілер

Аймақ	Орталық Азия.
Орталық Азия елдері	Қазақстан, Қырғызстан, Тәжікстан, Түрікменстан, Өзбекстан.
ҮЕҰ секторы	осы есеп шеңберінде қарастырылатын үкіметтік емес (коммерциялық емес) ұйымдардың жиынтығы.
Тіркелген ұйымдар	нақты белсенділігіне қарамастан, ресми құқықтық мәртебесі бар ұйымдар.
Жұмыс істеп тұрған ұйымдар	қызметін жүзеге асыратын және/немесе есептілік ұсынатын ұйымдар.
Белсенді жұмыс істейтін ұйымдар	тұрақты қызмет жүргізетін және талдаудың жұмыс массивіне енгізілген ҮЕҰ.
ҮЕҰ бенефициарлары	ҮЕҰ қызметінен тікелей көмек, қызметтер немесе пайда (игілік) алушылар.
ҮЕҰ үлесі	бұл ҮЕҰ-ның дамуға қосқан институционалдық, басқарушылық, экономикалық, әлеуметтік, тақырыптық және сапалық үлесі.
Институционалдық үлес	ҮЕҰ-ның экономика секторы ретінде қосқан үлесі: жұмыспен қамту, еңбекақы төлеу, салықтар, қаржы ағындары, сатып алулар, қосылған құн.
Басқарушылық үлес	ҮЕҰ-ның мемлекеттік саясат цикліне, шешімдерді сараптауға, мониторингке, қоғамдық бақылауға және кері байланысты жеткізуге қатысуы.
Жарғылық қызметтің экономикалық үлесі	ҮЕҰ-ның кәсіпкерлікті, өзін-өзі жұмыспен қамтуды, экономикалық дағдыларды, инфрақұрылымды және жергілікті экономиканы дамытуға қосқан үлесі.
Институционалдық-орталық үлес	ҮЕҰ-ның жергілікті даму, инвестициялар және жеке сектор үшін ортаның болжамдылығын, ашықтығын және сапасын арттыруға қосқан үлесі.
Әлеуметтік үлес	осал топтар үшін көрсетілетін қызметтер, көмек, сүйемелдеу және қолжетімділік кедергілерін азайту.
Тақырыптық үлес	ҮЕҰ-ның жекелеген салалардағы үлесі: денсаулық сақтау, білім беру, гендер және әлеуметтік интеграция, сот төрелігіне қолжетімділік, экология, кедейлікпен күрес, жергілікті даму, жастар мен мәдениет.
Үлестің сапалық сипаттамалары	бірегейлік, инновациялылық, тиімділік, тұрақтылық және дамуды шалғай қоғамдастықтар мен шеттетілген әрі осал топтарға «жеткізу» функциясы

Қысқаша түйін

Зерттеулер¹ Орталық Азия елдеріндегі ҰЕҰ-ның әлеуметтік-экономикалық дамудың тұрақты қатысушысы екенін көрсетеді. Қазақстанда 2024 жылдың соңына қарай деректер базасында 17 964 белсенді ҰЕҰ көрсетілген, секторда 97 758 адам жұмыспен қамтылған, сондай-ақ 107 мың волонтер есепке алынған. Қырғызстанда ҰЕҰ қызметіне 34 682 адам тартылған, оның ішінде 24 414 қызметкер, 4 857 сыртқы қоса атқарушы және 5 411 волонтер/ақы төленбейтін қызметкер бар. Өзбекстанда 10 823 МЕКЕҰ тіркелген, ал секторда 70 мыңнан астам адам жұмыс істейді. Тәжікстанда 1 700 қоғамдық ұйым және 411 филиал мен өкілдік тіркелген, ал Түрікменстанда 138 қоғамдық ұйым жұмыс істейді, әрі олардың барлығы қызмет атқарып тұрған және есеп беретін ұйымдар болып саналады. Бұл мәліметтер аймақтағы ҰЕҰ секторының өлшемді институционалдық ауқымға ие екенін және оны экономиканың, әлеуметтік инфрақұрылымының және даму жүйесінің маңызды элементі ретінде қарастыру керек екенін дәлелдейді.

Аймақтық деңгейде ҰЕҰ үлесінің бірнеше негізгі түрлері айқын көрінеді. Біріншіден, бұл институционалдық үлес: жұмыс орындары, еңбекақы қоры, салықтық және әлеуметтік аударымдар, қаржы ағындары, тауарлар мен қызметтерді сатып алу, ЖІӨ-ге қосылған үлес. Бұған ең айқын мысалды Қырғызстан көрсетіп отыр: 2024 жылы белсенді жұмыс істейтін ҰЕҰ-лар 10,56 млрд сомнан астам (120 млн АҚШ долларынан астам) жалпы қосылған құн өндірді, бұл ел ЖІӨ-нің 0,67%-ын құрайды; бюджетке шамамен 1,3 млрд сом (15 млн АҚШ долларына жуық) төледі, ал сектордың жиынтық қаржылық түсімдері шамамен 53 млрд сомға (610 млн АҚШ долларына жуық) жетті (осы зерттеуде үлесі бағаланып отырған мақсатты топ бойынша бұл көрсеткіш – 14,2 млрд сомды немесе шамамен 161,7 млн АҚШ долларын құрады). Өзбекстанда МЕКЕҰ секторының ақшалай түсімдерінің жиынтық көлемі 2024 жылы 34 350,3 млрд сумды (2,8 млрд АҚШ доллары) құрады, ал соңғы жеті жылда мемлекеттік бюджеттен азаматтық қоғам институттарын қолдауға 718 млрд сум (60 млн АҚШ долларына жуық) бөлінді. Қазақстанда мемлекеттік әлеуметтік тапсырыс арқылы 2024 жылы 33,6 млрд теңгеге (70 млн АҚШ долларына жуық) 2 167 жоба өтті. Тәжікстанның 69 азаматтық қоғам ұйымынан алынған іріктеме 53,3 млн сомони (6 млн АҚШ долларына жуық) айналымды және шамамен 4 млн сомони (440 мыңнан астам) салықты көрсетті, ал Түрікменстанда 2024 жылы 22 гранттық жоба жүзеге асырылып, ҰЕҰ жанындағы кәсіпорындар мүгедектігі бар 400-ден астам адамды жұмыспен қамтамасыз етті.

Екіншіден, есепте ҰЕҰ-ның басқару сапасына, инвестициялық ахуалға және жеке секторды дамыту жағдайларына қосқан үлесі бекітілген. ҰЕҰ тек қызмет көрсетіп қана қоймайды, сонымен бірге мемлекеттік шешімдерді талқылау цикліне, қоғамдық мониторингке, реформаларды сараптамалық сүйемелдеуге қатысады, мемлекетке халықтан кері байланыс жеткізеді және жергілікті жерлерде түзетулер мен өзгерістерді талап ететін жүйелі қиындықтарды анықтауға көмектеседі. Тәжікстанда ҰЕҰ өкілдері Ұлттық даму кеңесі жанындағы 14 ведомствоаралық жұмыс тобына, нақты институционалдық өзгерістерге қатысады. Қазақстанда ҰЕҰ-лар қоғамдық кеңестер, гранттық механизмдер және мемлекеттік әлеуметтік тапсырыс жүйесіне біріктірілген. Өзбекстанда МЕКЕҰ порталы, қоғамдық кеңестер, мемлекеттік гранттар мен аумақтық қорлар арқылы ҰЕҰ-ны қолдаудың институционалдық инфрақұрылымы дамып келеді. Сонымен қатар, Өзбекстан мысалы сектордың институционалдық өсуі оның қоғамда танымал болуына өздігінен кепілдік бермейтінін көрсетеді: кейбір азаматтар үшін ҰЕҰ (МЕКЕҰ) рөлі әлі де жеткілікті деңгейде түсінікті емес. Қырғызстанда ҰЕҰ-дар реформалардың жүзеге асырылуын мониторингтеуге, әлеуметтік маңызы бар қызметтерді көрсетуге және даму бағдарламаларын әзірлеуге қатысады.

Осылайша, ҰЕҰ мемлекеттің серіктесі ғана емес, сонымен бірге кәсіпкерлік, инвестициялар және жергілікті даму үшін барынша ашық, болжамды әрі тартымды орта қалыптастырудың маңызды элементі ретінде әрекет етеді.

¹ Есеп үшін ақпарат 2025 жылы жиналды, сондықтан басқасы көрсетілмесе, есепте 2024 жылдың деректері пайдаланылған.

Үшіншіден, зерттеу ҰҰҰ-ның әлеуметтік, тақырыптық және сапалық үлесін көрсетеді. Азаматтық сектор ұйымдары денсаулық сақтау, білім беру, әлеуметтік интеграция, сот төрелігіне қолжетімділік, экология, жергілікті даму, кедейлікпен күрес және кәсіпкерлікті дамыту салаларында жұмыс істейді. Бұл ретте олардың үлесі тек ауқымымен ғана емес, сонымен қатар сапасымен де маңызды. Есепте ҰҰҰ үлесінің бес негізгі сапалық сипаттамасы ерекше атап көрсетілген: бірегейлік, инновациялылық, тиімділік, тұрақтылық және дамудың жетуі қиын, шеттетілген әрі осал аймақтар мен топтарға «жеткізу» функциясын атқару қабілеті. Дәл осы қасиеттер ҰҰҰ-ға отбасы, мемлекет немесе нарық тарапынан толық қамтылмайтын міндеттерді шешуге, шалғай аумақтармен, осал және аз санды топтармен жұмыс істеуге, сондай-ақ көмек пен шешімдерді стандартты әкімшілік механизмдермен қамту қиынға соғатын жандарға дейін жеткізуге мүмкіндік береді. Сектордың басты ерекшеліктерінің бірі де осында: ҰҰҰ тек қызметтерді ғана емес, сонымен бірге проблемаларды шешудің практикалық үлгілерін (модельдерін) қалыптастырады, олар кейіннен реформаларға, көрсетілетін қызметтерге, жергілікті дамуға және басқару тәжірибесіне өз әсерін тигізе алады.

Зерттеудің өзектілігі бір мезгілде бірнеше факторлармен айқындалады. Біріншіден, Орталық Азияда ҰҰҰ-дардың қосқан үлесін тек жобалар мен гранттар арқылы ғана емес, сонымен бірге экономика, басқару, қызмет көрсету сапасы және жергілікті даму тұрғысынан бағалайтын жүйелі зерттеулер әлі де өте аз. Екіншіден, өңірдегі ҰҰҰ-дарды қоғамдық қабылдау әртекті күйінде қалып отыр: олардың практикалық пайдасын танумен қатар, сыртқы ықпал, грантқа тәуелділік және сектордың екінші дәрежелі рөлі туралы стереотиптер де сақталуда. Бұл ҰҰҰ-дардың қосқан үлесін бағалауға деген қоғамдық сұранысты қалыптастырады. Үшіншіден, дәл қазір, инвестициялық ахуалға, аумақтардың тұрақтылығына, басқару сапасы мен сектораралық серіктестікке назар аударылып жатқан тұста, ҰҰҰ-дардың тек әлеуметтік салаға ғана емес, сонымен бірге азаматтар, қауымдастықтар мен кәсіпкерлер үшін кедергілерді азайтуға да үлес қосатынын көрсету ерекше маңызды болып табылады. Бұл ҰҰҰ-дардың қосқан үлесін бағалауға деген мемлекеттік сұранысты қалыптастырады. Осылайша, есеп практикалық қоғамдық және мемлекеттік сұранысқа жауап береді: ҰҰҰ-дардың қосқан үлесін айқын, өлшемді және қоғам мойындаған деңгейге жеткізу.

Сонымен бірге, есеп дәлелдемелік базаның шектеулерін объективті түрде тіркейді. Елдер бөлінісінде ұйымдардың анықтамалары мен қамтылуында, статистиканың толықтығында, макроэкономикалық деректердің қолжетімділігі мен сапалы материалдардың тереңдігінде айтарлықтай айырмашылықтар байқалады. Ұйымдардың тіркелуі, жекелеген қаржылық ағындар, жобалардың, қызметтердің және бенефициарлардың саны жақсы ескерілген; ал адамдардың жағдайындағы, өмір сапасындағы, жұмыспен қамтылу деңгейіндегі, нәтижелердің тұрақтылығы мен мемлекеттік басқару практикасындағы ұзақ мерзімді өзгерістер нашар ескеріледі. Сондықтан есеп елдер арасында жасанды түрдегі симметриялы сандық салыстыруды жасамайды, керісінше статистиканы, кейстерді, сарапшылық бағалауларды және үлес модельдерінің типологиясын біріктіретін өңірлік синтез әдісін қолданады. Оның бірегейлігі де дәл осында: бұл Орталық Азия үшін ҰҰҰ-дардың қосқан үлесін бірден бірнеше өлшемде – институционалдық, экономикалық, басқарушылық, әлеуметтік және тақырыптық бағыттарда сипаттауға жасалған алғашқы талпыныстардың бірі.

Басты аймақтық қорытынды мынада: Орталық Азиядағы ҰҰҰ тұрақты дамудың маңызды ресурсы болып табылады, бірақ олардың қосқан үлесінің ұлттық деректер жүйесінде көріну дәрежесі әртүрлі және көбінесе жеткіліксіз күйде қалып отыр.

Бұл үлесті алдағы уақытта да тану үшін жұмыспен қамтуды, қаржы ағындарын, салық төлемдерін, волонтерлік еңбекті, қосылған құнды және жарғылық қызмет нәтижелерін неғұрлым тұрақты есепке алуды дамыту, сондай-ақ жариялы есептілікті, салыстырмалы индикаторлар мен сектораралық өзара іс-қимыл механизмдерін күшейту қажет. Мемлекеттік органдар үшін бұл – мемлекеттік жоспарлаудың тиімділігін арттыру мақсатында ҰҰҰ әлеуетін есепке алу механизмдерін бұдан да әрі қарай дамыту орынды екенін білдіреді. ҰҰҰ-ның өздері үшін – нәтижелерді құжаттандыру мен жария түрде ұсынуды күшейтуді; ал донорлар мен зерттеу ұйымдары үшін – үлесті есепке алудың бағалау әдістемелері мен ортақ аймақтық стандарттарын қолдауды білдіреді.

Кіріспе

Үкіметтік емес ұйымдар соңғы онжылдықтарда Орталық Азия елдерінің қоғамдық, әлеуметтік және экономикалық өмірінің елеулі бөлігіне айналды. Олар әлеуметтік қолдау, білім беру, денсаулық сақтау және құқық қорғаудан бастап, экология, жергілікті даму, кәсіпкерлік, жастар саясаты және азаматтардың шешімдер қабылдауға қатысуына дейінгі әртүрлі салаларда жұмыс істейді. Бұл ретте өңірдегі ҰЕҰ-дарды қабылдау әртекті күйінде қалып отыр: біреулер олардан практикалық көмек пен қорғаудың көзін көрсе, басқалары – қоғамдық маңызы бар міндеттерді шешудегі сарапшылық ресурс пен серіктесті көреді, ал қоғамдық дискурстың бір бөлігі ҰЕҰ қызметін бұрынғысынша сыртқы ықпалмен, грантқа тәуелділікпен немесе теріс стереотиптермен байланыстырады.

ҰЕҰ қызметінің жинақталған тәжірибесі олардың бар екенін жалпы мойындаудан, олардың қандай қоғамдық құндылық тудыратынын, қандай міндеттерді шешуге көмектесетінін және олардың қосқан үлесі шешімдер қабылдау процесінде, статистикада және дамуды қоғамдық түсінуде қалайша жақсырақ ескерілуі мүмкін екенін анағұрлым саналы түрде бағалауға көшуге мүмкіндік береді.

Үкіметтік емес ұйымдардың Орталық Азия елдерінің дамуына қосқан үлесін бағалау осы сектордың қызметін сипаттау үшін де, оның даму жүйесіндегі орнын дәлірек түсіну үшін де қажет. ҰЕҰ әлеуметтік, экономикалық, құқықтық, экологиялық және басқарушылық міндеттерді шешуге қатысады, алайда бұл жұмыстың нәтижелері көбінесе кең ауқымды қоғам, бизнес және мемлекеттік институттардың бір бөлігі үшін жеткілікті деңгейде көрінбей қалады. Нәтижесінде ҰЕҰ-дардың қосқан үлесі үзінді түрде: адамдар, қауымдастықтар мен басқару жүйелері үшін қандай өзгерістер жасалып жатқанын тұтастай түсінбестен, тек жекелеген жобалар, гранттық қаржыландыру, көпшілік іс-шаралар немесе нақты топтармен жұмыс істеу арқылы ғана қабылдануы мүмкін.

Өңірдің көптеген елдерінде ҰЕҰ ресми құқықтық легитимділікке ие: олар тіркелген, ұлттық заңнама шеңберінде әрекет етеді, есептілік ұсынады, жобаларды іске асырады және мемлекеттік органдармен өзара іс-қимыл жасайды. Дегенмен, секторды қоғамдық тұрғыдан орнықты мойындау анағұрлым кең негізді талап етеді. Посткеңестік контексте ҰЕҰ қоғамдық құрылымның үйреншікті әрі дәстүрлі элементі ретінде әрқашан қабылдана бермейді, өйткені дербес азаматтық ұйымдар туралы тарихи жады шектеулі, ал ұжымдық әрекеттің көптеген нысандары ұзақ уақыт бойы мемлекеттік немесе квазимемлекеттік құрылымдармен ассоциацияланды. Сондықтан ҰЕҰ-дардың дәстүрлі легитимділігі баяу қалыптасады және көбіне қоғамның олардың күнделікті өмірдегі практикалық пайдасын қаншалықты көретініне байланысты болады.

ҰЕҰ-ның харизматикалық легитимділігі олардың қоғам мен мемлекет үшін маңызды міндеттерді шешуге қосқан қомақты үлесін танумен байланысты. Бұл легитимділік сектордың қызметі адамдарға нақты көмек көрсету, қызметтерді дамыту, құқықтарды қорғау және қоғамдық маңызы бар мәселелерді шешуге қатысу ретінде қабылданған кезде пайда болады. Осы тұрғыдан алғанда, қосқан үлесті бағалау – қоғамдық сенімді нығайту мен институционалдық тұрғыдан танылудың маңызды құралына айналады. Ол ҰЕҰ-ның тек грант алушылар ғана емес екенін көрсетуге мүмкіндік береді. Олар даму процесінде маңызды рөл атқарады: қызмет көрсетеді, жұмыс орындарын ашады, салық төлейді, ресурстар тартады, осал топтарды қолдайды, шешімдерді әзірлеуге қатысады, мемлекетке халықтан кері байланыс жеткізеді, жергілікті бастамаларды дамытады, инвестициялар үшін барынша ашық әрі тартымды орта қалыптастырады және әлеуметтік-экономикалық мәселелерді шешудің жаңа тәсілдерін ұсынады. Бұл үлес неғұрлым түсінікті болған сайын, ҰЕҰ, мемлекет, бизнес, донорлар мен қоғам арасындағы сындарлы өзара іс-қимыл үшін негіз де соғұрлым кеңейіп, Орталық Азия елдері азаматтары үшін тигізер пайдасы да арта түседі.

Бұл ретте Орталық Азия елдеріндегі ҰЕҰ-ның қоғамдық маңызы тек олардың көмектесу, оқыту немесе жобаларды орындау қабілетімен ғана шектелмейді. Үлестің маңызды бір бөлігі – ҰЕҰ ресми шешімдер мен адамдардың шынайы өмірлік жағдайы арасындағы алшақтықты азайтатындығында. Бенефициарлармен, жергілікті қоғамдастықтармен және аумақтармен тұрақты байланыста болудың арқасында ҰЕҰ бағдарламалардың жүзеге асырылуындағы іркілістерді басқалардан бұрын байқауға,

шеттетілген (назардан тыс қалған) топтарды анықтауға, экономикалық субъектілер тап болатын әкімшілік кедергілерді белгілеуге және бағдарламалардың жергілікті жерлерде іске асырылу жағдайлары туралы мемлекеттік органдарды ақпараттандыруға қабілетті. Осы функциясы арқылы ҰҰҰ даму үшін барынша қолайлы жағдайлардың қалыптасуына септігін тигізеді. Бұл ашық орта құруға арналған ұсынымдар беру арқылы жүзеге асады, ал ол орта – жергілікті бастамаларды, жеке сектор мен инвестицияларды дамыту үшін болжамды әрі қолайлы болып табылады. Осылайша, мемлекеттік шешімдердің тиімді іске асырылуына жәрдемдесетін, ашықтықты арттыратын және сараптамалық сүйемелдеуді қамтамасыз ететін қоғамдық механизм құрылады.

Орталық Азия елдері үшін бұл міндеттің маңызы ерекше. Өңірдегі ҰҰҰ секторы әртекті: құқықтық нысандары, терминологиясы, мемлекетпен өзара іс-қимыл модельдері, қаржыландыру көздері, деректердің ашықтық дәрежесі және сандық бағалау мүмкіндіктері бойынша айырмашылықтар бар. Кейбір елдерде ҰҰҰ-дардың қосқан үлесі жұмыспен қамту, қаржылық ағындар мен статистика арқылы жақсырақ көрінсе, басқаларында – мемлекеттік бағдарламаларға, сарапшылық алаңдарға, әлеуметтік қызметтерге қатысу, қоғамдық мониторинг немесе қолжетімділігі қиын топтармен жұмыс істеу арқылы айқынырақ байқалады. Сондықтан өңірлік есеп елдерден алынған материалдарды механикалық түрде біріктіру болып табылмайды. Оның міндеті – ортақ заңдылықтар мен айырмашылықтарды анықтау, ҰҰҰ үлесінің негізгі типтерін көрсету және осы үлестің қандай элементтерін қазірдің өзінде өлшеуге болатынын, ал қайсысы анағұрлым дамыған дәлелдемелік базаны талап ететінін айқындау.

Осы есептің мақсаты – ҰҰҰ-дардың Орталық Азия елдерінің әлеуметтік-экономикалық дамуына қосқан үлесін бағалау. Бұған олардың экономика қатысушылары, қоғамдық маңызы бар қызметтерді жеткізушілер, мемлекеттің серіктестері, жергілікті даму субъектілері, қолданбалы сараптама көздері, халық пен аумақтардан кері байланыс жеткізушілер, сондай-ақ инвестициялық ахуалды және жеке секторды дамыту жағдайларын жақсартуға ықпал ететін акторлар ретіндегі рөлі кіреді. Екінші кезектегі мақсат – Орталық Азияның 5 елінен келген ҰҰҰ-дар арасында тәжірибе алмасу үшін, соның ішінде үлесті бағалау саласында, сондай-ақ осы бағалаудың тиімділігін шоғырландыру мен арттыруға арналған индикаторлар платформасын (жүйесін) әзірлеуде қосымша мүмкіндіктер жасау.

Қолданыстағы есепке алу жүйелері толық тіркемейтін үлес түрлеріне ерекше назар аударылады: бенефициарлардың жағдайындағы өзгерістер, қызметтерге қолжетімділікті жақсарту, қоғамдық қатысуды күшейту, осалдықты азайту, экономикалық мүмкіндіктерді дамыту және жергілікті жерлердегі шешімдердің сапасын арттыру.

Есеп елдік материалдарға, қосымша сандық бағалауға, кабинеттік талдауға, табыс тарихына, фокус-топтардың деректеріне, сұхбаттарға және қолжетімді ресми дереккөздерге сүйенеді. Мұндай тәсіл институционалдық индикаторларды, секторлық мысалдарды, үлестің сапалық сипаттамаларын және өңірлік синтезді біріктіруге мүмкіндік береді. Бұл ретте есеп дәлелдемелік базаның шектеулерін ескереді: елдер бойынша деректер толықтығы, салыстырмалылығы, кезеңдері, ұйымдарды қамтуы және ақпараттың ашылу дәрежесі бойынша ерекшеленеді. Сондықтан талдау елдерді жасанды түрде симметриялы салыстыруға ұмтылмайды, керісінше ҰҰҰ үлесінің әртүрлі ұлттық жағдайларда қалай көрініс табатынын көрсетеді.

Зерттеудің негізгі логикасы – «ҰҰҰ пайда әкеле ме және олар қандай жобаларды іске асыруда?» деген сұрақтан, «олардың қызметінің арқасында нақты не өзгеруде?» деген сұраққа көшуден тұрады. Мұндай көшіс экономикалық даму міндеттері үшін де ерекше маңызды. Мемлекет үшін бұл ҰҰҰ-дардың саясатты іске асыру сапасын арттырудағы және аумақтарды дамытудағы кедергілерді азайтудағы серіктес ретіндегі әлеуетін айқынырақ көруге көмектеседі. Бизнес пен жеке сектор үшін – ҰҰҰ-дардың тек әлеуметтік делдалдар ғана емес, сонымен бірге, әсіресе жергілікті деңгейде, анағұрлым болжамды, орнықты әрі тартымды іскерлік ортаны қалыптастырудың қатысушылары бола алатынын түсінуге септігін тигізеді. Ал қоғам үшін – сектордың адамдар, отбасылар, қауымдастықтар және тұтастай өңір елдері үшін қандай практикалық пайда әкелетінін ұғынуға мүмкіндік береді.

1. Әдебиетке шолу

1.1. Легитимділік теориясы және ҰЕҰ қосқан үлесін мойындау мәселесі

Үкіметтік емес ұйымдар туралы Әдебиеттер² ауқымы ҰЕҰ-дардың дамуға қосқан үлесі туралы әдебиеттерге қарағанда айтарлықтай кеңірек. Зерттеулердің көпшілігі құқықтық ортаға, азаматтық кеңістікке, ҰЕҰ-дың мемлекетпен қарым-қатынасына, қоғамдық қатысуға, сенімге және сектордың жалпы жай-күйіне бағытталған. Ал керісінше, ҰЕҰ-дардың арқасында экономикада, әлеуметтік салада, басқаруда және өмір сапасында нақты не өзгеретіні туралы сұраққа жүйелі түрде жауап беретін жарияланымдар айтарлықтай сирек кездеседі. Бұл алшақтық тек Орталық Азияға ғана емес, жалпы халықаралық әдебиеттерге де тән: тіпті азаматтық қоғам туралы үлкен деректер қоры жинақталған жерлерде де оның дамуға қосқан үлесі тұтас аналитикалық шолулар ретінде емес, көбінесе жанама, үзінді түрде немесе жекелеген кейстер арқылы ғана тіркеледі [3], [5], [9], [15].

Осы алшақтықты еңсеру үшін ең өнімді теория ретінде легитимділік теориясы алға шығады. Классикалық веберлік дәстүрде легитимділік актордың әрекет ету құқығын мойындаумен байланысты және ол үш негізге – дәстүрлі, харизматикалық және легалды-рационалды негіздерге сүйенеді [1]. Ұйымдық теорияда легитимділік кеңірек түсіндіріледі: ұйымды қоғамда қабылданған нормалар мен күтілімдерге сәйкес келетін, орынды әрі қалаулы құрылым ретінде қабылдау [2]. ҰЕҰ-дарды талдау үшін бұл мынаны білдіреді: олардың қосқан үлесі туралы мәселе тек бағдарламалардың тиімділігі туралы ғана емес, сонымен бірге мемлекет, қоғам, бизнес пен донорларды нәліктен ҰЕҰ-ды дамудың орынды әрі құнды қатысушысы деп санайтыны туралы мәселе. Міне, сондықтан да ҰЕҰ үлесі туралы дискуссия оларды мойындау, оларға деген сенім және қоғамдық пайдалылық туралы дискуссиямен тығыз байланысты [1], [2].

ҰЕҰ-дарға қатысты легитимділік теориясының ерекше маңызды болу себебі – өмір сүруге деген ресми құқықтың болуы қоғамдық тұрғыдан орнықты мойындалуға кепілдік бермейді. ҰЕҰ-дардың есептілігіне арналған әдебиеттерде ҰЕҰ-дардың бір мезгілде мемлекеттің, донорлардың, бенефициарлардың және қоғам күтілімдеріне жауап беруге мәжбүр екендігі, ал ҰЕҰ-дардың да, мүдделі тараптардың да есептілік туралы түсініктері үзінді күйінде қалып, өзара нашар үйлесетіндігі бірнеше рет атап көрсетілген [10]. Патрик Килбидің еңбектері де ҰЕҰ легитимділігінің заңды тіркеумен немесе мүдделерді білдірумен ғана шектелмейтінін көрсетеді; ол ұйымның құндылықтарына, ұйым кімнің мүддесі үшін әрекет етсе, солардың алдындағы есептілік тетіктеріне сүйенеді [11], [12]. Демек, ҰЕҰ-дардың қосқан үлесін тек нәтижелер жиынтығы ретінде ғана емес, сонымен бірге олардың кең мағынадағы легитимділігін қалыптастырудың басты тетіктерінің бірі ретінде қарастыру қажет.

1.2. ҰЕҰ үлесін өлшеу: статистикалық көрінімділік және әдістемелік шектеулер

Халықаралық әдебиеттерде коммерциялық емес сектордың статистикалық көрінімділігі мәселесі маңызды орын алады. БҰҰ-ның Ұлттық шоттар жүйесіндегі коммерциялық емес ұйымдар жөніндегі нұсқаулығы ҰЕҰ-дардың дербес және маңызды сектор екенін және олардың жеке статистикалық есепке алуды қажет ететінін бекітті [3].

Коммерциялық емес және туыстас институттар мен еріктілер еңбегіне арналған жаңартылған қосалқы шот осы бағытты жалғастырып, азаматтық қоғамның ресми экономикалық статистикадағы көрінісін айқынырақ етуге ұмтылады. [4]. Лестер Саламон мен оның әріптестерінің салыстырмалы зерттеулері, сондай-ақ Дж. Кейсидің шолуы басты мәселе сектордың жоқтығында емес, оның көлемін, құрылымы мен қосқан үлесін өлшеудің бірыңғай халықаралық салыстырмалы деректер қоры мен келісілген әдістемесінің жоқтығында екенін көрсетеді.

[6], [7]. Осылайша, ҰЕҰ қосқан үлесін өлшеу олардың институционалдық тұрғыдан көрінуі мен мойындалуының шартына айналады.

² Дереккөздер тізімі осы есепке №1 қосымшада берілген.

Әдебиеттердің жеке бір блогы ҰҰҰ-дардың ықпалын (әсерін) өлшеуге арналған және бұның қаншалықты күрделі екенін көрсетеді. Ықпалды бағалау жөніндегі әдебиеттерде ҰҰҰ-дарды күш-жігерді сипаттау мен тікелей сандық нәтижелер (inputs және outputs) арқылы, мысалы, жобалардың саны, оқытылған адамдар, көмек алушылар немесе қаржыландыру көлемі арқылы бағалау әлдеқайда оңай екендігі бірнеше рет атап өтілген. Ал оны бенефициарлардың жағдайындағы өзгерістер мен ұзақ мерзімді ықпал (әсер) (outcomes және impact), яғни адамдардың, қауымдастықтар мен институттардың өміріндегі орнықты өзгерістер арқылы бағалау әлдеқайда күрделі [8]. Ықпалды бағалау ұзақ мерзімді өзгерістердің ҰҰҰ-дардың нақты іс-әрекеттерімен байланысын дәлелдеу мәселесімен, сондай-ақ әртүрлі ұйымдар мен платформалар деректерінің салыстырылмалы болмауымен қиындай түседі [8], [10]. Азаматтық қоғам мен дамуды ел аралық салыстырмалы талдауға негізделген әдебиеттер де зерттеушілердің жиі өлшеудің қатаңдығы мен шынайы саясат үшін релеванттылық (сәйкестік) арасында таңдау жасауға мәжбүр болатынын көрсетеді: қолжетімді деректер әдетте сектордың ауқымды да әрі ұзақ мерзімді үлесі туралы сенімді қорытынды жасау үшін жеткіліксіз [9]. Міне, сондықтан да ҰҰҰ үлесін тікелей сандық бағалау әрекеттері сирек кездеседі, ал дискуссия жиі ұйымдардың қоғамдық ықпалына емес, олардың ішкі тиімділігіне қарай ауысып кетеді [8]–[10].

1.3. ҰҰҰ институционалдық акторлар ретінде: азаматтық кеңістік, басқару есептілігі және даму жағдайлары

Маңызды теориялық аспект ҰҰҰ-дарды тек қызмет көрсетушілер ретінде ғана емес, сонымен бірге институционалдық ортаны өзгертуге қабілетті акторлар ретінде қарастыру қажеттілігімен байланысты. К. Херролд пен Х. Абу-Ассидің еңбектері көрсеткендей, тіпті тек әлеуметтік қызметтер көрсетуге бағытталған ҰҰҰ-дардың өзі, егер олар қатысу алаңдарын құрып, азаматтармен өзара іс-қимыл жасаса және жергілікті практикаларды өзгертсе, белгілі бір жағдайларда анағұрлым ауқымды институционалдық және қоғамдық әсерлерге ықпал ете алады [13]. Бұл осы зерттеу үшін ерекше маңызды, өйткені «қызмет көрсету» және «қоғамдық рөл» ұғымдарын бір-біріне қатаң қарсы қоюдан қашуға мүмкіндік береді. ҰҰҰ-дардың дамуға қосқан үлесі формасы бойынша сервистік (қызметтік) болуы мүмкін, бірақ салдары бойынша институционалдық сипатқа ие болады: бұл білімді жинақтау, стандарттарды тарату, көмек көрсету практикаларын өзгерту және бұған дейін «көрінбей келген» мәселелерді қоғамдық әрі басқарушылық күн тәртібіне енгізу арқылы жүзеге асады [13], [15].

Мұндай тәсіл ҰҰҰ-дардың экономикалық әсерлері туралы мәселені кеңінен қоюға мүмкіндік береді. ҰҰҰ-дардың іскерлік орта мен инвестициялық ахуалға ықпалы әдетте жанама, бірақ институционалдық тұрғыдан маңызды сипатқа ие. Дүниежүзілік банк инвестициялық ахуалды бизнестің және инвестициялардың бүкіл өмірлік цикліне әсер ететін құқықтық, реттеушілік, әкімшілік және институционалдық кедергілердің жиынтығы арқылы анықтайды [24]. Бұл контексте қызметтерге қолжетімділік кедергілерін, инфрақұрылым тапшылығын, бағдарламалардың орындалу проблемаларын, дағдылардың тапшылығын және ақпараттық асимметрияны анықтауға көмектесетін ҰҰҰ-дар тек әлеуметтік салаға ғана емес, сонымен бірге жеке секторды дамыту үшін анағұрлым болжамды ортаны қалыптастыруға да үлес қосады. ЭЫДҰ (OECD), өз кезегінде, сенімді, ашықтық пен есептілікті ұзақ мерзімді капиталға, экономикалық өсу мен қаржылық тұрақтылыққа арналған жағдайлармен тікелей байланыстырады [26]. ҰҰҰ-дар кәсіпкерлікті дамытудың, стартаптарды қолдаудың, кәсіпкерлердің әлеуетін арттырудың және мемлекеттік бюджетке түсетін жүктемені азайтудың қатысушылары, сондай-ақ бизнес пен қоғамдық күн тәртібі арасындағы делдалдар ретінде сипатталады [15], [17].

Азаматтық кеңістік туралы әдебиеттер де бұл қорытындыны күшейте түседі. БҰҰДБ (UNDP) және Халықаралық коммерциялық емес құқық орталығының (ICNL) материалдарында азаматтық қатысу үшін қолайлы орта тек қатысу құқығын іске асырудың шарты ғана емес, сонымен бірге әлеуметтік бірлік пен тұрақты дамудың драйвері (қозғаушы күші) екені атап көрсетіледі [5]. Бұл ҰҰҰ үлесін тек тікелей қызмет көрсетумен ғана шектеуге болмайтынын білдіреді. Ол аса ауқымды әсерлерді де қамтиды: қатысу арналарын, қоғамдық кері байланысты, өзін-өзі ұйымдастыруды, ынтымақтастық пен сенімді қалыптастыру. Осы тұрғыдан алғанда, ҰҰҰ отбасы, мемлекет және нарық шекараларынан тыс жатқан, бірақ сонымен бірге осы үш саланың бәріне әсер ететін ерекше институт ретінде әрекет етеді [5], [6].

Осыған байланысты, әдебиеттердің бір бөлігі ҰҰҰ-дарды тек қызмет көрсетушілер немесе азаматтық кеңістіктің қатысушылары ретінде ғана емес, сонымен бірге сарапшылық-әлеуметтік

мониторинг жүйесінің қосымша элементі (мәнісінде, парламенттік, соттық немесе әкімшілік бақылаудың тиімділігін күшейтетін тежемелік әрі теңгермелік жүйенің бейресми элементі) ретінде қарастыруға мүмкіндік береді. Сөз кері байланысты жеткізу, реформаларды талқылауға қатысу және мемлекет қабылдайтын шешімдердің атаулылығын (нысаналылығын) арттыру туралы болып отыр. ЭЫДҰ (OECD) ашық үкімет пен азаматтардың қатысуын шешімдер қабылдаудағы ашықтықты, есептілікті және қатысу сапасын нығайтумен байланыстырса, ал Дүниежүзілік банк – реформаларды іске асыру сапасын жақсартумен, есептілікті күшейтумен және жергілікті шешімдерді орнықты қоғамдық нәтижелерге көшірумен байланыстырады [25], [27]. Бұл мағынада ҰЕҰ басқаруды адамдардың, аумақтардың және экономикалық акторлардың нақты мұқтаждықтарына анағұрлым сезімтал ететін институционалдық ортаның бір бөлігі ретінде қарастырылуы мүмкін.

Осы тұрғыдан алғанда, сектордың легитимділік мәселесі тәуелсіз реттеуші – Charity Commission for England and Wales қызметі арқылы институционализацияланған британдық тәжірибе өте анық мысал бола алады. Заң Комиссияның мақсаттары арасында қайырымдылық ұйымдарына деген қоғамдық сенім мен сенімділікті арттыруды, қоғамдық пайда (public benefit) талаптарын түсінуді ілгерілетуді, қамқоршылардың міндеттерін орындауына, қайырымдылық ресурстарын тиімді пайдалануға және қайырымдылық ұйымдарының донорлар, бенефициарлар мен кең ауқымды қоғам алдындағы есептілігін нығайтуға жәрдемдесуді тікелей бекітеді [20]. Комиссия өзінің 2024–2029 жылдарға арналған стратегиясында өз мақсатын қайырымдылық ұйымдары толыққанды дами алатын әділ, теңгерімді және тәуелсіз реттеу жүйесін қалыптастыру деп анықтайды және сонымен бірге, дәл осындай модель сектордың тұрақтылығы тірелетін қоғамдық сенімді қолдайтынын баса айтады [21]. Бұл модельдің практикалық жағы да маңызды: Комиссия қайырымдылық ұйымдарының жария тізілімін жүргізеді және сектор бойынша ашық деректерді күнделікті жүктеп алу мүмкіндігін ұсынады, сондай-ақ қоғамға, зерттеушілерге және мемлекеттік қайраткерлерге қолжетімді салыстырмалы мәліметтер жиынтығын кеңейте отырып, жылдық есептілікті стандарттайды [28], [30]. Легитимділікті күшейтудің қосымша элементі қамқоршыларға ұйымның өз мақсаттарын қоғамдық пайда үшін қалай іске асырғанын жыл сайын түсіндіру талабы арқылы жасалады, яғни іс жүзінде ұйымның құқықтық мәртебесі жария түрде сипатталатын нәтижемен байланыстырылады [31]. Бұл ретте британдық модель реформаларды талқылаудағы ҰЕҰ-дардың жалпыға бірдей танылған рөлін жоққа шығармайды: Комиссия басшылығы, егер бұл олардың қайырымдылық мақсаттарына қызмет етсе және заң шеңберінде жүзеге асырылса, қайырымдылық ұйымдарының қоғамдық дебаттарға қатысуға құқылы екендігін негізге алады [22]. 2025 жылғы «Қайырымдылықтағы қоғамдық сенім» (Public Trust in Charities) атты тұрақты зерттеу Англия мен Уэльстегі қайырымдылық ұйымдарына деген сенім деңгейі тұрақты түрде жоғары болып отырғанын, ал реттеушінің бар екендігі және оның рөлі туралы білім секторға деген сенімділікті күшейтетінін көрсетеді [29]. Осылайша, британдық тәжірибе ҰЕҰ легитимділігі тек олардың өз нәтижелері арқылы ғана емес, сонымен бірге тәуелсіз реттеудің, ашық деректердің, стандартталған есептіліктің, жария қатысудың түсінікті ережелері мен қоғамдық сенімді тұрақты өлшеудің үйлесімі арқылы да нығаюы мүмкін екенін көрсетеді. Аналитикалық тұрғыдан алғанда, бұл Орталық Азия елдері үшін ерекше маңызды: Комиссия ҰЕҰ үлесін ықпалды бағалаудың толық мағынасында өлшемейді, бірақ өлшемділік, салыстырмалылық және сенім инфрақұрылымын құрады, онсыз сектордың қосқан үлесі статистикалық тұрғыдан айқын емес, ал ұйымдардың харизматикалық легитимділігі осал күйінде қала береді.

1.4. Орталық Азиядағы ҰЕҰ: өлшеу тапшылығы және легитимділікті нығайту міндеттері

Орталық Азия контекстінде мұндай перспектива ерекше мәнге ие. Мысалы, Қырғызстанда ҰЕҰ ең алдымен рационалды-заңды (легальді) легитимділікке ие, ал дәстүрлі және харизматикалық легитимділік айтарлықтай әлсіз көрініс тапқан [15]. ҰЕҰ-дардың қосқан үлесі туралы нақты, жүйелі және түсінікті ақпараттың жоқтығы түрлі мифтерге, сенімсіздікке және сектордың «деструктивті» рөлі туралы айыптауларға негіз жасайды [15]. Басқаша айтқанда, жергілікті контексте үлесті бағалау мәселесі – тек академиялық проблема ғана емес, сонымен бірге секторды қоғамдық мойындау мәселесі болып табылады. Міне, сондықтан да Вебердің легитимділік теориясы дәлелденген үлестің ҰЕҰ-дардың харизматикалық легитимділігін күшейте алатынын, ал уақыт өте келе оларды мойындаудың анағұрлым орнықты дәстүрлі негізін қалыптастыра алатынын көрсету үшін осы зерттеудің теориялық негізі ретінде пайдаланылады [15].

Орталық Азия елдерінің дамуына азаматтық қоғам мен ҰҰҰ-дардың қосқан үлесі туралы жарияланымдар өте аз. Әдебиеттерде негізгі назар сектордың жай-күйіне, ҰҰҰ-дардың қоғамның қабылдауына және шешімдер қабылдау процестеріне қатысу мүмкіндіктеріне аударылады [16]. Халықаралық әдебиеттерде азаматтық қоғам ұйымдарының кедейлікті азайту мен дамуға қосқан ұзақ мерзімді үлесі нашар сипатталған, бірақ индикаторларды таңдаудың қиындықтары және көптеген сандық бағалаулардың тек ЖІӨ көрсеткіштерімен шектелетіндігі туралы айтылады [16]. Осылайша, орталықазиялық контекст үшін ҰҰҰ үлесін өлшеу мәселесі ерекше өткір тұр: сектор бар, жұмыс істейді және дамуға ықпал етеді, бірақ оны сипаттау тілі институционалдық және статистикалық тұрғыдан дамымаған күйінде қалып отыр. Бұл ретте ресми бұқаралық ақпарат құралдары ҰҰҰ-дардың коммерциялық емес табиғатын ұмытып, оларды тек жарнамалық түсімдердің көзі ретінде қарастырады.

Салыстырмалы посткеңестік эмпирика легитимділік теориясын қолдануға болатын дәлелдерді толықтырады. Осылайша, ЦИРКОН көрсеткендей, КЕҰ үлесі туралы заманауи әңгіме әлдеқайда кешенді шеңберге қарай жылжиды: сектордың тарихы мен оның кәсібиленуі – КЕҰ-ның өзгерістер акторы ретіндегі рөліне, олардың қоғамдық пікірге, қайырымдылық мәдениетіне және тіпті олардың ЖІӨ-ге қосқан үлесіне дейін [17]. Баяндамада сектордың кәсібиленуі оның ықпалының негізгі ішкі факторына айналғаны, ал сараптаманың, инфрақұрылымның және жаңа кәсіби рөлдердің жинақталуы ҰҰҰ-ның қоғамдық және институционалдық маңыздылығын кеңейткені атап өтіледі [17]. Бұл жерде де КЕҰ үлесі статистикалық, сараптамалық және кейстік дәлелдемелердің үйлесімі арқылы сипатталады. Бұл халықаралық әдебиеттің негізгі қорытындысын растайды: КЕҰ үлесін ішінара ғана өлшеуге болады, сондықтан көп өлшемді тәсілді талап етеді [7], [8], [17].

Сонымен қатар әдебиеттерге жасалған шолу ҰҰҰ-ның легитимділігі үшін олардың қосқан үлесінің қоғамға көрінуі маңызды екенін көрсетеді. Сенім, қатысу және азаматтық белсенділікке арналған зерттеулер (CIVICUS-тан бастап HSE мен CAF-қа дейін) азаматтық қоғамды ұйымдардың санымен ғана емес, сонымен бірге адамдардың көмек көрсету, волонтерлік, қайырымдылық және қоғамдық істерге араласу тәжірибелеріне қаншалықты тартылғаны арқылы да бағалау керектігін айғақтайды [6], [14], [18], [19]. Алайда бұл зерттеулер ҰҰҰ-ның дамуға қосқан нақты үлесінен гөрі, “орта” мен “азаматтық белсенділік ауқымын” көбірек сипаттайды. Сондықтан олар контекст ретінде маңызды болғанымен, ҰҰҰ-ның өмір сапасына, әлеуметтік мәселелерді шешуге және институционалдық өзгерістерге тигізетін ықпалын талдауды алмастыра алмайды [6], [14], [18], [19].

Осылайша, әдебиеттерге жасалған шолудан бірнеше қорытынды шығаруға болады.

Біріншіден, ҰҰҰ-ның қосқан үлесі мәселесі сектор мен азаматтық кеңістіктің жай-күйіне қарағанда аз зерттелген.

Екіншіден, легитимділік теориясы үлес, сенім, мойындау және қоғамдық орындылық тақырыптарын біріктіру үшін ең қисынды әрі дәлелді негіз болып табылады.

Үшіншіден, статистикалық есептің халықаралық стандарттары мен қосалқы статистикалық шоттар ҰҰҰ рөлін түсіну үшін қажетті, бірақ жеткіліксіз негіз қалайды: олар секторды көзге көрінетін еткенімен, оның әлеуметтік және институционалдық әсерін толық ашпайды.

Осылайша, әдебиеттерге шолу бірнеше қорытындыға әкеледі.

Төртіншіден, ғылыми әдебиеттер үкіметтік емес ұйымдардың үлесін тек тар мағынадағы әлеуметтік нәтижелер арқылы ғана емес, сонымен қатар олардың басқарудың есептілігі мен бейімделгіштігін арттырудағы, азаматтар мен кәсіпкерлер үшін институционалдық кедергілерді төмендетуге, сондай-ақ жеке сектор мен инвестициялардың дамуына қолайлы неғұрлым ашық әрі болжамды орта қалыптастырудағы рөлі арқылы бағалау қажеттігін барған сайын дәйекті түрде көрсетіп келеді.

Бесіншіден, ҰҰҰ-дардың қоғамдық мойындау аксиома болып табылмайтын өтпелі контекстерде үлесті бағалау бір мезгілде аналитикалық, басқарушылық міндетке және ҰҰҰ-дардың қажетті харизматикалық легитимділігін қалыптастыру міндетіне айналады.

Сондықтан Орталық Азия елдері үшін негізгі міндет – секторды жай ғана сипаттау емес, ҰҰҰ қосқан үлесті өлшемді, түсінікті және қоғамдық маңызы бар деңгейге жеткізетін бағалау жүйесін әзірлеу болып табылады [1]–[5], [10], [15]–[17].

2. Әдістемелік тәсіл және талдаудың шектеулері

2.1. Зерттеудің жалпы логикасы

Зерттеу ҰЕҰ-ны дамудың дербес қатысушылары ретінде түсінуге негізделді, олардың үлесі бір уақытта бірнеше өлшемде көрінеді. Бір жағынан, ҰЕҰ экономиканың бір бөлігі болып табылады: жұмыс орындарын құрады, еңбекақы төлейді, ресурстарды тартады, салық төлейді, тауарлар мен қызметтерді сатып алады. Екінші жағынан, олардың маңызы жарғылық қызметпен байланысты: қызметтерді ұсыну, осал топтармен жұмыс істеу, мемлекеттік реформаларды әзірлеуге және мониторингілеуге қатысу, жергілікті бастамаларды дамыту, әлеуметтік интеграция, бенефициарлардың құқықтарын қорғау және экономикалық мүмкіндіктерін қолдау.

Осыған байланысты, зерттеу ҰЕҰ-дардың қосқан үлесін бір-бірімен өзара байланысты бірнеше блок арқылы қарастырды: сектордың экономикаға институционалдық үлесі; ҰЕҰ-дардың елді дамыту экожүйесіндегі рөлі; әлеуметтік үлес; жарғылық қызметтің экономикалық тиімділігі; ҰЕҰ қатысушының тақырыптық картасы; жасалатын шешімдердің сапалық сипаттамалары. Мұндай тәсіл бағалауды тек қаржылық немесе жобалық көрсеткіштерге ғана тіреп қоймай, ҰЕҰ-дарды дамуға әртүрлі нысанда қатысу арқылы қоғамдық құндылық тудыратын сектор ретінде көрсетуге мүмкіндік берді.

ҰЕҰ-дардың даму жағдайларын жақсартуға қосқан үлесі ерекше маңызға ие. Бұл үлес реформаларды іске асыру және шешімдерді орындау үдерісіндегі мәселелерді анықтау, қызметтер мен бағдарламаларды жетілдіруге қатысу, жергілікті инфрақұрылымды дамыту, кәсіпкерлікті қолдау және мемлекет пен серіктестерге халықтың және жеке сектордың экономикалық белсенділігіне әсер ететін кедергілер туралы ақпаратты жеткізу арқылы көрінеді. Мұндай үлес әрдайым тікелей макроэкономикалық көрсеткіштермен өрнектеле бермейді, бірақ басқару сапасы, аумақтардың инвестициялық тартымдылығы және жергілікті дамудың тұрақтылығы үшін жоғары маңызға ие.

Талдау нысаны ретінде коммерциялық емес мәртебесі бар барлық ресми тіркелген ұйымдар емес, ең алдымен қоғамдық игілік өндіретін және әлеуметтік-экономикалық дамуға қатысатын ҰЕҰ қарастырылды. Елдік материалдарда кезең-кезеңімен іріктеу қағидаты қолданылды: алдымен тіркелген ұйымдардың жалпы саны айқындалып, кейін жұмыс істеп тұрған және белсенді қызмет жүргізетін ұйымдар бөлініп көрсетілді, сондай-ақ зерттеу аясына кірмейтін құрылымдар (мысалы, саяси және діни ұйымдар, тұрғын үй меншік иелері бірлестіктері (ТҰМБ), кәсіподақтар және т.б.) іріктеуден шығарылды. Сонымен қатар зерттеуге бизнес-қауымдастықтар мен коммерциялық ұйымдардың салалық бірлестіктері енгізілген жоқ. Мұндай құрылымдар Орталық Азияның барлық елдерінде кеңінен таралған және жеке сектордың дамуына елеулі үлес қосатыны сөзсіз. Алайда олардың қызметі негізінен коммерциялық секторды дамытуға бағытталған, дегенмен олар көбіне коммерциялық емес ұйымдар нысанында жұмыс істейді.

2.2. Ақпарат жинау әдістері мен дереккөздері

Зерттеу сандық және сапалық талдауды біріктіретін аралас әдіске негізделген. Сандық бөлім ҰЕҰ-дардың экономика қатысушылары ретіндегі институционалдық үлесін бағалау үшін пайдаланылды: жұмыспен қамту, еңбекақы төлеу, салықтық және әлеуметтік аударымдар, қаржылық түсімдер, тауарлар мен қызметтерді сатып алу, жалпы қосылған құнға қосқан үлесі және деректер бар болған жағдайда басқа да көрсеткіштер. Сапалық бөлім ҰЕҰ-дардың дамудағы рөлін, олардың мемлекетпен өзара іс-қимылын, жарғылық қызметтің әлеуметтік және экономикалық тиімділігін, сондай-ақ бенефициарлар, қызметтер, қауымдастықтар мен басқарушылық тәжірибелер үшін болатын өзгерістерді талдау үшін қолданылды.

Ақпараттық базаның негізін Қазақстан, Қырғызстан, Тәжікстан, Түркіменстан және Өзбекстан бойынша елдік есептер, кабинеттік (құжаттық) материалдар, табыс тарихы, фокус-топтық талқылаулар мен сұхбаттардың деректері, сондай-ақ аймақ елдерінің қолжетімді ресми

статистикалық, салықтық, бюджеттік және әкімшілік деректері құрады. Сандық деректер жеткіліксіз немесе салыстыруға келмейтін жағдайларда, талдау ҰҰҰ-үлесінің сипаты мен қоғамдық маңызын көрсетуге мүмкіндік беретін сапалық материалдарға, сарапшылық бағалауларға, тәжірибелер мен кейстерді сипаттауға сүйенді.

Елдік зерттеулердегі бастапқы сапалық деректер фокус-топтық талқылаулар мен жартылай құрылымдалған сұхбаттар арқылы жиналды. Оған белсенді ҰҰҰ-дардың, мемлекеттік органдардың, жергілікті басқару органдарының, сарапшылар қауымдастығының, серіктес ұйымдардың өкілдері және тиісті секторлардағы ҰҰҰ қызметінен хабардар басқа да қатысушылар қатысты. Респонденттерді іріктеу кездейсоқ емес, сарапшылық сипатта болды және іс-тәжірибесі, дәлелді нәтижелері бар, сондай-ақ ҰҰҰ-дардың қызметін де, осы қызметтің арқасында пайда болатын өзгерістерді де сипаттай алатын ұйымдар мен қатысушыларға бағытталды.

Қосымша сандық деректер негізінен кабинеттік талдау (құжаттарды зерделеу) арқылы жиналды. Дереккөздер ретінде мемлекеттік тіркеу органдары, статистика ведомстволары, салық органдары, ашық бюджет деректері, ҰҰҰ-дардың мамандандырылған порталдары, ведомстволық базалар мен ұйымдардың агрегацияланған есептілігі алынуы мүмкін еді. Мүмкіндігінше ҰҰҰ-дардың жұмыс беруші, салық төлеуші, қызмет көрсетуші, ресурстарды алушы және «қайта бөлуші», тауарлар мен қызметтерді тұтынушы, сондай-ақ мемлекеттік және муниципалдық бағдарламалардың қатысушысы ретіндегі үлесін сипаттайтын көрсеткіштер талданды.

2.3. Талдамалық тәсіл

Зерттеудің талдамалық тәсілі қызметті жай ғана сипаттаудан оның қосқан үлесін бағалауға көшу принципіне негізделді. Іс-шаралардың, жобалардың, жарияланымдардың немесе қатысушылардың саны ақпараттың бастапқы деңгейі ретінде ғана қарастырылды. Ал негізгі назар ҰҰҰ-дардың қандай функцияларды атқарғанына, қай топтардың қолдау алғанына, қандай кедергілердің азайғанына, қандай шешімдердің өзгергеніне, қандай ресурстардың тартылғанына және іс-тәжірибенің қандай элементтері бекітіліп немесе ауқымы кеңейтілуі (масштабталуы) мүмкін екендігіне аударылды.

Мазмұндық тұрғыдан алғанда талдау үш деңгейді қамтыды.

Секторды базалық есепке алу: тіркелген, жұмыс істеп тұрған және белсенді ұйымдардың саны, жұмыспен қамту, еңбекақы төлеу қоры, салықтар, қаржылық түсімдер, қаржыландыру көздері, волонтерлік және бенефициарлардың саны.

Функционалдық үлес: қызметтер көрсету, осал топтармен жұмыс, реформаларды әзірлеуге қатысу, бағдарламалар мен қызметтердің іске асырылуын жетілдіруге қатысу, кәсіпкерлікті және экономикалық дағдыларды дамыту, қоғамдық мониторинг, ресурстар тарту, волонтерлік, әлеуметтік кәсіпкерлік және жергілікті бастамалар.

Нәтижелер мен ықпал ету: қызметтерге қолжетімділіктің өзгеруі, осалдықтың төмендеуі, жұмыспен қамтылу мен табыстың артуы, өмір сапасының жақсаруы, институционалдық өзгерістер, бағдарламалар мен шешімдердің орындалуын жақсарту, кәсіпкерлік пен жергілікті экономикалық белсенділікті дамыту үшін жағдай жасау, сондай-ақ жобалар аяқталғаннан кейінгі нәтижелердің тұрақтылығы.

ҰҰҰ-үлесінің сапалық сипаттамаларына ерекше көңіл бөлінді: олардың бірегейлігі, инновациялылығы, тиімділігі, тұрақтылығы және даму жемісін жетуі қиын, шеттетілген және осал топтар мен аймақтарға «жеткізу» функциясы. Бұл сипаттамалар, әсіресе сандық бағалау нәтиженің бүкіл қоғамдық құндылығын көрсете алмайтын жағдайларда, ҰҰҰ-үлесінің табиғатын сипаттау үшін пайдаланылды. Олар ҰҰҰ-дардың тар шеңбердегі немесе жетуі қиын топтар үшін қандай шешімдер жасап жатқанын, қандай жаңа тәсілдерді енгізетінін, шектеулі ресурстарды қалай пайдаланатынын, қандай тәжірибелерді саясатта немесе қызмет көрсетуде бекітуге болатынын және стандартты механизмдермен қамту қиындау болатын адамдар мен аймақтарға қолдаудың қандай жолдармен жететінін көрсетуге мүмкіндік берді.

2.4. Өзгерістер теориясының элементтері

Зерттеу келесі өзгерістер теориясына негізделеді: мемлекет, бизнес, донорлар және қоғам тарапынан ҰҰҰ-ның қосқан үлесін неғұрлым айқын түсіну тек осы сектормен ынтымақтастықты кеңейтуге ғана емес, сонымен қатар оның басқару сапасын арттыру, аумақтарды дамыту және экономикалық белсенділік үшін жағдайларды жақсарту бағытындағы әлеуетін неғұрлым толық пайдалануға ықпал ете алады. Егер ҰҰҰ-ның үлесі тек жобалық қызмет немесе қызмет көрсету ретінде ғана емес, сонымен бірге ұйымдастырушылық кедергілерді азайту, шешімдерді іске асыруды жақсарту, кәсіпкерлік дағдыларды, жергілікті қызметтер мен инфрақұрылымды дамыту қабілеті ретінде де көрінсе, бұл инвестициялық ахуалдың неғұрлым орнықты болуына және жеке сектордың дамуына алғышарттар қалыптастырады.

Бұл логика ҰҰҰ-ның қосқан үлесін бағалаудың тек зерттеушілік қана емес, сонымен қатар практикалық маңызы бар екенін көрсетеді. Егер мемлекеттік органдар ҰҰҰ-ның серіктес ретіндегі үлесі мен әлеуетін жақсырақ түсінсе, олар ынтымақтастықтың, қаржыландырудың және нәтижелерді есепке алудың орнықты тетіктерін қалыптастыру үшін көбірек негізге ие болады. Егер бизнес ҰҰҰ мүмкіндіктерін тереңірек түсінсе, оларды корпоративтік әлеуметтік жауапкершілік бағдарламаларын, әлеуметтік инвестициялар жобаларын және жергілікті қауымдастықтарды дамыту бастамаларын іске асырудағы серіктес ретінде қарастыра алады. Егер ҰҰҰ-лардың өздері нәтижелерін неғұрлым сапалы құжаттап, ұсына білсе, бұл олардың көріну деңгейін, секторға деген сенімді және даму күн тәртібін қалыптастыруға қатысу қабілетін арттырады.

1-сурет. Өзгерістер теориясы

2.5. Нәтижелерді интерпретациялау (түсіндіру) тәсілі

Нәтижелерді интерпретациялау аймақтық синтез әдісіне негізделді. Есеп барлық елдерді кез келген бағамен бірдей схема бойынша ұсынуға ұмтылмайды. ҰҰҰ-ның үлесі әртүрлі елдерде әртүрлі арналар арқылы көрінеді: кейбір жағдайларда экономикалық көрсеткіштер қолжетімдірек болса, басқаларында кейстер, сараптамалық қатысу, мемлекеттік бағдарламалар, қоғамдық мониторинг, әлеуметтік қызметтер немесе қолжетімділігі қиын топтармен жұмыс. Сондықтан қорытындылар **елдердің рейтингі ретінде емес, модельдерді, функцияларды және қайталанатын заңдылықтарды жалпылау ретінде тұжырымдалады.**

Жинақталған деректерде әрдайым көрінбейтін өзгерістерді көрсету үшін мысалдар (кейстер) мен сәттілік оқиғалары қолданылды.

2.6. Шектеулер

Зерттеудің деректердің әркелкілігіне, ұлттық есепке алу жүйелеріндегі айырмашылықтарға, статистикалық ақпаратқа қолжетімділіктің шектеулілігіне және елдік материалдардың қамту тереңдігінің әртүрлілігіне байланысты бірқатар шектеулері бар.

Негізгі шектеу – ҰҰҰ-лардың жобалық есептілігі әрдайым олардың қосқан үлесін бағалаумен тең бола бермейді. Іс-шаралар саны, қатысушылар немесе жарияланымдар ұйымның белсенділігін

көрсеткенімен, адамның, отбасының, қауымдастықтың, қызметтің немесе басқару жүйесінің жағдайында нақты қандай өзгерістер болғанын әрдайым көрсете алмайды. Ұзақ мерзімді өзгерістер – осалдық деңгейінің төмендеуі, нәтижелердің орнықтылығы, өмір сүру сапасының жақсаруы, жұмыспен қамтудың артуы, қызметтерге қолжетімділіктің кеңеюі немесе басқару тәжірибесінің өзгеруі – неғұрлым күрделі индикаторларды, деректерді жинақтау мен өңдеу жүйелерін және тұрақты мониторингті талап етеді. Алайда мұндай құралдар өңірде әзірге шектеулі деңгейде қолданылып келеді.

Тікелей сандық салыстырудың шектеулері

Елдерді тікелей сандық салыстыру анықтамадағы, дереккөздердегі, кезеңдердегі, ұйымдарды қамтудағы және статистиканың қолжетімділігіндегі айырмашылықтармен шектеледі. Кейбір елдік материалдар тіркелген, жұмыс істеп тұрған және белсенді жұмыс істейтін ұйымдарды ажыратса, басқалары әкімшілік тізілімдерге, есеп беру деректеріне немесе ұйымдардың іріктелген топтарына сүйенеді. Сонымен қатар, барлық елдерде сектор бойынша салыстырмалы макроэкономикалық көрсеткіштер жоқ. Кейбір жағдайларда жұмыспен қамтуды, салықтарды, еңбекақы қорын, қаржылық түсімдерді немесе жалпы қосылған құнды бағалауға болады; басқа жағдайларда ҰЕҰ-ның үлесі мемлекеттік бағдарламаларға, кейстерге, сараптамалық жұмыстарға, қоғамдық мониторингке немесе әлеуметтік қызметтерге қатысу арқылы жақсы көрінеді. Деректер болғанның өзінде көрсеткіштер әртүрлі кезеңдерге, ұйымдық-құқықтық нысандарға және ұйымдар топтарына қатысты болуы мүмкін.

Сондықтан **есеп сандық салыстыруда жасанды симметриядан аулақ болады**. Оның міндеті – әртүрлі ұлттық жағдайларда ҰЕҰ-ның институционалдық, әлеуметтік, экономикалық және басқарушылық үлесі қалай көрінетінін анықтау.

Дәлелдемелік базаның шектеулері

Аймақ елдеріндегі ҰЕҰ үлесі бойынша дәлелдемелік база әлі де әртекті сипатта қалып тұр, ал нәтижелердің бір бөлігі уақыт өте келе (белгілі бір уақыт алшақтығымен) ғана байқалады. Мысалы, оқыту бағдарламалары жұмыспен қамтылуға немесе табыс деңгейіне бірнеше айдан кейін ғана әсер етуі мүмкін; қоғамдық мониторинг – ұсынымдар қаралғаннан кейін шешімдердің сапасына ықпал етеді; ал осал топтармен жұмыс істеу – өлшеу қиынға соғатын тәуекелдерді төмендетуге бағытталады. Тағы бір қосымша шектеу – ҰЕҰ-дардың өз қызметін өзіндік бағалаудағы (самооценка) белсенділігінің төмендігі және көптеген ұйымдардың есептілікті дамуға қосқан үлесті жүйелі бағалау үшін емес, ең алдымен донорлар немесе мемлекеттік органдар үшін ғана жүргізетіндігі. Бұл деректердің салыстырмалылығын төмендетеді және аймақтық деңгейде жалпылауды, әсіресе нәтижелер (outcomes) мен ықпал ету (impact) бөлігінде қиындатады.

Институционалдық үлесті сандық бағалаудың шектеулері

Сандық деректер барлық елдерде бірдей қолжетімді емес және оларды ҰЕҰ секторы бойынша салыстырмалы түрде бөліп көрсету әрдайым мүмкін бола бермейді.

Кейбір елдерде статистикалық, салықтық және тіркеу деректері өзара сәйкес келмейді. Басқа жағдайларда ақпарат тек есеп берген, зерттеуге қатысқан немесе мамандандырылған базаларға енгізілген ұйымдар бойынша ғана қолжетімді. Осыған байланысты, ҰЕҰ-дардың институционалдық үлесіне сақтықпен қаралады: ол сектордың жұмыспен қамту, салықтар, қаржылық ағындар, сатып алулар, ресурстар тарту және қосылған құнды өндірудегі рөлі туралы қолжетімді дәлелдердің жиынтығы ретінде қарастырылады. Деректер мүмкіндік беретін тұстарда сандық есептеулер мен салыстырулар қолданылады; ал деректер шектеулі жерлерде негізгі назар сапалық сипаттамаға және есепке алудағы олқылықтарды анықтауға аударылады.

3. ҰЕҰ секторының аймақтық портреті

3.1. Сектордың жалпы сипаттамасы

Орталық Азия елдеріндегі коммерциялық емес ұйымдар дамуға азаматтық қатысудың ұйымдасқан нысаны болып табылады және мемлекеттік институттар, нарық, отбасы мен жергілікті қауымдастықтар арасында ерекше орын ала отырып, әлеуметтік-экономикалық үдерістердің дербес нысаны ретінде әрекет етеді. Олардың маңызы атаулы (адрестік) тәсілді, сенімді, кәсіби мамандануды және адамдармен тығыз байланысты талап ететін қоғамдық қажеттіліктермен жұмыс істеу қабілетімен анықталады. Осы ретте ҰЕҰ мемлекеттік бағдарламалар, нарықтық механизмдер немесе отбасылық ресурстар осал топтардың, жекелеген аумақтар мен жергілікті қауымдастықтардың сұраныстарына дер кезінде әрі толыққанды жауап беруге әрдайым жете бермейтін тұстарда даму жүйесін толықтырып отырады.

ҰЕҰ-дардың коммерциялық ұйымдардан айырмашылығы – олардың қызметі пайда табуға және оны бөлісуге бағытталмаған. Бұл оларға қоғамдық сұраныс жоғары, бірақ нарықтық тиімділігі (рентабельділігі) шектеулі салаларда жұмыс істеуге мүмкіндік береді. Сондықтан ҰЕҰ секторының практикалық маңызы қоғамдық сұраныстарды қызметтерге, бастамаларға, сарапшылық шешімдерге және адамдарды атаулы қолдауға айналдыру қабілетімен айқындалады.

Аймақтағы ҰЕҰ-дарды біріктіретін нәрсе – олардың негізінен қоғамдық маңызы бар салаларда жұмыс істейтіндігі: әлеуметтік қорғау, денсаулық сақтау, білім беру, сот төрелігіне қолжетімділік, әйелдерді, жастарды және мүгедектігі бар адамдарды қолдау, қоршаған ортаны қорғау, жергілікті жерлерді дамыту, кедейлікпен күрес, кәсіпкерлікті дамыту және азаматтардың шешім қабылдау үдерісіне қатысуы. Көптеген жағдайларда бұл бағыттар көмекке, сүйемелдеуге және қоғамдық мониторингке деген сұраныс стандартты әкімшілік механизмдердің мүмкіндіктерінен асып түсетін салалармен тұспа-тұс келеді.

Бұл ретте Орталық Азиядағы ҰЕҰ секторы біркелкі емес. Ұйымдардың бір бөлігі орнықты институционалдық базаға, тұрақты қызметкерлер құрамына, жүйелі есептілік тәжірибесіне, сондай-ақ мемлекетпен және донорлармен өзара іс-қимыл жасау тәжірибесіне ие. Ал ұйымдардың тағы бір бөлігі жобалық қағидаттар негізінде жұмыс істейді немесе шағын команданың белсенділігіне тәуелді болады. Кейбір елдерде мемлекеттік бағдарламалармен тығыз ықпалдасқан ірі қоғамдық бірлестіктер мен ұйымдар маңызды рөл атқарса, басқа елдерде халықтың нақты топтарымен жұмыс істейтін сараптамалық, сервистік, құқық қорғау, қайырымдылық және жергілікті ұйымдардың маңызы жоғары.

Орталық Азиядағы ҰЕҰ секторы біртекті емес. Ұйымдардың бір бөлігі тұрақты институционалдық базаға, штатқа, жүйелі есептілікке, мемлекетпен және донорлармен өзара іс-қимыл тәжірибесіне ие. Ұйымдардың тағы бір бөлігі жобалық қағидаттар негізінде жұмыс істейді немесе шағын команданың белсенділігіне тәуелді болады. Кейбір елдерде мемлекеттік бағдарламалармен тығыз ықпалдасқан ірі қоғамдық бірлестіктер мен ұйымдар маңызды рөл атқарса, басқа елдерде халықтың нақты топтарымен жұмыс істейтін сараптамалық, сервистік, құқық қорғау, қайырымдылық және жергілікті ұйымдардың маңызы жоғары.

Сектордың ортақ сипаттамасы – ұйым ішінде бірнеше функцияның қатар үйлесім табуы. Көптеген ҰЕҰ бір мезгілде қызметтер көрсетеді, адвокациямен (мүдделерді қорғаумен) айналысады, мемлекетпен кеңесу үдерістеріне қатысады, оқыту іс-шараларын өткізеді, бенефициарларға практикалық мәселелерді шешуге көмектеседі және сарапшылық ұсыныстар әзірлейді, яғни олардың қызметі аралас сипатқа ие. Аймақ үшін мұндай сипаттама ерекше маңызды: ҰЕҰ-дар көбіне бір ғана қызметті ұсынатын тар бейінді жеткізуші емес, нақты әлеуметтік, экономикалық немесе құқықтық мәселелер төңірегінде кешенді құзыреттер жинақталған орталықтар болып табылады.

МЫСАЛ

Қырғызстан: көптеген ҰЕҰ үшін қызмет көрсету, мүдделерді қорғау және даму саясатына қатысу арасындағы шекара шартты сипатқа ие

Қырғызстанда белсенді жұмыс істейтін 110 ҰЕҰ арасында жүргізілген сауалнама көрсеткендей, ұйымдардың **48,2%-ы** құқық қорғау қызметімен / адвокациямен және қызмет көрсетумен бір мезгілде айналысады; 37,3%-ы негізінен қызмет көрсетеді; ал 14,5%-ы негізінен құқық қорғау қызметімен және шешім қабылдау үдерісіне қатысумен айналысады. Мұндай құрылым көптеген ҰЕҰ үшін қызмет көрсету, мүдделерді қорғау және даму саясатына қатысу арасындағы шекара шартты нәрсе екенін ғана көрсетеді: адамның немесе қауымдастықтың мәселесімен жұмыс істеу көбіне осы құралдардың барлығын бір мезгілде қолдануды талап етеді.

Мұндай қызмет құрылымы көптеген ҰЕҰ үшін қызмет көрсету, мүдделерді қорғау және даму саясатын қалыптастыруға қатысу арасындағы шекараның шартты екенін көрсетеді: адамның немесе қауымдастықтың мәселелерімен жұмыс істеу көбіне осы құралдардың барлығын бір мезгілде қолдануды талап етеді.

3.2. Ұйымдық нысандар

Практикада ҰЕҰ секторына өте әртүрлі қоғамдық-құқықтық нысандары мен функциялары бар ұйымдар кіруі мүмкін: қоғамдық бірлестіктер, қоғамдық қорлар, қауымдастықтар, қайырымдылық ұйымдары, мүгедектер ұйымдары, жастар мен әйелдер бірлестіктері, кәсіби және тақырыптық желілер, әлеуметтік қызмет көрсететін ұйымдар, сондай-ақ нақты қоғамдық пайдалы міндеттердің төңірегінде құрылған құрылымдар. Сондықтан үлесті бағалау кезінде ресми тіркелген сектор мен әлеуметтік-экономикалық дамуға нақты қатысып жүрген ұйымдардың бөлігін ажырата білу маңызды.

3.3. Тіркелген, жұмыс істеп тұрған және белсенді жұмыс істейтін ұйымдар

ҰЕҰ үлесін бағалаудағы ортақ мәселелердің бірі – тіркелген, жұмыс істеп тұрған және белсенді жұмыс істейтін ұйымдар арасындағы айырмашылық болып табылады. Тіркелу фактісінің өзі әрдайым тұрақты қызметтің, персоналдың, жобалардың, есептіліктің немесе бенефициарлармен тұрақты жұмыстың бар екенін білдірмейді. Осыған байланысты, аймақтық талдауда ҰЕҰ саны туралы көрсеткіштерді абайлап пайдалану қажет және мүмкіндігінше ұйымдардың нақты қай тобы туралы сөз болып жатқанын нақтылаған жөн. Соған қарамастан, авторлар елдер бөлінісінде сектор туралы жалпы түсінік беретін салыстырмалы кестені әзірледі.

Қазақстанда секторды сипаттау үшін тіркелген ҰЕҰ-дардың жалпы саны мен есепке алудың мамандандырылған құралдарында көрініс табатын ұйымдардың бөлігін ажырата білу маңызды. Қазақстан Республикасы Мәдениет және ақпарат министрлігінің ҰЕҰ деректер базасы ең тиімді жұмыс бағдары болып табылады, ол арқылы өз қызметі, жұмыс бағыттары, басқару құрылымы және қаржыландыру көздері туралы мәліметтерді ұсынатын ұйымдар тіркеледі. 2024 жылдың соңындағы мәліметтер бойынша, бұл жүйеде көрініс тапқан белсенді ҰЕҰ саны 17 964-ке жетті. Бұл Қазақстанды секторды бағалау тек ұйымдарды тіркеуге ғана емес, сонымен бірге мәліметтерді тұрақты түрде ұсынуға сүйенетін елдің мысалы ретінде қарастыруға мүмкіндік береді. Алайда, кең статистикалық классификацияға байланысты, бұл қоғамдық пайдалы үлесті бағалау қолданылатын ұйымдарды әдістемелік тұрғыдан бөліп көрсету күрделі жұмыс болып табылады.

Қырғызстан мұндай саралаудың пайдалы үлгісін ұсынады. Елдік зерттеу аясында саяси және діни ұйымдар, тұрғын үй иелерінің серіктестіктері мен кәсіподақтар алынып тасталғаннан кейін, мақсатты топқа **21 399 ҰЕҰ** енгізілді. Тұрақты статистикалық есептілікті **4 548 ҰЕҰ** ұсынған. Ал қосымша іріктеуден кейін үлеске қатысты сандық көрсеткіштердің бір бөлігін бағалауға мүмкіндік берген 397 ең белсенді ұйымнан тұратын топ қалыптастырылды.

Орталық Азиядағы үкіметтік емес ұйымдар (ҰЕҰ): дамуға, басқаруға және тұрақтылыққа қосқан үлесі

Тәжікстанда 1 700 қоғамдық ұйым тіркелген және жұмыс істейді, сондай-ақ 411 филиал мен өкілдік бар. Институционалдық үлесті бағалау үшін 69 ұйымнан тұратын топ пайдаланылды, осы топ бойынша 2024 жылға қаржылық талдау жүргізілді. Дәл осы топ тек тіркелген ҰЕҰ-лардың бар болуын ғана емес, сонымен қатар нақты қызмет белгілерін – айналымды, салықтық төлемдерді, жобаларға қатысуды және мемлекеттік құрылымдармен өзара іс-қимылды көруге мүмкіндік береді. Сондықтан өңірлік сипаттамада Тәжікстанды тіркелген ҰЕҰ-лардың бүкіл жиынтығының толық статистикалық көрінісі арқылы емес, ең алдымен белсенді сараптамалық және жобалық ұйымдар арқылы көрінетін секторға ие ел ретінде қарастыру анағұрлым дұрыс.

Түрікменстанда ҰЕҰ секторы салыстырмалы түрде шағын ауқымда дамыған. Елде 138 қоғамдық ұйым тіркелген. Олардың қызметі мемлекеттік бағдарламаларды іске асыруға қатысу, салалық министрліктермен және жергілікті атқарушы органдармен өзара іс-қимыл жасау, халықты әлеуметтік қорғау, сондай-ақ халықтың осал топтарына қолдау көрсету арқылы жүзеге асырылады.

Өзбекстанда ҰЕҰ (МЕҰ) секторы кең институционалдық өкілдікке ие және тіркеу мен цифрлық есепке алудың ресімделген жүйесіне сүйенеді. Елде **10 мыңға** жуық МЕҰ, ал бөлімшелер мен өкілдіктерді есепке алғанда – **11,6** мыңнан астам ұйым жұмыс істейді. Есепке алудың маңызды элементі Әділет министрлігінің МЕҰ порталы болып табылады, ол ұйымдарды және сектор бойынша жекелеген агрегацияланған көрсеткіштерді тіркеуге мүмкіндік береді. Бұл ретте қолда бар деректерде нақты жұмыс істеп тұрған немесе ең белсенді ҰЕҰ санаты нақты бөліп көрсетілмеген, сондықтан аймақтық талдау үшін Өзбекстан тіркелген секторы ірі және есепке алудың цифрлық инфрақұрылымы дамып келе жатқан ел ретінде қарастырылады, бірақ белсенді ұйымдарды тіркелгендердің жалпы массивінен бөліп алу үшін қосымша күш-жігер қажет.

1-кесте. Орталық Азия елдеріндегі ҰЕҰ секторының салыстырмалы профилі, 2024 ж.

Ел	Негізгі термин	Есептегі сектордың ауқымы	Деректерде не нәрсе айқын көрінеді	Сектордың күшті жағы	Негізгі әдістемелік тәуекел
 Қазақстан	ҰЕҰ (Үкіметтік емес ұйымдар)	2024 жылдың соңына қарай 17 964 белсенді ҰЕҰ.	ҰЕҰ деректер базасы, жұмыспен қамту, жалақы, мемлекеттік әлеуметтік тапсырыс, әлеуметтік қызметтерге қатысу.	Мемлекетпен ресми серіктестік, ҰЕҰ-дарды кіріктірудің дамыған механизмдері.	Кең статистикалық классификация қоғамдық пайдалы үлес фокуссынан тыс ұйымдарды дәл алып тастауға әрдайым мүмкіндік бере бермейді.
 Қырғызстан	КЕҰ (Коммерциялық емес ұйымдар)	Мақсатты топта 21 399 КЕҰ; 4 548-і есеп береді; 397-сі ең белсенді ұйымдар.	Жалпы қосылған құн, ЖІӨ-дегі үлес, жұмыспен қамту, жалақы, салықтар, қаржылық түсімдер, сатып алулар.	Институционалдық үлестің аймақтағы ең үздік өлшемділігі.	Жақсы деректер болған күннің өзінде де сектордың мандаттық, әлеуметтік және ұзақ мерзімді әсері сапалық бағалауды талап етеді.
 Өзбекстан	МЕҰ (Мемлекеттік емес коммерциялық емес ұйымдар/ ННО)	10 мыңға жуық МЕҰ; жұмыс массивінде бөлімшелер мен өкілдіктерді есепке алғанда – 11,6 мыңнан астам.	МЕҰ порталы арқылы цифрлық есепке алу, әкімшілік және қаржылық деректер, мемлекеттік қолдау.	Күшейіп келе жатқан институционализация және қолдау инфрақұрылымының кеңеюі.	Нақты белсенді МЕҰ-дарды тіркелгендердің жалпы массивінен бөліп алу үшін қосымша күш-жігер қажет.
 Тәжікстан	АҚҰ (Азаматтық қоғам ұйымдары)	1 700 қоғамдық ұйым және 411 филиал/өкілдік; қаржылық талдау үшін 69 ұйымның деректері пайдаланылады.	Сарапшылық қатысу, жобалық белсенділік, таңдамалы қаржылық талдау.	Стратегиялық жоспарлау мен кеңесу үдерістеріндегі күшті сарапшылық рөл.	Бүкіл сектордың статистикалық көрінісі толық емес, қоғамдық танымалдылығы сарапшылық маңызынан төмен.
 Turkmeni- stan	Қоғамдық ұйымдар	138 қоғамдық ұйым.	Мемлекеттік бағдарламаларға қатысу, жобалар, сапалық нәтижелер, табыс әкелетін қызметтің жекелеген көрсеткіштері.	Мемлекеттік басымдықтарға және міндеттерді практикалық іске асыруға кіріктірілу.	Макростатистика деректерінің шектеулілігі және сандық деректердің нашар салыстырмалылығы.

3.4. ҰҰҰ қызметінің негізгі нысандары

Орталық Азия елдерінде ҰҰҰ бірнеше негізгі қызмет нысандары арқылы даму үдерістеріне қатысады.

2-сурет. Орталық Азиядағы ҰҰҰ қызметінің негізгі нысандары

Осы есептің мақсаттары үшін ҰҰҰ-дардың қосқан үлесі даму жолындағы кедергілерді неғұрлым айқын көрсету және оларды шешу қабілеті арқылы көрінетіндігі маңызды. Бұл оларды экономикалық белсенділік пен инвестициялар үшін қолайлы орта қалыптастырудың маңызды қатысушысына айналдырады.

Бұл нысандар сирек жағдайда ғана оқшауланған түрде өмір сүреді. Мысалы, мүгедектігі бар адамдармен жұмыс істейтін ұйым бір мезгілде қызметтер көрсетуі, мамандарды оқытуы, нормативтік құқықтық актілерге ұсыныстар дайындауы, қоғамдық кеңеске қатысуы және бенефициарлардың мемлекеттік бағдарламаларға қол жеткізуіне көмектесуі мүмкін. Жергілікті жерлерді дамыту саласында жұмыс істейтін ҰҰҰ қауымдастықтардың қажеттіліктерін бағалауды жүргізе алады, жергілікті билік органдарына кеңес беруді ұйымдастыруға көмектеседі, қаржы тартады, инфрақұрылымдық жобаны сүйемелдейді және содан кейін оның қоғамдық мониторингіне қатыса алады.

Қызметтің мұндай кешенді сипаты ҰҰҰ-дың күшті жақтарының бірі болып табылады. Бұл оларға әкімшілік проблеманы адамның немесе қауымдастықтың өмірлік жағдайы ретінде қарастыруға мүмкіндік береді. Сондықтан келесі бөлімдерде ҰҰҰ-дың қосқан үлесі бірнеше өлшем арқылы қарастырылады: экономикаға институционалдық үлес, басқару сапасына қосқан үлес, экономикалық даму, әлеуметтік үлес, тақырыптық жұмыс және нәтижелердің сапалық сипаттамалары.

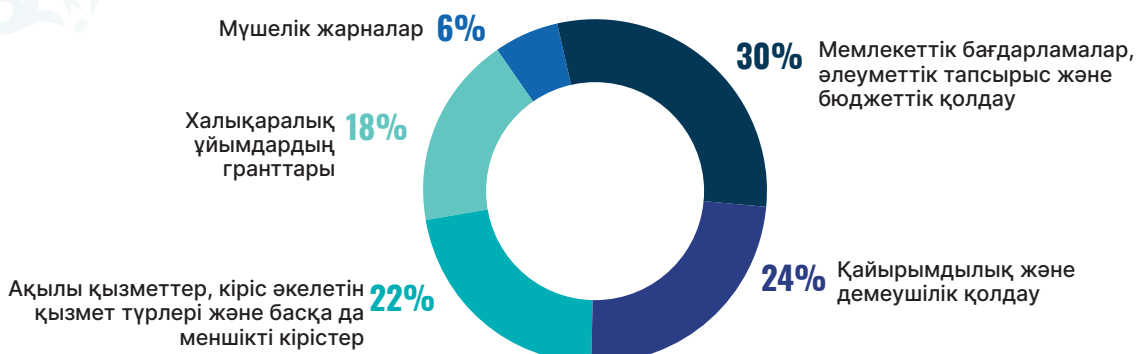
3.5. Қаржыландыру көздері және ресурстық база

Аймақтағы ҰҰҰ-дарды қаржыландыру әртүрлі дереккөздерден қалыптасады (төмендегі 2-суретті қараңыз).

Диаграмма аймақтағы ҰҰҰ-дарды қаржыландырудың негізгі көздерінің бағалау құрылымын көрсетеді. Бұл үлестік бөлініс Қырғызстан мен Өзбекстан бойынша сандық деректер, Қазақстан, Тәжікстан және Түркіменстандағы ҰҰҰ-дарды қаржыландырудың басым механизмдері туралы қолжетімді мәліметтер, сондай-ақ коммерциялық емес сектор табыстарын жіктеудің халықаралық тәсілдік негіздеріне сүйене отырып қалыптастырылды. Көрсетілген үлестер аймақ бойынша ресми агрегацияланған статистика болып табылмайды.

3-сурет. Орталық Азия елдеріндегі ҰЕҰ-дарды қаржыландырудың негізгі көздерінің бағалау құрылымы

Аталған қаржыландыру көздерінің арақатынасы елдер мен ұйымдардың түрлеріне қарай айтарлықтай ерекшеленеді. Кейбір ҰЕҰ-дар үшін мемлекеттік қолдау механизмдері шешуші маңызға ие болса; басқалары үшін – халықаралық гранттар; ал үшінші бір топ үшін – өзін-өзі қаржыландыруды, қайырымдылықтарды, әлеуметтік кәсіпкерлікті және серіктестік жобаларды қамтитын аралас модель негізгі тірек болып табылады.

Қазақстан ҰЕҰ-дардың мемлекеттік және квазимемлекеттік қаржыландыру механизмдеріне, соның ішінде мемлекеттік әлеуметтік тапсырыс пен арнаулы әлеуметтік қызметтерге қатысуының дамыған жүйесін көрсетіп отыр. Арнаулы әлеуметтік қызметтер секторында 2024 жылы әлеуметтік қызметтердің жалпы көлемі шамамен 45–55 млрд теңгеге (94–115 млн АҚШ доллары) бағаланды, бұл ретте оның 60%-дан астамы бюджет қаражаты есебінен қаржыландырылған.

Қырғызстанда ҰЕҰ-дардың ресурстық базасы аралас сипатқа ие. Сектордың қаржылық түсімдері демеушілік көмек пен қайырымдылықтар, шетелдік техникалық көмек пен гранттар, мемлекеттік және жергілікті бюджеттерден қолдау, мүшелік жарналар, ақылы қызметтер және басқа да дереккөздер есебінен қалыптасады. Мұндай құрылым ҰЕҰ қызметінің тек бір ғана қаржыландыру арнасына емес, сыртқы, ішкі, қоғамдық және ішінара меншікті ресурстардың үйлесіміне сүйенетінін көрсетеді. Бұл әсіресе қызметтердің нарықтық өзін-өзі ақтауы шектеулі, бірақ көмекке деген сұраныс жоғары болып қалып отырған әлеуметтік тұрғыдан сезімтал және жеткілікті қаржыландырылмайтын салаларда жұмыс істейтін ұйымдар үшін өте маңызды.

Тәжікстанда белсенді ҰЕҰ-дар көбіне жобалық қызмет және донорлық қаржыландыру арқылы қамтамасыз етіледі.

Түркіменстанда ҰЕҰ-дардың ресурстық базасы мемлекеттік бағдарламалармен, халықаралық жобалармен және жекелеген ұйымдардың табыс әкелетін қызметімен байланысты.

Өзбекстанда ҰЕҰ (МЕҰ) ресурстары сектордың ақшалай түсімдері, мемлекеттік қолдау, аймақтық қорлар, гранттық механизмдер, қайырымдылықтар, мүшелік жарналар, ақылы қызметтер және рұқсат етілген шаруашылық қызметтің үйлесімі арқылы қалыптасады. 2024 жылғы жағдай бойынша сектордың жиынтық ақшалай түсімі 34 350,3 млрд сумды (2,8 млрд АҚШ доллары) құрады. Мемлекеттік қолдау механизмдері маңызды рөл атқарады: Олий Мажлис (Парламент) жанында ҰЕҰ-дар үшін мемлекеттік гранттар, субсидиялар мен әлеуметтік тапсырыстар бөлетін Қоғамдық қор жұмыс істейді. Азаматтық қоғам институттарын қолдау үшін соңғы жеті жылда мемлекеттік бюджеттен **718 млрд сум** (шамамен 60 млн АҚШ доллары) бөлінді. Соңғы 3 жылда азаматтық қоғам институттарын қолдаудың аймақтық/аумақтық қорлары есебінен 83 млрд сумға (шамамен 7 млн АҚШ доллары) 1 600 жоба іске асырылды. Бұдан да басқа, Мүгедектер қоғамы, Саңыраулар қоғамы, Зағиптар қоғамы, Мүгедектер қауымдастығы және олардың жүйесіндегі 500-ге жуық ұйым толықтай мемлекет қамқорлығына алынған.

ҚОРЫТЫНДЫ

ҮЕҰ секторының аймақтық портреті Орталық Азия елдерінде әлеуметтік-экономикалық дамуға қатысатын ұйымдардың әртекті, бірақ маңызды секторы қалыптасқанын көрсетеді. ҮЕҰ-дар атаулылықты (адресілікті), сенімді, сараптаманы, осал топтармен өзара іс-қимылды және адамдардың мұқтаждықтарын мемлекеттің, донорлардың, бизнестің және жергілікті қауымдастықтардың мүмкіндіктерімен байланыстыру қабілетін талап ететін салаларда жұмыс істейді.

Кейінгі талдау үшін сектордың үш ерекшелігін ескеру маңызды. Біріншіден, тіркелген ұйымдардың саны әрдайым нақты белсенді қызмет көлемін көрсете бермейді. Екіншіден, ҮЕҰ көбінесе бірнеше функцияны қатар орындайды: қызмет көрсету, құқықтарды қорғау, сараптамалық талдау, шешім қабылдау үдерісіне қатысу және қауымдастықтармен жұмыс. Үшіншіден, әр елде ҮЕҰ-дың қосқан үлесі әртүрлі арналар арқылы есепке алынады – статистика, мемлекеттік бағдарламалар, әлеуметтік қызметтер, сараптамалық қатысу, қоғамдық мониторинг, жергілікті бастамалар және бенефициарларға тікелей қолдау арқылы.

4. ҮЕҰ үлесін бағалаудың елдік модельдерінің типологиясы

Сонымен бірге, Өзбекстан үшін ҮЕҰ-ларды қолдау инфрақұрылымының дамуы ғана емес, сектордың формалды институционалдануы мен оның қоғамдағы танымалдылығы арасындағы алшақтық та маңызды мәселе болып табылады. Азаматтардың барлығы бірдей ҮЕҰ-лардың мәні мен қызметін жақсы түсіне бермейді, ал ұйымдардың қол жеткізген нәтижелері көп жағдайда кең жұртшылыққа көрінбей қалады. Сондықтан өзбекстандық модельдің одан әрі дамуы мемлекеттік қолдау тетіктерін кеңейтумен қатар, қоғамдық коммуникацияны күшейтуді, түсінікті есептілікті қамтамасыз етуді және ҮЕҰ-лардың азаматтар үшін ыңғайлы практикалық пайдасын айқын көрсетуді талап етеді.

Орталық Азия елдеріндегі ҮЕҰ үлесі әртүрлі институционалдық және практикалық модельдер арқылы көрінеді. Бұл сектордың маңыздылығын айқындамайды, тек ҮЕҰ қызметінің қай нысандары жақсырақ дамығанын, қандай деректер қолжетімді екенін, ұйымдардың мемлекетпен және қоғаммен қандай арналар арқылы өзара іс-қимыл жасайтынын, сондай-ақ олардың қызметінің қандай нәтижелері анағұрлым байқалатынын ғана көрсетеді. Сондықтан елдік модельдердің типологиясы ҮЕҰ үлесінің аймақтық ауқымда нақты қалай бекітілетінін және оны қалай күшейтуге болатынын тереңірек түсіну үшін пайдаланылады.

ҚАЗАҚСТАН:

ҮЕҰ мен мемлекеттің қарқынды өсіп келе жатқан серіктестік моделі.

Қазақстан мемлекет пен ҮЕҰ арасындағы өзара іс-қимылдың неғұрлым ресімделген (формализацияланған) жүйесімен сипатталады, оған ҮЕҰ дерекқоры, мемлекеттік әлеуметтік тапсырыс тетіктері, гранттық қаржыландыру, қоғамдық кеңестер, консультациялық алаңдар және ұйымдардың әлеуметтік қызметтерді көрсетуге қатысуы кіреді. Бұл модельде ҮЕҰ-дың үлесі мемлекетпен кеңейіп келе жатқан институционалдық серіктестік, әлеуметтік саясатты іске асыруға қатысу, қоғамдық мониторинг, сараптамалық алаңдар және осал топтармен жұмыс арқылы көрінеді. Қазақстандық модельдің күшті тұсы – ҮЕҰ-ларды мемлекеттік бағдарламаларға енгізудің орнықты тетіктерінің болуы; алайда бағалауды одан әрі дамыту бенефициарлардың өміріндегі сандық көрсеткіштерге ғана емес, сапалық өзгерістерге көбірек назар аударуды талап етеді. Серіктестік модельге маңызды қосымша ретінде ҮЕҰ-дардың тек әлеуметтік бағдарламаларды іске асыруға ғана емес, сонымен қатар олардың орындалу сапасын жақсартуға, жергілікті жергілікті сервистерді дамытуға және экономикалық ортаның орнықтылығы мен жеке сектордың дамуы үшін маңызды сенімді қалыптастыруға қатысатынын атап өту қажет.

ҚЫРҒЫЗСТАН: **өлшенетін институционалдық үлес моделі.**

Қырғызстандағы КЕҰ аймаққа тән және кең таралған барлық функцияларды орындайды: мониторингке, ұсынымдар әзірлеуге, қызметтер көрсетуге және олқылықтардың орнын толтыруға қатысады. Алайда, Қырғызстанның басты ерекшелігі – КЕҰ секторына қатысты оның экономиканың бір бөлігі ретіндегі институционалдық үлесін бағалауға мүмкіндік беретін сандық көрсеткіштердің қолжетімділігінде. Белсенді жұмыс істейтін КЕҰ бойынша жалпы қосылған құн, ЖІӨ-дегі үлес, жұмыспен қамту, жалақы, салық төлемдері, қаржылық түсімдер, сондай-ақ тауарлар мен қызметтерді сатып алу туралы нақты деректер бар. Бұл КЕҰ-дарды тек әлеуметтік және қоғамдық үдерістердің қатысушысы ретінде ғана емес, сонымен бірге экономикалық құндылық, жұмыс орындары мен бюджеттік түсімдерді қалыптастыратын ресімделген дербес сектор ретінде көрсетуге мүмкіндік береді.

Сонымен қатар, институционалдық үлестің өлшемділігі сектордың қоғамға толықтай ашық көрінуін білдірмейді: талдамалық деректер жарияланбайды, ал КЕҰ-дардың жарғылық, әлеуметтік және адами ықпалының едәуір бөлігі әлі де сапалық сипаттаманы және нәтижелерді бағалаудың анағұрлым жетілдірілген жүйесін талап етеді. Сондай-ақ әртүрлі мемлекеттік институттардың КЕҰ қызметіне деген көзқарасы да бірнеше деңгейлі. Қырғызстандық модельдің маңызды ерекшелігі – КЕҰ үлесінің тек сектордың өлшемді экономикалық ізінен ғана емес, сонымен бірге кәсіпкерлікті қолдаудан, жергілікті инфрақұрылымды дамытудан, жергілікті жерлердегі кедергілерді анықтаудан және инвестициялар үшін анағұрлым ашық әрі тартымды орта қалыптастыруға қатысуынан да байқалуында.

ТӘЖІКСТАН: **қоғамдық көріністілігі жеткіліксіз жағдайдағы сарапшылық қатысу моделі.**

Тәжікстанда ҰЕҰ үлесі стратегиялық жоспарлау, мониторинг, гендерлік саясат, құқықтық көмек үдерістеріндегі және мемлекеттік құрылымдармен өзара іс-қимылдағы сарапшылық қатысу арқылы айқын көрінеді. Ұлттық даму кеңесі жанындағы 14 ведомствоаралық жұмыс тобына ҰЕҰ өкілдерінің қатысуы ерекше маңызға ие, бұнда азаматтық сектор сараптаманың, баламалы деректердің, ұсыныстардың және жергілікті жерлермен кері байланыстың негізгі көзі ретінде әрекет етеді. Бұл ретте ҰЕҰ-дардың Тәжікстандағы сарапшылық рөлі тек консультативтік алаңдарға қатысумен ғана шектелмейді. Елдік материалдарда ҰЕҰ жүйелі өзгерістердің бастамашысы немесе белсенді қатысушысы болған нақты кейстер келтірілген: тең құқықтар мен мүмкіндіктер туралы заңды көпжылдық ілгерілету, әйелдер мен балаларға қатысты зорлық-зомбылық жағдайларын электронды тіркеу жүйесін іске қосу, адам саудасына қарсы іс-қимылға ҰЕҰ желісінің қатысуы, биоәртүрлілік тақырыбын ілгерілету және шалғайдағы қауымдастықтармен жұмыс істейтін аймақтық желілерді дамыту. Сондықтан тәжікстандық модельді тек «сарапшылық қатысу» деп қана емес, сонымен бірге ҰЕҰ-дардың заңнамаға, деректерге, ведомствоаралық үйлестіруге және осал топтардың қолдауға қол жеткізуіне біртіндеп институционалдық ықпал ету моделі ретінде сипаттау маңызды. Осы орайда сектордың қоғамдық танымалдылығы шектеулі күйде қалып отыр: ұйымдардың цифрлық кеңістіктегі белсенділігі әртексті, ал қызмет нәтижелері кең байтақ қоғамға емес, көбіне тек тікелей бенефициарлар мен серіктестерге ғана таныс. Сонымен, тәжікстандық модель анағұрлым жүйелі қоғамдық коммуникация мен олардың қатысу нәтижелерін есепке алу қажеттілігі жағдайында ҰЕҰ-дардың күшті сарапшылық және жобалық рөлін көрсетеді.

ТҮРКІМЕНСТАН: **деректердің ашықтығы шектеулі болған жағдайда мемлекеттік басымдықтарға жоғары деңгейде ықпалдасу моделі.**

Түркіменстанда ҰЕҰ үлесі әлеуметтік қорғауға, жастар саясатына, мәдениетке, экологияға, кәсіби дамуға, мүгедектігі бар адамдарды қолдауға қатысу, жергілікті әкімдіктермен жұмыс істеу және жекелеген іс-қимыл жоспарларын іске асыру арқылы көрініс табады. Бұл модель қоғамдық ұйымдардың мемлекеттік жоспарлау жүйесімен және әлеуметтік маңызы бар міндеттерді практикалық іске асырумен тығыз байланысын көрсетеді. Түркіменстанның қоғамдық ұйымдарының қосқан үлесін тар мағынадағы экономикалық үлес ретінде емес, ең алдымен әлеуметтік-институционалдық үлес ретінде қарастырған жөн. Олардың маңызы осал топтарды қолдауда,

әлеуметтік тұрақтылықты нығайтуда, азаматтық белсенділікті жұмылдыруда және жергілікті жерлерде мемлекеттік басымдықтарды іске асыруда көрінеді. Сондықтан макроэкономикалық деректердің шектеулілігі үлестің әлсіздігін білдірмейді, қайта оны әлеуметтік және сапалық нәтижелер арқылы бағалау қажеттілігін көрсетеді. Сонымен қатар, сектор үлесін санап бағалау ашық статистиканың қолжетімділігімен шектеледі: ЖІӨ-дегі үлесті, жұмыспен қамтуды, салық төлемдерін және жиынтық қаржылық ағындарды есептеу күрделірек, сондықтан үлестің негізгі бөлігі жекелеген жобалар, ұйымдар, қызметтер мен сапалық нәтижелер арқылы сипатталады.

ӨЗБЕКСТАН:

әсерді бағалау жүйесі фрагментарлы болған жағдайда институционалданудың күшею моделі.

Өзбекстанда үкіметтік емес ұйымдар секторы азаматтық қоғамды қолдаудың құқықтық, ұйымдастырушылық және қаржылық инфрақұрылымын белсенді қалыптастыру жағдайында дамып келеді. Бұл үдерісте Әділет министрлігінің ҰЕҰ порталы, мемлекеттік гранттар мен әлеуметтік тапсырыстар, Олий Мәжіліс жанындағы Қоғамдық қор, аумақтық қолдау тетіктері, «ҰЕҰ үйлері», қоғамдық кеңестер, сондай-ақ ҰЕҰ-лардың бағдарламалар мен нормативтік құқықтық актілер жобаларын талқылауға қатысуы маңызды рөл атқарады. Аталған модель сектордың институционалдануының күшеюін және оның әлеуметтік, мәдени, білім беру, құқық қорғау және қоғамдық маңызы бар бастамаларға қатысу ауқымының кеңеюін көрсетеді. Сонымен қатар, ҰЕҰ қызметінің ұзақ мерзімді әсерін бағалау әзірге фрагментарлы сипатта қалып отыр: тұрақты өзгерістерден (жақсартулардан) гөрі ұйымдардың тіркелуі, қаржыландырылуы, өткізілген іс-шаралары және қамту көрсеткіштері жақсырақ есепке алынады. Өзбекстан моделінде ҰЕҰ-лардың жергілікті экономикалық жағдайларды жақсартуға қосатын үлесі ерекше маңызға ие. Бұл инфрақұрылымды қолдау, қызметтерді басқаруға қауымдастықтардың қатысуын арттыру және халық пен шаруашылық жүргізуші субъектілердің шығындарын азайту арқылы жүзеге асады. Мұндай қызметтер жергілікті инвестициялық ахуалдың сапасымен тікелей байланысты.

Сонымен бірге, Өзбекстан үшін ҰЕҰ-ларды қолдау инфрақұрылымының дамуы ғана емес, сектордың формалды институционалдануы мен оның қоғамдағы танымалдылығы арасындағы алшақтық та маңызды мәселе болып табылады. Азаматтардың барлығы бірдей ҰЕҰ-лардың мәні мен қызметін жақсы түсіне бермейді, ал ұйымдардың қол жеткізген нәтижелері көп жағдайда кең жұртшылыққа көрінбей қалады. Сондықтан өзбекстандық модельдің одан әрі дамуы мемлекеттік қолдау механизмдерін кеңейтумен қатар, қоғамдық коммуникацияны күшейтуді, түсінікті есептілікті қамтамасыз етуді және ҰЕҰ-дардың азаматтар үшін нақты практикалық пайдасын айқын көрсетуді талап етеді.

ҚОРЫТЫНДЫ

Орталық Азия елдері ҰЕҰ-лардың үлесінің көрінісі мен оны бағалаудың әртүрлі үлгілерін көрсетеді. Бір жағдайда сектордың экономикалық және статистикалық ізі айқынырақ байқалса, екінші жағдайда мемлекетпен институционалдық әріптестік, сарапшылық қатысу, әлеуметтік қызметтер көрсету, халықтың осал топтарымен жұмыс немесе мемлекеттік бағдарламаларға кіріктірілуі басым көрінеді. Мұндай типология елдерді бірыңғай өлшем бойынша жасанды түрде салыстырудан аулақ болуға мүмкіндік береді және ҰЕҰ-лардың негізгі бағыттар бойынша қосқан үлесін одан әрі талдауға негіз қалайды. Бұл бағыттарға экономика, мемлекеттік басқару, әлеуметтік қызметтер, тақырыптық үлес және нәтижелердің сапалық сипаттамалары жатады.

Орталық Азиядағы үкіметтік емес ұйымдар (ҰЕҰ): дамуға, басқаруға және тұрақтылыққа қосқан үлесі

2-кесте. ҰЕҰ үлесін бағалаудың елдік модельдерінің типологиясы

Ел	Модельдің басым түрі	Үлестің көріну арналары мен нысандары	Модельдің күшті жағы	Opportunities for Improvement
 Қазақстан	ҰЕҰ мен мемлекеттің қарқынды өсіп келе жатқан серіктестік моделі.	Мемлекеттік әлеуметтік тапсырыс, гранттар, қоғамдық кеңестер, арнаулы әлеуметтік қызметтер арқылы.	ҰЕҰ-дарды мемлекеттік бағдарламаларға кіріктірудің тұрақты механизмдері.	Назарды жобалар саны мен қамту ауқымынан бенефициарлар өміріндегі өзгерістерге аудару.
 Қырғызстан	Өлшемді институционалдық үлес моделі.	Үлес экономикада да, әлеуметтік және басқару салаларында да айқын көрінеді.	ЖІӨ-дегі үлес, жұмыспен қамту, салықтар, қаржылық ағындар туралы деректердің болуы.	Институционалдық үлес туралы есептілікті жариялау, бенефициарлар үшін нәтижелерді және сектордың қоғамдық танымалдылығын жүйелі бағалау.
 Тәжікстан	Қоғамдық танымалдылығы шектеулі жағдайдағы сарапшылық қатысу моделі.	Жұмыс топтары, мониторинг, гендерлік және құқықтық күн тәртібі, жергілікті жерлермен кері байланыс арқылы.	Стратегиялық жоспарлауға күшті сарапшылықтың қатысуы.	Нәтижелерді қоғаммен бөлісу және қатысу ықпалын анағұрлым жүйелі есепке алу.
 Түркіменстан	Деректердің ашықтығы шектеулі жағдайда мемлекеттік басымдықтарға жоғары деңгейде кіріктірілу моделі.	Әлеуметтік қорғауға, жастар саясатына, мәдениетке, экологияға, іс-қимыл жоспарларына қатысу арқылы.	Мемлекеттік бағдарламалар жүйесімен және әлеуметтік маңызы бар міндеттерді іске асырумен тығыз байланыс.	Агрегацияланған деректерге қол жеткізу, салыстырмалы сандық бағалауды дамыту.
 Өзбекстан	Сапалық ықпалды бағалаудың үзінділік сипаты жағдайындағы күшейіп келе жатқан институционализация моделі.	МҰҰ порталы, мемлекеттік гранттар, әлеуметтік тапсырыс, қоғамдық кеңестер, НҚА талқылау арқылы.	Сектордың ұйымдық және қаржылық инфрақұрылымының қарқынды өсуі.	Тек тіркеуді, қаржыландыруды және іс-шаралар мониторингін ғана емес, ұзақ мерзімді ықпалды жүйелі бағалау.

5. Осы есептің мақсаттары үшін ҰЕҰ-ның қосқан үлесі ретінде не қарастырылады?

ҮЛЕСТІҢ
ӨЛШЕМІ

ҮЛЕСТІҢ ШАМАМЕН
АЛЫНҒАН
СИПАТТАМАСЫ

ДЕРЕККӨЗДЕР
МЕН ДӘЛЕЛДЕМЕ
ТҮРЛЕРІ

БҰЛ НЕНІ
КӨРСЕТЕДІ?

ИНСТИТУЦИОНАЛДЫҚ ҮЛЕС

Жұмыс орындары, еңбекақы төлеу қоры, салықтар, әлеуметтік аударымдар, қаржылық ағындар, сатып алулар, қосылған құн.

Статистика, әкімшілік және қаржылық деректер.

ҰЕҰ экономиканың дербес қатысушысы (саласы) ретінде.

БАСҚАРУШЫЛЫҚ ҮЛЕС

Шешім қабылдау үдерісіне қатысу, шешімдерді сараптау, халықтан кері байланыс алу, қоғамдық мониторинг, сарапшылық сүйемелдеу, экономикалық белсенділікті арттырудың жүйелі бағыттарын талдамалық тұрғыдан анықтау, жергілікті инфрақұрылым мен сервистерді дамытуға қатысу, бизнес пен инвестициялар үшін ортаның болжамдылығы мен ашықтығын арттыру.

Кейстер, сұхбаттар, өзара іс-қимыл платформалары туралы деректер, сарапшылық бағалаулар, іске асыру практикасының өзгеру мысалдары, жергілікті инфрақұрылым және кәсіпкерлікті қолдау бойынша деректер.

ҰЕҰ мемлекеттің серіктесі және практикалық ақпараттың көзі ретінде; жергілікті даму, инвестициялар және жеке сектор үшін анағұрлым тұрақты, болжамды әрі тартымды ортаны қалыптастырудың қатысушысы ретінде.

ЖАРҒЫЛЫҚ ҚЫЗМЕТТІҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҮЛЕСІ

Әлеуметтік кәсіпкерлік, өзін-өзі жұмыспен қамту, кәсіпкерлік дағдылар, инфрақұрылым, цифрлық шешімдер.

Кейстер, жобалық деректер, өзгерістердің сапалық сипаттамалары.

ҮЕҰ табыс, жұмыспен қамту және жергілікті экономика үшін жағдай жасаушы ретінде.

ӘЛЕУМЕТТІК ҮЛЕС

Әлеуметтік, құқықтық, психологиялық, дағдарыстық, оңалту қызметтері; қолжетімділік кедергілерін азайту (дамудың инклюзивті сипаты).

Қызметтердің қамту ауқымы, кейстер, сарапшылық бағалаулар, өзгерістер тарихы.

ҮЕҰ көмек жеткізуші және осал топтарды қоғамға кіріктіруші ретінде.

ТАҚЫРЫПТЫҚ ҮЛЕС

Денсаулық сақтау, білім беру, гендер, құқықтар, экология, кедейлік, жергілікті даму, жастар және мәдениет.

Елдік материалдар, кейстер.

ҮЕҰ-дар анағұрлым айқын көрінетін даму салалары.

ҮЛЕСТІҢ САПАЛЫҚ СИПАТТАМАЛАРЫ

Бірегейлік, инновациялылық, тиімділік, тұрақтылық, дамуды шалғай және осал топтар мен аумақтарға «жеткізу» функциясы.

Сапалық талдау, кейстер, практикаларды пайымдау интерпретация).

Қалыптастырылатын қоғамдық құндылықтың табиғаты мен ерекшеліктері.

6. ҮЕҰ-НЫҢ ИНСТИТУЦИОНАЛДЫҚ ҮЛЕСІ: сектор экономиканың қатысушысы ретінде

Бұл бөлімде ҮЕҰ қызмет көрсетушілер немесе реформаларға қатысушылар ретінде емес, жұмыс орындарын ашатын, еңбекақы төлейтін, салықтар мен әлеуметтік аударымдарды төлейтін, қаржылық ресурстарды тартатын және тауарлар мен қызметтерді сатып алатын экономиканың ресімделген дербес секторы ретінде талданады. Басқаша айтқанда, әңгіме сектордың жұмыс беруші, салық төлеуші және экономикалық айналымның қатысушысы ретіндегі экономикаға тигізетін «брутто»-ықпалы туралы болып отыр.

6.1. ҮЕҰ жұмыс беруші ретінде

ҮЕҰ-дардың институционалдық үлесінің ең айқын элементі – жұмыс орындарын ашу болып табылады. Осы тұрғыдан алғанда, зерттеу аймақтағы коммерциялық емес сектордың жұмыспен қамтудың кәсіби қызметтің және экономикалық айналымның айтарлықтай көзі екенін көрсетеді. Бірқатар елдерде бұл сектор әсіресе әлеуметтік салада, сарапшылық қызметте, жобалық басқаруда, білім беруде, құқықтық көмек көрсетуде, осал топтармен жұмыс істеуде және жергілікті қауымдастықтарды дамытуда белсенді жұмыс беруші ретінде әрекет етіп үлгерді.

Орталық Азиядағы үкіметтік емес ұйымдар (ҰЕҰ): дамуға, басқаруға және тұрақтылыққа қосқан үлесі

ҚАЗАҚСТАН

97 758

ҰЕҰ-дағы қызметкерлер саны (2021 жылмен салыстырғанда +147%)

18 000

әрекет ететін ҰЕҰ

374,1

жалақы қоры (773,1 млн АҚШ доллары)

2 167

мемлекеттік сатып алу арқылы іске асырылған жобалар, құны 33,6 млрд теңге (69,9 млн АҚШ доллары)

977,6

ҰЕҰ

948,4

Ғылыми және техникалық қызмет

877,3

Металл өндіру

815,5

Жоғары білім

798,3

Көтерме сауда (автомобильдерді қоспағанда)

ҚЫРҒЫЗСТАН

34 682

ҰЕҰ қызметіне тартылған адамдар саны (24 414 қызметкер, 5 411 еріктілер, 4 857 қоса атқарушы қызметкер)

53 млрд сом

2024 жылы тартылған қаржыландыру (609,2 млн АҚШ доллары)

1,3 млрд сом

салықтар мен бюджетке төлемдер (14,9 млн АҚШ доллары)

24 000+

ҰЕҰ құрған жұмыс орындары

317

ҰЕҰ

308

Денсаулық сақтау және әлеуметтік қызметтер

296

Білім беру

260

Ауыл және орман шаруашылығы

169

Өнер, ойын-сауық және демалыс

ӨЗБЕКСТАН

77 535

ҰЕҰ-дағы қызметкерлер саны, олардың 40,9%-ы әйелдер

10,8 мың

тіркелген ҰЕҰ саны

4 308 379 сум

sums average monthly salary (~USD 345)

34,35 триллион сум

2024 жылғы кірістер (~2,8 млрд АҚШ доллары)

345

ҰЕҰ

279

Ауыл, орман шаруашылығы және балық аулау

288

Қонақүйлер мен мейрамханалар

338

Құрылыс

573

Ақпарат және байланыс

100 000 ТҮРҒЫНҒА ШАҚҚАНДА ҰЕҰ СЕКТОРЫНДАҒЫ ЖҰМЫСПЕН ҚАМТЫЛУ (2024)

ҚАЗАҚСТАН

488,8

≈ халықтың 0,49%-ы

ҚЫРҒЫЗСТАН

340,9

≈ халықтың 0,34%-ы

ӨЗБЕКСТАН

196,2

≈ халықтың 0,20%-ы

ҰЕҰ САЛЫҚ ТӨЛЕУШІ ЖӘНЕ БЮДЖЕТ ЖҮЙЕСІНЕ ҚАТЫСУШЫ РЕТІНДЕ

ҰЕҰ салықтар мен әлеуметтік аударымдар төлейді, осылайша ресурстарды экономика мен бюджетке қайтарады

ҰЕҰ мемлекеттік қызметтер мен бастамаларды толықтыру арқылы бюджетке түсетін жүктемені азайтады

Қырғызстанда ҰЕҰ-ның салықтық төлемдері жалпыұлттық жеке тұлғалар салығының көлемімен салыстырылатын деңгейде

ҰЕҰ секторы — елдердің дамуына қосқан үлесі өсіп келе жатқан нақты экономикалық ойыншы

Орталық Азиядағы ҰЕҰ — тек әлеуметтік қызметтер жеткізуші ғана емес, сонымен қатар экономиканың маңызды секторы: олар жұмыс орындарын құрады, салық төлейді, инвестиция тартады және өңірдің орнықты дамуына үлес қосады.

Қазақстанда ҰЕҰ қызметкерлерінің тізімдік орташа саны 2021 жылғы 39 532 адамнан 2024 жылы 97 758 адамға дейін өсті. Бұл ретте қалалық жердегі жұмыспен қамтылғандар саны 87 039 адамды, ал ауылдық жерде – 10 719 адамды құрады. Дәл осы кезеңде бір қызметкердің орташа айлық атаулы жалақысы 109 496 теңгеден (228 АҚШ доллары) 318 853 теңгеге (664 АҚШ доллары) дейін ұлғайды. Сонымен қатар, 2024 жылы Қазақстандағы ӘҚЖЖ (ОКЭД) 94.99.0 бойынша ҰЕҰ секторының жылдық еңбекақы қоры шамамен 374,1 млрд теңгені (773,1 млн АҚШ доллары) құрады, ал 2021 жылы бұл көрсеткіш 51,9 млрд теңгені (108,1 млн АҚШ доллары) құраған болатын. ӘҚЖЖ-ның жалпыланған сипатына және зерттеу нысанына жатпайтын ұйымдарды толықтай алып тастаудың мүмкін еместігіне байланысты әдіснамалық шектеулердің бар екеніне қарамастан, бұл деректер сектордағы жұмыспен қамтуға байланысты экономикалық айналымның ауқымын айқын көрсетеді.

Қырғызстанда, Ұлттық статистика комитетінің 2024 жылғы деректеріне сәйкес, белсенді жұмыс істейтін ҰЕҰ қызметкерлерінің тізімдік орташа саны **24 414** адамды құрады, оның **14 158-і** – әйелдер. Қосымша ҰЕҰ қызметіне **4 857** сыртқы қоса атқарушы қызметкер (совместитель) және **5 411** ақы төленбейтін жұмыскер, яғни волонтер тартылған. Бұл жиынтық түрде сектор қызметіне **34 682** адамның тартылғанын көрсетеді. Орташа айлық жалақы – **27 605** сомды (317 АҚШ доллары) құрады, бұл денсаулық сақтау, білім беру, ауыл және орман шаруашылығы сияқты салалардағы орташа айлық жалақы деңгейімен шамалас.

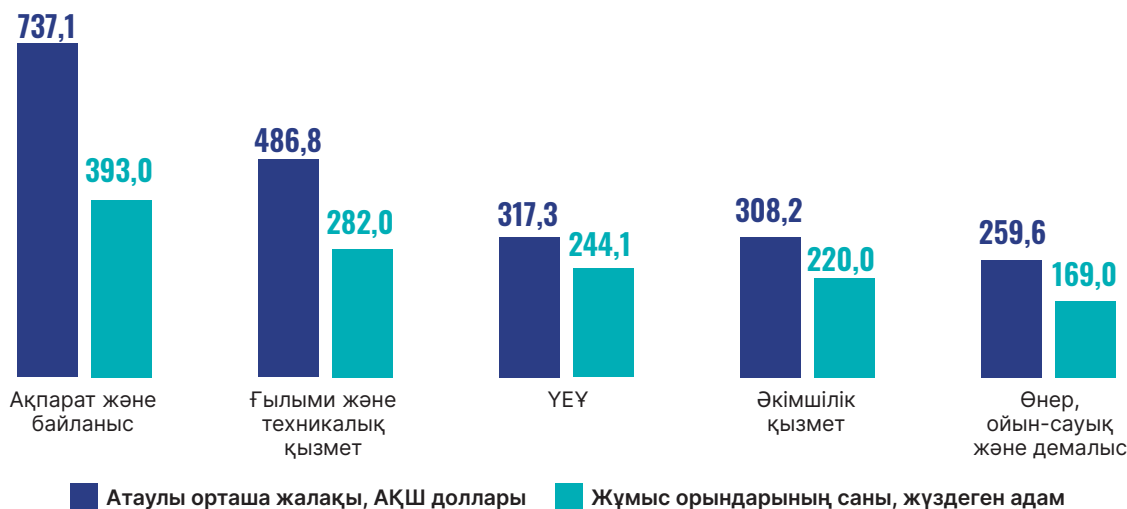

4-сурет. Қазақстандағы ҰЕҰ-дардың институционалдық үлесін экономикалық қызметтің жекелеген түрлерімен салыстыру

Дереккөздер: елдік есеп, Қазақстан Республикасы Ұлттық статистика бюросының 2024 жылғы деректері, «Қазақстан Республикасындағы меншік нысандары бойынша жұмыскерлер саны және еңбекақы төлеу» жарияланамы

5-сурет. Қырғызстан КЕҰ-дарының институционалдық (салалық) үлесін экономикалық қызметтің жекелеген түрлерімен салыстыру.

Өзбекстанда МЕҰ (ҰЕҰ) секторында 2024 жылы 77 535 қызметкер болды, оның 31 740-ы немесе 40,9%-ы – әйелдер. Есептелген орташа номиналды айлық жалақы 4 308 379 сумды (шамамен 345 АҚШ доллары) құрады. Бұл МЕҰ-дарды тек азаматтық инфрақұрылым ретінде ғана емес, сонымен бірге еңбек нарығының маңызды сегменті ретінде қарастыруға мүмкіндік береді.

Сондай-ақ ҰЕҰ-дардың жұмыспен қамтуға қосқан салалық үлесін елдердің жалпы халық санына шаққандағы пропорцияда қарастырған орынды (7-суретті қараңыз). Бұл тұрғыдан алғанда, жұмыспен қамтуға ең қомақты үлесті Қазақстанның ҰЕҰ-дары қосып отыр, мұнда сектордағы жұмыспен қамтылғандардың үлесі жалпы халық санының пайызының жартысына жуығын құрайды.

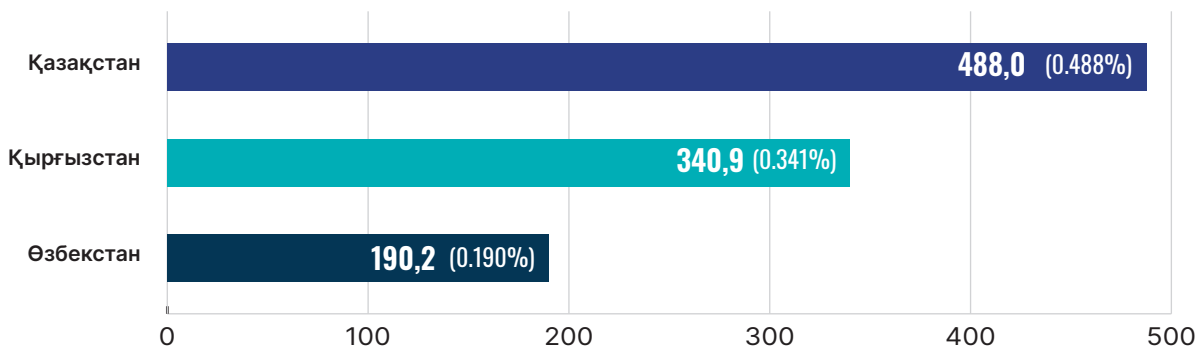
Орталық Азиядағы үкіметтік емес ұйымдар (ҰЕҰ): дамуға, басқаруға және тұрақтылыққа қосқан үлесі

6-сурет. Өзбекстан КЕҰ-дарының институционално-салалық үлесін экономикалық қызметтің жекелеген түрлерімен салыстыру

Дереккөз: Өзбекстан Республикасының Ұлттық статистика комитеті.

7-сурет. ҰЕҰ секторындағы жұмыспен қамтылу, халықтың жалпы санына шаққанда, 2024 ж., 100 мың азаматқа шаққанда

Дереккөз: Орталық Азия елдерінің ұлттық статистикалық органдарының ресми мәліметтері негізінде есептелген:

Қазақстан Республикасының Ұлттық статистика бюросы, Population of the Republic of Kazakhstan at the beginning of 2024, https://stat.gov.kz/api/iblock/element/157662/file/en/?utm_source=chatgpt.com;

Қырғыз Республикасының Ұлттық статистика комитеті, «Жыл басындағы тұрақты халық саны» ашық деректері, https://stat.gov.kg/ru/opendata/category/39/?utm_source=chatgpt.com

Өзбекстан Республикасының Ұлттық статистика комитеті, Resident population at the beginning of 2024 by region, <https://sttat.uz/en/press-center/news-of-committee/49356-huddudlar-kesimida-2024-yil-boshiga-doimiy-aholi-soni-3>

6.2. ҮЕҰ салық төлеуші және бюджет жүйесінің қатысушысы ретінде

Институционалдық үлестің тағы бір маңызды құрамдас бөлігі – ҮЕҰ-дардың салықтар мен әлеуметтік аударымдар арқылы мемлекеттік кірістерді қалыптастыруға қатысуы. Бұл көрсеткіш ҮЕҰ-дарды тек гранттық немесе бюджеттік қолдау алушылар ретінде қабылдау көзқарасын еңсеру тұрғысынан ерекше маңызды. Елдік материалдар ҮЕҰ-дардың жиынтық түрде салықтар мен міндетті төлемдердің елеулі төлеушілері болып табылатынын және тартылған ресурстардың бір бөлігін ұлттық экономика мен бюджеттік жүйеге қайта қайтаратынын көрсетеді.

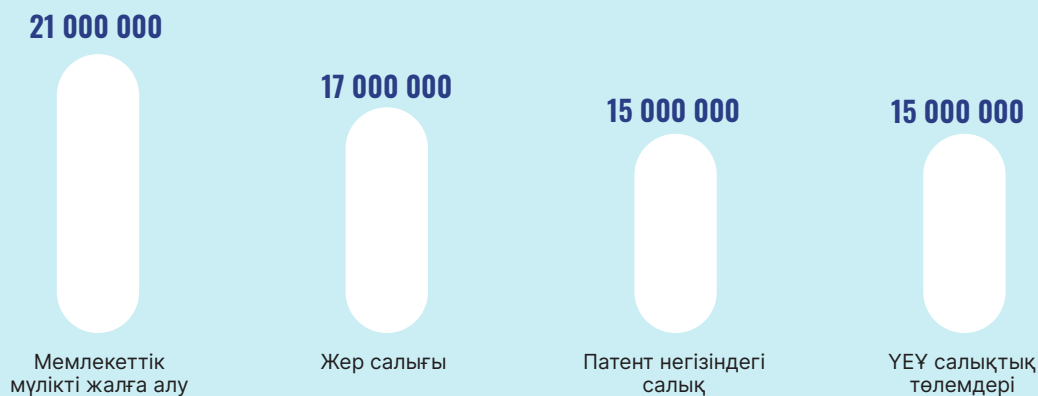

МЫСАЛ

Қырғызстан: жекелеген жалпымемлекеттік салықтардың көлемімен шамалас бюджетке төленетін қомақты төлемдер:

Қырғызстанда 2024 жылы белсенді жұмыс істейтін КЕҰ ел бюджетіне шамамен 1,3 млрд сом (немесе жартылай 15 млн АҚШ долларына жуық) салық төледі. Бұл аударымдардың көлемі мемлекеттік бюджеттің жекелеген кіріс көздерінің жалпы елдік көлемімен, мысалы, патент негізіндегі салықпен (1,3 млрд сом немесе шамамен 15 млн АҚШ доллары), жер салығымен (1,5 млрд сом немесе 17 млн АҚШ долларынан астам) немесе мемлекеттік мүлікті жалға беруден түсетін салықтық емес төлемдермен (1,8 млрд сом немесе 21 млн АҚШ долларына жуық) деңгейлес. Мұндай салыстыру тәсілі КЕҰ секторын тек әлеуметтік немесе азаматтық институт ретінде ғана емес, сонымен бірге бюджеттік түсімдердің де елеулі қатысушысы ретінде көрсетуге мүмкіндік береді.

8-сурет. Қырғызстандағы ҮЕҰ-лардың мемлекеттік бюджетке төлеген төлемдері мен мемлекеттік кірістердің кейбір түрлерінің салыстырмасы, АҚШ долларымен.

Дереккөз: Қырғыз Республикасының Министрлер Кабинеті жанындағы Мемлекеттік салық қызметі.

Сонымен қатар, ҮЕҰ-дарды есепке алудың институционалдық жүйесі дамыған күннің өзінде салық деректеріне қол жеткізу шектеулі күйде қалуы мүмкін, бұл институционалдық үлесті толық бағалау мүмкіндігін төмендетеді. Мысалы, Қазақстанның Мемлекеттік кірістер комитетінен деректердің құпиялылығына байланысты республика және өңірлер бойынша ҮЕҰ-дардан түсетін салықтық түсімдер туралы мәліметтерді алу мүмкін болмады. ҮЕҰ-дардың бюджетке жасаған аударымдары туралы деректерді алу бойынша ұқсас қиындықтар Өзбекстан мен Түркіменстанда да туындады.

Тәжікстанда 2024 жыл бойынша 69 ұйымнан тұратын іріктемелі топтың қаржылық талдауы олардың жиынтық айналымы 53,3 млн сомониді (шамамен 6 млн АҚШ доллары) құрағанын көрсетті. Оның ішінде шамамен 4 млн сомони (440 мың АҚШ долларынан астамы) жеке табыс салығы мен әлеуметтік салық түрінде ел бюджетіне түскен. Бұл көрсеткішті автоматты түрде бүкіл секторға таратуға болмайды, алайда ол маңызды бір жайтты айқын көрсетеді: ресурстардың белгілі бір бөлігі ел ішінде жалақыға, салық төлемдеріне және әлеуметтік аударымдарға айналып, осылайша жұмыспен қамтудың артуына және бюджет түсімдерінің көбеюіне ықпал етеді.

6.3. ҰЕҰ қосылған құнды өндіруші ретінде

Институционалдық үлестің маңызды макроэкономикалық көрсеткіштерінің бірі – ҰЕҰ-ның жалпы қосылған құн мен жалпы ішкі өнімге (ЖІӨ) қосатын үлесі.

Экономикалық тұрғыдан алғанда, ҰЕҰ қызметтер, сараптамалық өнімдер, әлеуметтік бағдарламалар және өзге де нәтижелерді қалыптастыру арқылы қосылған құн жасайды. Бұл ретте еңбек ресурстары, басқару әлеуеті, үй-жайлар, жабдықтар, сондай-ақ сатып алынатын тауарлар мен қызметтер пайдаланылады. ҰЕҰ қызметінің нәтижелерінің едәуір бөлігі бенефициарларға

тегін немесе жеңілдетілген шарттармен ұсынылғанымен, оларды өндіру сектордың жалпы

өнімін қалыптастырады, ал осы өнім мен аралық тұтыну арасындағы айырма оның жалпы қосылған құнын көрсетеді. Сондықтан ҰЕҰ-ның ЖІӨ-ге қосқан үлесін коммерциялық пайдадан туындайтын көрсеткіш ретінде емес, экономикалық тұрғыдан өлшенетін құны бар қоғамдық маңызы жоғары қызметтер мен өнімдерді жасау нәтижесі ретінде қарастырған жөн.

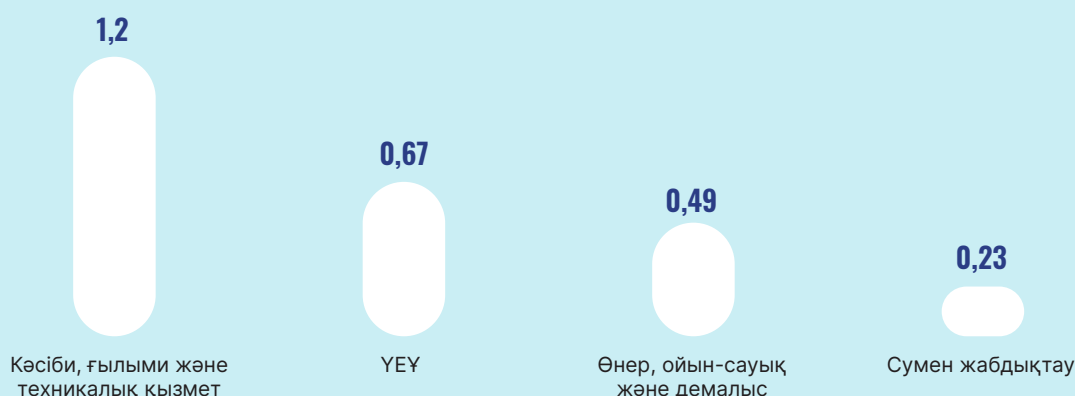

МЫСАЛ

Қырғызстан: жекелеген жалпы мемлекеттік салықтардың көлемімен шамалас бюджетке төленетін қомақты төлемдер

Қырғызстанда 2024 жылы жұмыс істеп тұрған КЕҰ 10 млрд сомнан астам (шамамен 115 млн АҚШ доллары) жалпы қосылған құн өндірді. Белсенді жұмыс істейтін КЕҰ-дардың елдің номиналды ЖІӨ-дегі үлесі 0,67%-ды құрады. Бұл айтарлықтай қомақты көрсеткіш және ол экономиканың жекелеген салаларымен, соның ішінде сумен жабдықтау (0,23%), өнер, ойын-сауық және демалыс (0,49%), сондай-ақ кәсіби, ғылыми және техникалық қызметпен (1,2%) деңгейлес. Орталық Азия аймағы ауқымында ҰЕҰ секторы қоғамдық танымалдылығының шектеулі болуына қарамастан, жалпы алғанда қосқан үлесі жағынан тұтас экономикалық қызмет түрлерімен салыстыруға келеді.

9-сурет. Қырғызстан КЕҰ-дарының жалпы қосылған құнға қосқан үлесін мемлекеттік кірістердің кейбір түрлерімен салыстыру, пайызбен

Дереккөз: Қырғыз Республикасының Ұлттық статистика комитеті

Мұндай статистика аймақтағы барлық елдер бойынша бірдей қолжетімді болмады, бірақ статистикалық деректер сектордың жалпы қосылған құнын есептеуге мүмкіндік беретін жерде ҰЕҰ экономиканың «көрінбейтін» қатысушысы болудан қалады; ал мұндай деректер жоқ елдерде олардың институционалдық үлесі жете бағаланбай қалады немесе жанама түрде – жұмыспен қамту, қаржыландыру, жобалар, гранттар мен салықтық төлемдер арқылы ғана сипатталады.

6.4. ҰҰҰ қаржылық ресурстарды тарту және қайта бөлу арнасы ретінде

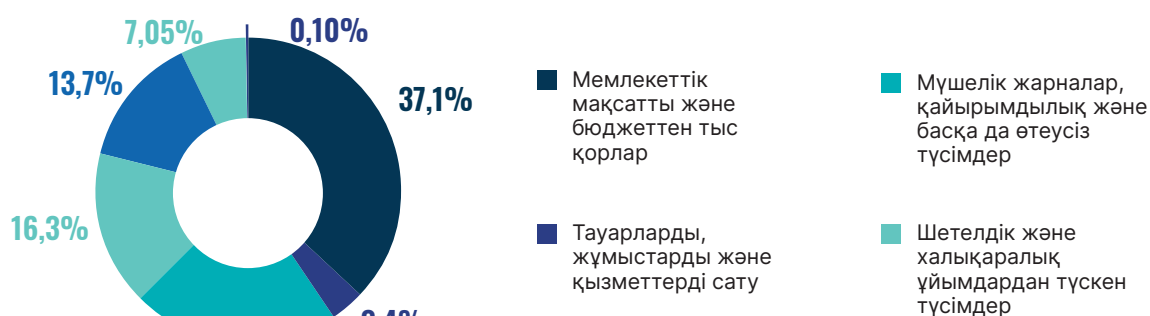
ҰҰҰ-дардың институционалдық үлесі олардың қаржылық ресурстарды тарту және бөлу, оларды әлеуметтік бағдарламаларға, тауарлар мен қызметтерді сатып алуға, сарапшылар мен мердігерлердің жұмысына, сервистерді дамытуға және бенефициарларды қолдауға бағыттау қабілетінен де көрінеді. ҰҰҰ ресурстарды қайта бөлу және «жеткізу» функциясын атқарады, оның көмегімен мемлекеттік, донорлық, жекеменшік және қоғамдық ресурстар қоғамдық қажеттілік жоғары, ал стандартты қаржыландыру механизмдері қызметтердің жеткілікті қамтылуын, атаулылығын немесе тұрақтылығын әрдайым қамтамасыз ете бермейтін салалар мен аумақтарға жетеді. Бұл әсіресе осал топтармен жұмыс істеуге, дағдарыстық көмекке, оңалтуға, сот төрелігіне қол жеткізуге, инклюзивті білім беруге, жергілікті қызметтер мен ауылдық қауымдастықтарға қатысты.

Қазақстанда ҰҰҰ кірістерінің құрылымы әртараптандырылған (диверсификацияланған) сипатқа ие. Мемлекеттік әлеуметтік тапсырыс көлемі шамамен 33,5 млрд теңгені (70,0 млн АҚШ доллары) құрағанымен, ол сектордың жиынтық еңбекақы төлеу қорының тек 9%-ға жуығын ғана жабады, бұл халықаралық қаржыландырудың (27,2 млрд теңге немесе шамамен 60 млн АҚШ доллары) және басқа да дереккөздердің маңызды рөлін көрсетеді. Дегенмен, мемлекеттік әлеуметтік тапсырысты қаржыландырудағы өзгерістер мемлекеттік әлеуметтік қызметтер мен жобаларды ұйымдастыру мәселелерінде ҰҰҰ-дарға көбірек сенім артуға бейім екенін байқатады. Айталық, 2024 жылы жобалар саны қалыпты деңгейде өскенімен, қаржыландыру көлемі айтарлықтай ұлғайды, бұл ҰҰҰ-дардың ауқымды жобалар шеңберінде қызмет көрсету әлеуетінің артқанын көрсетсе керек.

Қырғызстанда КЕҰ кірістерінің құрылымы сектордың шетелдік гранттарға толықтай тәуелді емес екенін көрсетеді: ресурстардың қомақты бөлігі қайырымдылық көмектер, демеушілік қолдау, бюджеттік көмек, мүшелік жарналар және ақылы қызметтер есебінен қалыптасады. КЕҰ секторының 2024 жылғы жалпы қаржылық түсімдері шамамен 53 млрд сомды (609 млн АҚШ долларынан астам), ал осы зерттеуде үлесі бағаланып отырған мақсатты КЕҰ тобының түсімдері 1 4,2 млрд сомды (шамамен 161,7 млн АҚШ доллары) құрады. Түсімдердің құрылымы әртараптандырылған, дегенмен біртекті емес ресурстық базаны көрсетеді: демеушілік көмек пен қайырымдылық – 8,3 млрд сом (шамамен 95,4 млн АҚШ доллары) немесе 59%; шетелдік техникалық көмек пен гранттар – 2,7 млрд сом (шамамен 30,5 млн АҚШ доллары) немесе 19%; өнімдер мен қызметтерді өткізу – 0,4 млрд сом (шамамен 4,5 млн АҚШ доллары) немесе 3%; бюджеттік қолдау – 0,2 млрд сом (шамамен 1,8 млн АҚШ доллары) немесе 1%; мүшелік жарналар – 0,1 млрд сом (шамамен 1,1 млн АҚШ доллары) немесе 1%-дан аз; басқа да дереккөздер – 2,5 млрд сом (шамамен 28,3 млн АҚШ доллары) немесе 18%

Өзбекстанда МЕҰ ресурстарының негізгі көзі ретінде мемлекеттік мақсатты және бюджеттен тыс қорлар танылады, оларға барлық түсімдердің 38,4%-ы тиесілі. Соңғы жеті жылда мемлекеттік бюджеттен азаматтық қоғам институттарын қолдауға 718 млрд сум (шамамен 60 млн АҚШ доллары) бөлінді, бұл 2008–2016 жылдармен салыстырғанда 12 есе көп. Соңғы үш жылда аумақтық қорлар арқылы 83 млрд сумға (шамамен 7 млн АҚШ доллары) 1 600 жоба іске асырылды. Сонымен қатар, мүшелік жарналардың, қайырымдылықтардың және басқа да өтеусіз түсімдердің жоғары үлесі (22,9%) сектордың қаржыландырудың қоғамдық механизмдеріне институционалдық тәуелділігін ерікті ынтымақтастық пен филантропияға деген айқын арқа сүйеушілікпен ұштастырып отырғанын көрсетеді.

10-сурет. Өзбекстандағы МЕҰ кірістерінің құрылымы, 2024 ж., пайызбен

6.5. ҰЕҰ-лар тауарлар мен қызметтердің тұтынушылары ретінде

ҰЕҰ-лардың институционалдық үлесі тек жұмыспен қамту мен салық төлемдерімен ғана шектелмейді. Ұйымдар сондай-ақ тауарлар мен қызметтердің тұтынушылары ретінде әрекет етіп, шағын және орта бизнес үшін сұраныс қалыптастырады. Бұл әсіресе жобалық қызмет барысында айқын көрінеді: осал топтарға арналған тауарлар мен қызметтерді сатып алу, семинарлар, тренингтер, консультациялар, фокус-топтар, дөңгелек үстелдер және қоғамдық іс-шаралар өткізу үшін үй-жайларды жалға алу, көлік қызметтері, тамақтандыру, полиграфиялық қызметтер, жабдықтар, шығыс материалдары, байланыс қызметтері мен сараптамалық қолдау қажет болады.

Сонымен қатар ҰЕҰ-дар тауарлар мен қызметтерді негізінен шағын және орта бизнес субъектілерінен – қонақ үйлерден, қоғамдық тамақтандыру кәсіпорындарынан, көлік компанияларынан, шығыс материалдарын жеткізушілерден, үй-жайлар мен кеңсе техникасын жалға берушілерден сатып алады. Бұл мультипликативтік әсер қалыптастырады: жобаның негізгі мақсаты әлеуметтік, білім беру немесе құқық қорғау саласына бағытталған болса да, оны іске асыру жергілікті экономикада экономикалық сұраныстың қалыптасуына ықпал етеді. Осы тұрғыдан алғанда, ҰЕҰ-дар ресурстарды тартып қана қоймай, оларды жеткізушілер, мердігерлер және сервистік ұйымдар желісі арқылы қайта бөледі.

ҚОРЫТЫНДЫ

Орталық Азия елдеріндегі ҰЕҰ-лардың институционалдық үлесі, ең алдымен, сектордың экономикалық айналымның дербес қатысушысы ретінде көрінуінен байқалады. ҰЕҰ-лар жұмыс орындарын құрады, еңбекақы қорын қалыптастырады, салықтар мен әлеуметтік аударымдарды төлейді, мемлекеттік, донорлық және жеке ресурстарды тартады, тауарлар мен қызметтерді сатып алады, ал жекелеген жағдайларда ақылы қызметтерді, әлеуметтік кәсіпкерлікті және табыс әкелетін қызметті дамытады.

Бұл үлес ресми немесе жинақталған статистикалық деректер бар елдерде неғұрлым айқын дәлелденген. Қырғызстан жалпы қосылған құнды және ҰЕҰ-лардың жалпы ішкі өнімдегі (ЖІӨ) үлесін есептеудің үлгісін көрсетеді; Қазақстан жұмыспен қамтудың, еңбекақының және мемлекеттік әлеуметтік тапсырыстың ауқымды серпінінің мысалы болып табылады; Өзбекстан мемлекеттік қолдаудың институционалдық тұрғыдан қалыптасқан жүйесі мен жұмыспен қамтудың ірі секторының үлгісін ұсынады; Тәжікстан ұйымдар тобының айналымы мен салық төлемдерін ішінара бағалаудың мысалын көрсетеді; Түрікменстан институционалдық үлес жобалардың, ұйымдардың және табыс әкелетін кәсіпорындардың жекелеген көрсеткіштері арқылы сипатталатын өзге статистикалық ортаның мысалы болып табылады.

Өңірлік деңгейдегі негізгі қорытынды – ҰЕҰ-лар экономикаға елеулі үлес қосады, алайда бұл үлес ұлттық статистикалық жүйелерде әртүрлі деңгейде көрініс табады. Сондықтан ҰЕҰ-лардың үлесін одан әрі мойындау олардың қоғамдық пайдасын сипаттаумен ғана шектелмей, сектор бойынша жұмыспен қамту, қаржылық ағындар, салық төлемдері, жалпы қосылған құн, волонтерлік еңбек, тауарлар мен қызметтерді сатып алу жөніндегі статистикалық есепті жүйелі түрде дамытуға да негізделуі тиіс.

Қазақстан мен Қырғызстанда статистика органдары туризм секторына қатысты қосалқы шоттарды (макроэкономикалық талдау құралы ретінде негізгі Ұлттық шоттар жүйесін (ҰШЖ) толықтыратын, экономиканың нақты бір саласын өз жіктемелері мен көрсеткіштері негізінде егжей-тегжейлі зерттеуге мүмкіндік беретін, сонымен бірге жалпы қабылданған стандарттармен үйлесімділікті сақтайтын құрал) жүргізу тәжірибесін енгізді. Ұлттық шоттар жүйесін одан әрі дамытудың келесі қадамы ҰЕҰ секторына қатысты қосалқы шоттарды енгізу болуы мүмкін.

Осы Есептің 3-қосымшасында аймақтағы ҰЕҰ-дардың институционалдық үлесін көрсететін елдер бойынша көрсеткіштердің жиынтық кестесі берілген.

7. ҰҰҰ-ның басқару сапасына, инвестициялық ахуалға және жеке секторды дамыту жағдайларына қосқан үлесі

Орталық Азия елдеріндегі ҰҰҰ-ның маңызды рөлі олардың қолданбалы сараптама жүргізу, бағдарламалардың іске асырылуын мониторингтеу, халықтан кері байланыс жеткізу және жергілікті даму жағдайларын жақсартуға қатысу арқылы басқару сапасын арттыру қабілетімен байланысты. Халықпен, қауымдастықтармен, жергілікті басқару органдарымен және шаруашылық жүргізуші субъектілермен тұрақты байланыс орнатуының арқасында ҰҰҰ қабылданған шешімдердің іс жүзінде қалай жүзеге асырылып жатқанын неғұрлым дәл бағалауға, инфрақұрылымдық және ұйымдастырушылық шектеулердің қай жерде сақталып отырғанын анықтауға, қандай топтар мен аумақтардың қамтылмай қалғанын және қандай шараларды түзету қажеттігін айқындауға көмектеседі. Осы тұрғыдан алғанда, ҰҰҰ кәсіпкерлікті, инвестицияларды және жеке сектордың дамуын қолдайтын неғұрлым болжамды, ашық әрі тартымды ортаны қалыптастырудың толыққанды қатысушылары болып табылады. Олардың маңызы, әсіресе, басқару жүйесіне «жергілікті жерден» алынған деректер, бенефициарлармен сенімді байланыс, мамандандырылған білім және шешімдерді іске асырудың неғұрлым икемді механизмдері қажет болатын жағдайларда ерекше арта түседі.

THE CONTRIBUTION OF NGOS TO GOVERNANCE QUALITY AND DEVELOPMENT CONDITIONS

Шешім қабылдауға қатысу	Сараптама	Кері байланыс	Қоғамдық мониторинг	Диалог алаңдары
ҰҰҰ мемлекеттік бағдарламаларды халықтың нақты қажеттіліктерімен байланыстырады.	ҰҰҰ заңдарды, бағдарламаларды және қызмет көрсету стандарттарын әзірлеуге көмектеседі.	ҰҰҰ кедергілерді, «көзге көрінбейтін» мәселелерді және қызметтердегі проблемаларды анықтайды.	ҰҰҰ бағдарламаларды іске асырудың ашықтығын, нысаналылығын және сапасын арттырады.	Қоғамдық кеңестер, жұмыс топтары және мемлекеттік сатып алу тұрақты өзара іс-қимыл арнасын құрады.

ЕЛДЕР БОЙЫНША НЕГІЗГІ МЫСАЛДАР

ҚАЗАҚСТАН	ҚЫРҒЫЗСТАН	ТӘЖІКСТАН	ТҮРІКМЕНСТАН	ӨЗБЕКСТАН
Мемлекеттік әлеуметтік тапсырыс, қоғамдық кеңестер, Атбасардағы су тасқынына қарсы шараларды мониторингилеу.	2025–2030 жылдарға арналған өңірлік даму бағдарламалары бойынша сараптама; Мүгедектер жөніндегі кеңес.	ҰҰҰ Ұлттық даму кеңесі жанындағы 14 ведомствоаралық жұмыс тобының қызметіне қатысады.	ҰҰҰ ұлттық іс-қимыл жоспарлары мен апат қаупін азайту жөніндегі жұмысқа қатысады.	ҰҰҰ қоғамдық мониторингке және нормативтік шешімдерді ілгерілетуге қатысады.

Жергілікті деректер, қоғамдастықтың сенімі және практикалық тәжірибе арқылы ҰҰҰ мемлекетке даму, инвестиция және жеке бастама үшін жағдайды жақсартуға көмектеседі.

7.1. ҰҰҰ мемлекеттік шешімдерді қабылдау және реформаларды іске асыру циклінің қатысушысы ретінде

Өңірдің барлық елдерінде ҰҰҰ белгілі бір дәрежеде шешім қабылдау үдерістеріне тартылған. Олар өз қызметін ұлттық басымдықтармен үйлестіру, бірлескен бағдарламаларға қатысу, халықтың қажеттіліктері туралы ақпарат ұсыну, шешімдерді сараптамалық сүйемелдеу және олардың іс жүзінде орындалуын мониторингтеу арқылы осы үдерістердің ажырамас бөлігіне айналған. ҰҰҰ-ның үлесі жекелеген жобаларды іске асырумен ғана шектелмейді. Олар стратегиялық құжаттарды, мемлекеттік бағдарламаларды және халықтың нақты қажеттіліктерін өзара байланыстыруға ықпал етеді.

Қазақстанда ҰЕҰ-дардың мемлекеттік саясатқа қатысуы мемлекеттік әлеуметтік тапсырыс арқылы да институционалдандырылған, ол арқылы ҰЕҰ әлеуметтік маңызы бар қызметтерді көрсетуге және осал топтар тарапынан сұраныс жоғары болып отырған салалардағы олқылықтардың орнын толтыруға қатысады; сондай-ақ гранттық бағдарламалар, қоғамдық кеңестер және арнаулы әлеуметтік қызметтер де осы жүйеге кіреді. Қырғызстанда КЕҰ-дардың шешім қабылдау процесіне қатысуы даму мәселелерін талқылауға арналған бірлескен алаңдар, мемлекеттік органдар мен жергілікті өзін-өзі басқару органдарына консультациялық көмек көрсету, халықтың мұқтаждықтарын анықтау, мемлекеттік шешімдердің іске асырылуын мониторингілеу және мемлекеттік әлеуметтік тапсырыс арқылы көрініс табады. Өзбекстанда МЕҰ (ННО) әлеуметтік, мәдени, білім беру және құқық қорғау бастамаларын іске асыруға тартылады, мемлекеттік және аумақтық механизмдер арқылы қолдау алады, сондай-ақ қоғамдық кеңестер мен бағдарламаларды талқылауға қатысады. Тәжікстанда ҰЕҰ ведомствоаралық жұмыс топтары арқылы стратегиялық жоспарлау және мониторинг процестеріне енгізілген. Түркіменстанда қоғамдық ұйымдар әлеуметтік қорғау, жастар саясаты, экология және осал топтарды қолдау салаларындағы мемлекеттік бағдарламаларды қолдау бағытында әрекет етеді.

МЫСАЛ

Қазақстан: мемлекеттік әлеуметтік тапсырыстар және қоғамдық кеңестер:

Қазақстанда мемлекет пен ҰЕҰ-дардың өзара іс-қимылы тұрақты механизмдерге сүйенеді: мемлекеттік әлеуметтік тапсырысқа, гранттық бағдарламаларға, қоғамдық кеңестер мен жұмыс топтарына негізделген. Бұл ҰЕҰ-дарға әлеуметтік бастамаларды іске асыруға, қызметтер көрсетуге, әлеуметтік-экономикалық мәселелерді талқылауға және мемлекеттік шешімдер бойынша кері байланыс қалыптастыруға қатысуға мүмкіндік береді. Мұндай модель ҰЕҰ-дардың қатысуын неғұрлым жүйелі әрі форматталған (формализацияланған) етеді.

МЫСАЛ

Тәжікстан: ҰЕҰ-дардың стратегиялық жоспарлауға қатысуы:

Тәжікстанда ҰЕҰ-дардың Ұлттық даму кеңесі жанындағы 14 ведомствоаралық жұмыс тобына қатысуы жобалық деңгейдегі өзара іс-қимылдан басқару цикліне неғұрлым жүйелі қатысуға көшуді көрсетеді. ҰЕҰ-дар мемлекетке оңтайлы шешімдер табуға, құқықтық базаны жетілдіруге және тәуекелдердің алдын алуға көмектеседі. Мәселен, Тәжікстан энергетиктер қауымдастығы «жасыл» энергетика үшін нормативтік базаны дамытуды, ЖЭК (жаңартылатын энергия көздері) үшін тіркелген тарифтерді енгізуді белсенді қолдайды, Рогун ГЭС-інің кешенді халықаралық сараптамасына қатысады. Басқа ұйымдар елдің цифрлық экожүйесін дамытуға және IT-академиялар құруға көмектеседі; әйелдер кәсіпкерлігін дамытуды, «жасыл» қаржыландыруға қол жеткізуді және тоқыма кластерлерін модернизациялауды қолдайды.

МЫСАЛ

Түркіменстан: сараптама және ұлттық іс-қимыл жоспарларын әзірлеуге қатысу:

Түркіменстанда қоғамдық ұйымдар мемлекеттік саясаттың негізгі бағыттарын әзірлеуге қатысатын мойындалған сарапшылар әрі бірлескен әзірлеушілер болып табылады. «Ынам», «Йенме», «Машгала» және басқа да қоғамдық ұйымдар Адам саудасына қарсы іс-қимыл жөніндегі ұлттық іс-қимыл жоспарын әзірлеу жөніндегі жұмыс тобының құрамына кіреді, ал «Кейик Окара» қоғамдық ұйымы Гендерлік теңдік жөніндегі ұлттық іс-қимыл жоспарын әзірлеу барысында өткізілетін консультацияларға қатысады. Бұл – консультациялық деңгейден бірлескен жоспарлау деңгейіне өтудің айқын мысалы. Мұндай жағдайда ҰЕҰ-ның практикалық тәжірибесі жоғары деңгейдегі стратегиялық құжаттарға тікелей енгізіледі.

МЫСАЛ

Өзбекстан: МЕҰ (ННО) нормативтік және бағдарламалық шешімдердің бастамашысы ретінде:

Өзбекстанда МЕҰ-дар әлеуметтік және ағартушылық жобаларды орындаушылар ғана емес, мемлекеттік күн тәртібін қалыптастыруға қатысушылар ретінде де жиі бой көрсетіп келеді. Оған айқын мысал ретінде Өзбекстан Мүгедектер қауымдастығының қызметін атауға болады, бұл ұйым БҰҰ-ның Мүгедектердің құқықтары туралы конвенциясын іске асыру жөніндегі Ұлттық іс-қимыл жоспарын әзірлеуге бастамашылық жасады; кейіннен бұл құжат мемлекет тарапынан институционалдық қолдауға ие болды.

Осы қатарда «Умидворлик» орталығының мемлекеттік білім беру саясатына кіріктірілген инклюзивті білім беру тұжырымдамасын ілгерілетуін, сондай-ақ Өзбекстан Волонтерлер қауымдастығының «Волонтерлік қызмет туралы» Заңның қабылдануына ықпал еткен адвокациялық қызметін атап өтуге болады. Бұл кейстер Өзбекстандағы МЕҰ-дардың тек реформаларды талқылауға қатысып қана қоймай, сонымен бірге қоғамдық бастамалар мен осал топтардың сұраныстарын мемлекеттік бағдарламалардың, нормативтік шешімдердің және институционалдық өзгерістердің тіліне аударуға қатысатынын көрсетеді.

7.2. ҮЕҰ мемлекеттік шешімдерге арналған сараптама көзі ретінде

ҮЕҰ-дардың маңызды функцияларының бірі – адамдармен, қауымдастықтармен және нақты мәселелермен іс жүзінде жұмыс істеуге, сондай-ақ халықаралық тәжірибені терең зерделеуге негізделген сараптаманы ұсыну болып табылады. Мұндай сараптаманың ведомстволық талдаудан айырмашылығы – ол бенефициарлармен тұрақты, бейресми әрі терең байланыс орнату, мақсатты топтардың мінез-құлқын түсіну және шешімдердің жергілікті жерлерде іске асырылу тәжірибесі негізінде қалыптасады.

ҮЕҰ-дар нормативтік құқықтық актілерді, мемлекеттік бағдарламаларды, іс-қимыл жоспарларын, әдістемелерді, қызмет көрсету стандарттарын және мониторинг құралдарын әзірлеуге елеулі үлес қоса алады. Олардың қатысуы әсіресе ресми консультацияларда сирек өкілдік ететін топтардың жағдайын ескеру қажет болған кезде өте құнды: олар –мүгедектігі бар адамдар, тұрмыстық зорлық-зомбылықтан аман қалған әйелдер, ауыл әйелдері, мигранттар, жастар, қарттар, құжаттары жоқ адамдар, сондай-ақ өмірлік қиын жағдайға тап болған балалар мен отбасылар.

EXAMPLE

Қырғызстан: өңірлерді дамытудың атаулы мемлекеттік саясатын әзірлеуге қосқан үлес

«Даму саясаты институты» қоғамдық ұйымы (ДСИ) Өңірлерді кешенді әлеуметтік-экономикалық дамытудың 2025–2030 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын әзірлеу процесіне сараптамалық қолдау көрсетті. Бұл бағдарлама кешенді аумақтық жоспарлауға көшуді, ерекше назар аударылатын аумақтарды бөліп көрсетуді, кеңістіктік деректерді пайдалануды және жалпыұлттық мүдделер мен жергілікті қауымдастықтардың мүдделері арасындағы теңгерімді бекітті.

ДСИ-дің бұл күн тәртібіне қосқан сараптамалық үлесі жүйелі сипатқа ие болды: Келісілген өңірлік жоспарлау тұжырымдамасын әзірлеуден және кейіннен аумақтық жоспарлауға жаңа тәсілдерді енгізуден бастап – Әлеуметтік-экономикалық даму бағдарламаларының (ЭЭДБ) жаңа әдістемелерін әзірлеуді қолдауға және атаулы мемлекеттік қолдау құралы ретінде аумақтардың осалдық индексін қоса алғанда, биік таулы, жетуі қиын және шекара маңындағы аумақтарды қолдау бағдарламасын дайындауға қатысуға дейінгі ауқымды қамтыды.

МЫСАЛ

Тәжікстан: тең құқықтар мен мүмкіндіктер туралы заңнаманы ілгерілету

Тәжікстанда Әйелдер ұйымдарының коалициясы тең құқықтар мен тең мүмкіндіктер туралы заңды көптеген жылдар бойы ілгерілетуге қатысты. Бұл жұмыс заң жобасын сараптамалық сүйемелдеуді, қоғамдық тыңдауларды, мемлекеттік органдармен өзара іс-қимылды және тәсілдерді халықаралық міндеттемелермен үйлестіруді (гармонизациялауды) қамтыды. Бұл мысал ҰЕҰ-дардың тек нақты бір топтың мүдделерін қорғаушы ғана емес, сонымен бірге заң шығару процесінің де толыққанды қатысушысы ретінде әрекет ете алатынын көрсетеді.

МЫСАЛ

Түркіменстан: ұлттық іс-қимыл жоспарларына қатысу

Түркіменстанда қоғамдық ұйымдар жекелеген іс-қимыл жоспарларын әзірлеуге және іске асыруға қатысады. Мәселен, «Ынам» қоғамдық ұйымы адам саудасына қарсы іс-қимыл жөніндегі жұмысқа тартылса, «Кейик Окара» қоғамдық ұйымы гендерлік теңдік күн тәртібімен және осал отбасыларды қолдаумен айналысады. Бұл жағдайларда ҰЕҰ-дардың қосқан үлесі практикалық тәжірибені, мамандандырылған көмекті және сезімтал әлеуметтік мәселелер бойынша шешімдерді қалыптастыруға қатысуды ұштастырудан көрінеді.

МЫСАЛ

Өзбекстан: МЕҰ (ННО) тұрмыстық зорлық-зомбылық туралы заңнаманы реформалауға қосқан үлесі

Бірнеше жыл бойы МЕҰ-дар, соның ішінде Nemolchi.uz бастамасы, дағдарыс орталықтары мен белсенділер ақпараттық науқандар жүргізіп, зорлық-зомбылық жағдайларын құжаттандырды, зардап шеккендерге көмектесті және заңнаманы өзгерту бойынша ұсыныстар дайындады. 2023 жылы мемлекеттің, парламенттің және азаматтық қоғамның бірлескен жұмысының нәтижесінде тұрмыстық зорлық-зомбылық үшін әкімшілік және қылмыстық жауапкершілік туралы нормалар қабылданып, құрбандарды қорғау механизмдері күшейтілді.

7.3. ҰЕҰ халықтан кері байланыс алу арнасы ретінде

Мемлекеттік басқарудың сапасы қабылданған шешімдердің іс жүзінде қалай жұмыс істейтіні туралы шынайы ақпаратты алу қабілетіне тікелей байланысты. ҰЕҰ-дар басқарудың бұл элементін айтарлықтай күшейтеді, өйткені олар ресми арналармен әрдайым белсенді байланысқа түсе бермейтін топтар мен аумақтарға тікелей шыға алады. Олар қызметтерді алу, қолдау бағдарламаларына қатысу, жергілікті органдармен және әлеуметтік мекемелермен өзара іс-қимыл жасау кезінде туындайтын мәселелерді нақты тіркейді. Бұл рөлде ҰЕҰ жеке адам, қауымдастық және мемлекет арасындағы дәнекер (делдал) ретінде әрекет етеді: олар жекелеген шағымдарды, жергілікті мәселелер мен жиі қайталанатын кедергілерді ұсыныстар, талдамалық материалдар, қоғамдық талқылаулар мен бағдарламалық шешімдер форматына көшіреді. Бұл сенімсіздік, стигма, шалғайлық немесе әкімшілік кедергілер салдарынан мемлекеттік органдарға өз бетінше жүгінуі қиындаған осал топтар үшін ерекше маңызды.

МЫСАЛ

Түркіменстан: жергілікті мәселелерді анықтау және осал топтармен жұмыс істеу

Түркіменстанда жергілікті деңгейдегі қоғамдық ұйымдар өңірлік мәселелерді анықтайды, мемлекеттік бастамаларды түсіндіреді және ресми ақпараттық арналармен әлсіз қамтылған топтармен жұмыс істейді. Бұл, атап айтқанда, мүгедектігі бар адамдарға, зорлық-зомбылықтан зардап шеккен әйелдерге, қарттарға және құқықтық әрі психологиялық сүйемелдеуді қажет ететін топтарға қатысты.

МЫСАЛ

Тәжікстан: Бассейндік әйелдер форумдары

Тәжікстанда Сырдария және Кофарниган өзендерінің бассейндерінде «Әйел және қоғам» қауымдастығы қоғамдық ұйымы құрған «Бассейндік әйелдер форумдары» диалог алаңы әйел су пайдаланушылардың пікірлері хаттамаға енгізіліп, тікелей Тәжікстан Республикасының Энергетика және су ресурстары министрлігіне жолданатын тұрақты жұмыс істейтін алаң ретінде қызмет етеді. Бұл мемлекетке ресурстарды басқару саласындағы жергілікті деңгейдегі өзекті мәселелерге жедел ден қоюға мүмкіндік береді.

МЫСАЛ

Өзбекстан: жергілікті бюджеттерге қоғамдық мониторинг жүргізу

Өзбекстанның Қашқадария облысында 2026 жылы жергілікті МЕҰ-дар мен белсенділер 12 махаллада объектілерді қарап тексеру, құжаттаманы талдау және бенефициарлардан сұхбат алу әдістерін қолдана отырып, «Бастамалы бюджет» (Инициативный бюджет) және «Махалла бюджеті» бағдарламаларына қоғамдық мониторинг жүргізді. Осы механизм арқылы басқару органдары шешім қабылдау кезінде жұмыстардың сапасыздығын, тротуарлар мен су бұру жүйелерінің жоқтығын, құжаттарға қолжетімділіктің шектеулілігін және ақаулардың болуына қарамастан жобалардың ресми түрде аяқталу фактілерін ескеруге мүмкіндік алды. Бұл Өзбекстандағы МЕҰ-дардың жергілікті бюджет саясатын түзету үшін халықтан кері байланыс алу арнасы ретінде әрекет ететінін көрсетеді.

Мұндай кері байланыс мемлекетке қандай шешімдердің халық тарапынан қолжетімді әрі тиімді деп қабылданатынын, қандай шаралардың бейімдеуді қажет ететінін, ақпараттандыруда қай тұстарда олқылықтар бар екенін және қандай топтардың стандартты бағдарламалардың шетінде қалып отырғанын анық көруге мүмкіндік береді. Бұл функция тек әлеуметтік саясат үшін ғана емес, экономикалық даму үшін де маңызды.

Үкіметтік емес ұйымдар арқылы басқару органдарына жергілікті жерлерде қандай қызметтердің көрсетіліп жатқаны және олардың қаншалықты тиімді жұмыс істейтіні, инфрақұрылымдағы қандай олқылықтардың сақталып отырғаны, үй шаруашылықтары, кәсіпкерлер мен жергілікті қауымдастықтардың қандай кедергілерге тап болатыны туралы ақпарат жеткізіледі. Осындай кері байланыс басқарушылық шешімдердің сапасын арттыруға және жеке бастамалардың дамуына қолайлы орта қалыптастыруға ықпал етеді.

7.4. Қоғамдық мониторинг және есептілік

ҰЕҰ-дар бағдарламалардың іске асырылуын қоғамдық мониторингілеу, шешімдерді талқылауға қатысу және реформалардың жекелеген бағыттарына сыртқы баға беру арқылы басқару сапасын арттыруға үлес қосады. Мұндай үлестің қоғамдық және экономикалық маңызы зор: ол іркілістерді жүйелі сипат алғанға дейін анықтауға көмектеседі, бағдарламалардың ресми (формальды) түрде орындалу тәуекелін азайтады, ашықтықты күшейтеді және мемлекеттік шаралардың іс жүзінде қалай жүзеге асырылып жатқанын тексеретін қосымша арна қалыптастырады. Бұл атқарылу сапасы халықтың өмір сүру жағдайына, кәсіпкерліктің дамуына, қызметтердің тұрақтылығына және аумақтардың инвестициялық тартымдылығына тікелей әсер ететін салаларда ерекше маңызды.

Қазақстанда қоғамдық кеңестер мен сарапшылық алаңдар ҰЕҰ-дардың шешімдерді талқылауға және қоғамдық бақылауға қатысуы үшін мүмкіндіктер туғызады. Өзбекстанда қоғамдық мониторинг формаларына бақылау жасау, қоғамдық талқылаулар, нормативтік құқықтық актілер жобаларына сараптама жүргізу және қоғамдық тыңдаулар кіреді. Қырғызстанда ҰЕҰ-дар мемлекеттік шешімдердің мониторингіне, ашықтық пен есептілікті дамытуға, сондай-ақ әлеуметтік қызметтерге, сот төрелігіне қол жеткізуге, гендерлік теңдікке және жергілікті дамуға байланысты мәселелерді талқылауға қатысады. Тәжікстанда ҰЕҰ-дардың мониторингтік рөлі ведомствоаралық жұмыс топтарына қатысу және стратегиялық құжаттардың іске асырылуын талқылау арқылы күшейтіледі. Түркіменстанда ҰЕҰ-дардың мониторингтік функциясы әкімшілік есептіліктен бөлек, азаматтық қорғаныс, төтенше жағдайларға (ТЖ) әрекет ету және апаттар қаупін азайту (АҚА) саласында барынша толық ашылады.

МЫСАЛ

Қазақстан: Атбасар қаласындағы тасқынға қарсы шараларға қоғамдық мониторинг жүргізу:

Қазақстанда Ақмола облысының Атбасар қаласындағы «Ангел» қоғамдық бірлестігінің қызметі айқын мысал бола алады. 2009, 2014 және 2017 жылдардағы қиратқыш су тасқындарынан және су тасқынына қарсы шаралардың нәтижесіздігінен кейін, ұйым қаланы қорғау жөніндегі шешімдерге жүйелі қоғамдық мониторинг бастамасын көтерді. Жұмыс Жабай өзенінің гидрологиялық процестеріне тәуелсіз талдау жасауды, гидрологиялық бекеттердің деректерін жинау мен талдауды, тасқынның себептері туралы сарапшылық қорытындылар дайындауды және халық пен мемлекеттік органдарды жария ақпараттандыруды қамтыды. Дәлелді базаны күшейту үшін Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау мемлекеттік университетінің ғалымдары, Парламент депутаты, БАҚ және халықаралық механизмдер, соның ішінде Орхус конвенциясының Сақталуын тексеру жөніндегі комитетінің қатысуымен коалиция құрылды.

МЫСАЛ

Қырғызстан: дәрі-дәрмектерді бөлу және сатып алу мониторингі

Қырғызстанда ҰЕҰ-дар дәрі-дәрмек құралдарын бөлу және сатып алу мониторингіне тартылған. Мұндай бақылау препараттарға қол жеткізу осал топтар үшін көмектің сапасы мен үздіксіздігіне тікелей әсер ететін салаларда өте маңызды. ҰЕҰ-дардың қатысуы ведомстволық бақылауды емделушілер мен сервистік ұйымдардың кері байланысымен толықтыруға, сондай-ақ дәрі-дәрмекпен қамтамасыз етудегі іркілістерді дер кезінде анықтауға мүмкіндік береді.

МЫСАЛ

Түркіменстан: төтенше жағдайлар саласындағы мониторинг

Төтенше жағдайлар жөніндегі мемлекеттік комиссияның үйлестіруші рөлімен Түркіменстанның Ұлттық Қызыл Жарты Ай Қоғамы (ТҰҚЖҚ) волонтерлер мен қоғамдық комитеттер желісі арқылы бақылаудан бұрын, осалдықты тәуелсіз бағалауды және «жергілікті жерден» кері байланысты жүзеге асыра отырып, мемлекеттік қызметтер мен халық арасындағы «көпір» ретінде әрекет етеді.

МЫСАЛ

Өзбекстан: МЖӘ жобаларына қоғамдық мониторинг жүргізу

Қашқадария облысында жергілікті МЕҰ-дар, белсенділер мен сарапшылардың қатысуымен «Юксалиш» қозғалысы жүргізген МЖӘ (Мемлекеттік-жекеменшік әріптестік) жобаларының қоғамдық мониторингі жекелеген объектілер бойынша ашық тендерлердің жоқтығын, инклюзивтілік мәселелерін, субсидиялардың кешіктірілуін, инвестордың қаржыны толық салмауын және әлеуметтік міндеттемелердің бір бөлігінің ашық еместігін анықтады. Нәтижелері түзетуші шешімдер қабылдауға негіз ретінде жергілікті билік органдары мен бейінді құрылымдарға жіберілді. Бұл кейс МЕҰ-дардың инфрақұрылымдық жобалардың іске асырылуындағы есептілік пен ашықтықты күшейте алатынын көрсетеді.

Сонымен қатар, аймақ үшін ортақ сын-қатер сақталып отыр: қатысу алаңдарының болуының өзі әрдайым шешімдерге ықпал етуге кепілдік бере бермейді. Басқару сапасын арттыру үшін ҰЕҰ-дардың тек қатысу фактісін ғана емес, олардың ұсыныстарының ары қарайғы тағдырын да тіркеп отыру маңызды: қандай ұсыныстар қаралды, қайсысы ескерілді, қайсысы қандай негіздемелермен қабылданбады.

7.5. Өзара іс-қимыл платформалары және бірлескен шешімдер

Аймақ елдерінде мемлекет пен ҰЕҰ-дардың өзара іс-қимылының әртүрлі платформалары біртіндеп қалыптасып келеді: олар – қоғамдық кеңестер, ведомствоаралық жұмыс топтары, азаматтық форумдар, сарапшылық алаңдар, мемлекеттік әлеуметтік тапсырыс механизмдері, гранттық бағдарламалар, консультациялар, қоғамдық тыңдаулар мен бірлескен іс-қимыл жоспарлары. Бұл платформалардың мәртебесі мен ықпал ету деңгейі әртүрлі, бірақ жалпы алғанда, мұндай алаңдардың маңыздылығы – олардың тұрақты өзара іс-қимыл арнасын құруында. Олар болмаған жағдайда, ынтымақтастық көбіне жеке байланыстарға, бөлек жобаларға және нақты мемлекеттік органдардың жекелеген бастамаларына тәуелді болып қалады. Ал тұрақты алаңдар болған кезде мәселелерді жүйелі түрде талқылауға, ҰЕҰ-дардың әртүрлі топтарын тартуға, ұсыныстарды салыстыруға және кері байланысты қамтамасыз етуге мүмкіндік туады.

МЫСАЛ

Қазақстан: Мәдениет және ақпарат министрлігі жанындағы Үйлестіру кеңесі

Қазақстанда өзара іс-қимыл платформаларының дамуы 2025–2026 жылдары мемлекет пен ҰЕҰ арасындағы үйлестіру механизмдерінің трансформациялануымен, соның ішінде Қазақстан Республикасы Мәдениет және ақпарат министрлігі жанындағы Үйлестіру кеңесі форматына көшумен байланысты. Мұндай формат басқару сапасы туралы бөлім үшін өте маңызды, өйткені ол азаматтық секторды дамыту, мемлекеттік қолдау, әлеуметтік тапсырыс, гранттық механизмдер және ҰЕҰ-дардың қоғамдық маңызы бар міндеттерді іске асыруға қатысу мәселелерін талқылаудың неғұрлым тұрақты арнасын қалыптастырады.

МЫСАЛ

Қырғызстан: Министрлер Кабинеті жанындағы Мүгедектігі бар адамдардың істері жөніндегі кеңес.

Қырғызстанда мемлекет пен ҰЕҰ-дардың өзара іс-қимылының тұрақты платформасы – Министрлер Кабинеті жанындағы Мүгедектігі бар адамдардың істері жөніндегі кеңес

болып табылады. Бұл – инклюзия және әлеуметтік қорғау мәселелерін қарастыру үшін бейінді министрліктерді, жергілікті өзін-өзі басқару органдарын және азаматтық қоғам ұйымдарын біріктіретін тұрақты жұмыс істейтін консультативтік-кеңесші орган. Кеңес заңдар мен бағдарламалардың жобаларын қарайды, ҰЕҰ-дар мен азаматтардың ұсыныстарын жинақтайды, атқарушы билік үшін ұсынымдар әзірлейді және жұмыс топтарын құра алады.

МЫСАЛ

Өзбекстан: қоғамдық кеңестер өзара іс-қимыл платформасы ретінде

Өзбекстанда мемлекет пен ҰЕҰ-дардың өзара іс-қимылының маңызды платформасы ретінде қоғамдық кеңестер, жұмыс топтары және қоғамдық тыңдаулар танылады. Әсіресе сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл блогы ерекше көзге түседі, мұнда ҰЕҰ-дар Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл жөніндегі ұлттық кеңестің құрамына енгізілген және бейінді агенттік жанындағы қоғамдық кеңесте көпшілікті құрайды.

Инвестициялық ахуал мен жеке секторды дамыту тұрғысынан алғанда, өзара іс-қимыл алаңдарының болуы ғана емес, олардың мемлекет, жергілікті қауымдастықтар, бизнес және даму ұйымдары арасындағы ақпараттық алшақтықты қысқарту қабілеті де маңызды. Инфрақұрылым сапасы, қызметтердің қолжетімділігі, ұйымдастырушылық кедергілер және кәсіпкерлердің қажеттіліктері туралы практикалық сигналдарды ескеруге мүмкіндік беретін платформалар жағдайында үкіметтік емес ұйымдардың үлесі қоғамдық қатысумен ғана шектелмей, даму ортасын жақсартудың маңызды факторына айналады.

ҚОРЫТЫНДЫ:

Орталық Азия елдерінде ҮЕҰ-дардың мемлекетті нығайтуға және басқару сапасын арттыруға қосқан үлесі бір-бірімен байланысты бірнеше функциялар арқылы көрінеді: олар - шешім қабылдау процесіне қатысу, қызметтің ұлттық басымдықтарға сәйкестігі, бірлескен бағдарламаларды іске асыру, сарапшылық қолдау көрсету, қоғамдық мониторинг, халықтан кері байланыс алу және диалог платформаларына қатысу. Бұл функциялар ҮЕҰ-дарды даму жүйесінің маңызды қатысушысына айналдырады, әсіресе мемлекетке бенефициарлар тарапынан сенім, мамандандырылған білім, жергілікті ақпарат және икемді жұмыс формалары қажет болатын салаларда олардың рөлі зор.

Бұл үлесті одан әрі күшейту аймақ мемлекеттерінің ҮЕҰ қатысуын жай ғана тіркеп қоюдан, оның нәтижелілігін бағалауға көшу қабілетіне байланысты. Ол үшін ҮЕҰ ұсыныстарын есепке алу, оларды қарау нәтижелері бойынша кері байланыс орнату, серіктестіктің ұзақ мерзімді форматтарын енгізу, нәтижелерді бағалаудың сапалы көрсеткіштерін енгізу және ҮЕҰ-дарды адамдардың, қауымдастықтар мен аумақтардың мұқтаждықтары туралы практикалық ақпараттың негізгі дереккөзі ретінде тану маңызды.

8. ҮЕҰ-дардың экономикалық дамуға қосқан үлесі

ҮЕҰ-дардың экономикалық үлесі олардың жұмыс беруші, салық төлеуші және қаржылық айналымның қатысушысы ретіндегі институционалдық қатысуымен ғана шектелмейді. Ұйымдардың жарғылық қызметі арқылы қалыптасатын үлестің де орны бөлек: оған экономикалық дағдыларды дамыту, кәсіпкерлік пен өзін-өзі жұмыспен қамтуды қолдау, осал топтар үшін жұмыс орындарын ашу, жергілікті қызметтер мен инфрақұрылымды дамыту, әлеуметтік кәсіпкерлік және қауымдастықтарды дамудың практикалық міндеттерін шешуге тарту жатады. Бұл рөлде ҮЕҰ адамдар мен аумақтардың экономикалық белсенділігі үшін жағдай жасайды, әсіресе еңбек нарығына, капиталға, білімге, инфрақұрылымға және әкімшілік қолдауға қолжетімділік шектелген жерлерде олардың көмегі айқын сезіледі. Кедей үй шаруашылықтары, әйелдер, жастар, мүгедектігі бар адамдар, ауыл тұрғындары мен шағын кәсіпкерлер үшін мұндай қолдау тек көмекке тәуелді болудан нақты дағдылар алуға, табыс табуға, жұмыспен қамтылуға және жергілікті экономикаға қатысуға көшуді білдіруі мүмкін. Аймақ елдерінде бұл үлес, ең алдымен, екі бағытта көрінеді: адамдардың экономикалық мүмкіндіктерін кеңейту және қауымдастықтар мен аумақтар деңгейінде экономикалық белсенділік үшін жағдайларды жақсарту.

Экономикалық бағыт ҮЕҰ қызметінде елеулі орын алады. Мысалы, Қырғызстанда кедейшілікпен күресуге және экономикалық мүмкіндіктерді кеңейтуге ҮЕҰ жобалық қызметінің шамамен 25%-ы тиесілі. Бұл ретте тікелей көрсеткіштер бүкіл тиімділікті толық көрсете алмайды: экономикалық құндылықтың қомақты бөлігі кейінірек, яғни стандартты статистикамен толық өлшеу қиынға соғатын бенефициарлардың табысы, өзін-өзі жұмыспен қамтуы, шағын бизнесі және экономикалық белсенділігі арқылы көрініс табады.

8.1. Әлеуметтік кәсіпкерлік және инклюзивті даму.

ҮЕҰ-дардың әлеуметтік кәсіпкерлік саласындағы белсенділігі инклюзивті дамудың - стандартты еңбек нарығына шығуы қиындық тудыратын адамдарды экономикалық белсенділікке тартудың маңызды құралы болып табылады. Бұл әсіресе мүгедектігі бар адамдар, өмірлік қиын жағдайға тап болған әйелдер, ауыл тұрғындары, кәсіби дағдылары жоқ жастар, мигранттар және аз қамтылған үй шаруашылықтары үшін өте маңызды. ҮЕҰ оқыту, тәлімгерлік (наставничество), жұмыс орындарын бейімдеу, өндірістік алаңдар құру, ақылы әлеуметтік қызметтерді ұйымдастыру, жабдықтармен қамтамасыз ету және стартаптарды сүйемелдеу арқылы осы кедергілерді еңсеруге көмектеседі.

МЫСАЛ

Түркіменстан: мүгедектігі бар адамдарды өндірістік жұмыспен қамту

Түркіменстанда Зағиптар мен саңыраулар қоғамының оқу-өндірістік кәсіпорындары көру және есту қабілеті бұзылған 400-ден астам мүгедектігі бар адамды жұмыспен және еңбек арқылы оңалтумен қамтамасыз етіп отыр. Бұған қоса, Мүгедектерді қолдау орталығының арнайы бейімделген жылыжайы да осы топ үшін жұмыс орындарын ашуда.

Бұл мысалдар әлеуметтік кәсіпкерлік пен ҮЕҰ жанындағы өндірістік қызметтің бір мезгілде экономикалық, оңалтушылық және интеграциялық функцияларды атқара алатынын көрсетеді: адам тек көмек алып қана қоймай, еңбек қызметіне қатысуға, табыс қалыптастыруға және әлеуметтік белсенділігін сақтауға мүмкіндік алады.

Тәжікстанда ҮЕҰ-дардың бір бөлігі ақылы әлеуметтік қызметтер көрсету және тауарлар өндіру арқылы ішінара өзін-өзі қаржыландыру моделдеріне көше бастады. Бұл тәжірибенің маңыздылығы ұйымдардың гранттарға тәуелділігін азайтуында ғана емес, сонымен бірге халықтың осал топтары үшін жұмыс орындары мен экономикалық белсенділіктің жаңа формаларын құруында болып табылады. Донорлық көмек қысқарған жағдайда мұндай моделдер әлеуметтік қызметтерді сақтап қалуға көмектеседі және сонымен бірге еңбек нарығына шығу кезінде қолдауды қажет ететіндер үшін экономикалық мүмкіндіктерді қалыптастырады.

МЫСАЛ

Қазақстан: еңбек арқылы интеграциялау және әлеуметтік өндірістер

Қазақстанда әлеуметтік кәсіпкерлік еңбек арқылы интеграциялау және өмірлік қиын жағдайға тап болған адамдарды қолдау практикасы арқылы көрініс табады. «ДОС» орталығы инва-СТО (мүгедектерге арналған ТҚО) және арбалар өндірісі арқылы мүгедектігі бар адамдар үшін жұмыс орындарын ашуда.

Ақтауда әйелдерге арналған дағдарыс орталықтары өз өндірістерін дамытуда, бұл көрсетілетін қызметтердің тұрақтылығын нығайтуға және қолдауға мұқтаж әйелдерді жұмыспен қамтуға мүмкіндік береді. Мұндай жағдайларда экономикалық тиімділік әлеуметтік көмекті, кәсіби бейімделуді және бенефициарлардың дербес табысқа шығуын ұштастыру арқылы жүзеге асады.

8.2. Кәсіпкерлікті, өзін-өзі жұмыспен қамтуды және экономикалық дағдыларды дамыту

Экономикалық белсенділіктің кедергілері көбіне тек капиталдың тапшылығымен ғана емес, сонымен бірге бизнес-дағдылардың, қаржылық сауаттылықтың, нарықты түсінудің, заңдық қолдаудың, цифрлық құзыреттердің жетіспеушілігімен және тәлімгерлердің қолжетімсіздігімен де анықталады. Сондықтан ҮЕҰ-дардың экономикалық үлесінің маңызды бағыты – тек осал топтармен ғана емес, сонымен бірге халықтың кеңірек топтары арасында кәсіпкерлікті, өзін-өзі жұмыспен қамтуды және экономикалық дағдыларды дамыту болып табылады. ҮЕҰ ісін жаңа бастаған және жұмыс істеп тұрған кәсіпкерлермен, жастармен, әйелдермен, ауыл тұрғындарымен, шағын кәсіпорындармен, жұмыссыздармен және білімді, консультацияларды, тәлімгерлікті, цифрлық құралдарды немесе стартаптық қолдауды қажет ететін адамдармен жұмыс істейді. Орталық Азиядағы ҮЕҰ кәсіпкерліктің жалпы идеясын практикалық форматтарға: оқыту, консультация беру, менторлық, стартаптарды сүйемелдеу және алғашқы нәтижелерге дейін қолдау көрсету ісіне көшіреді. Бұл ретте тиімділіктің басым бөлігі жобалар шеңберінен тыс жерде пайда болады: білім алған кәсіпкер, ауылдық отбасы, әйелдер бастамасы немесе өзін-өзі жұмыспен қамту дағдыларын алған жас азамат өз қызметінде кейінгі экономикалық құндылықты дербес қалыптастырады.

МЫСАЛ

Қырғызстан: әйелдер мен жастар кәсіпкерлігін қолдау

Қырғызстанда ҚР Білім және ғылым министрлігімен және аймақтық университеттермен ынтымақтастықта өңірлерде агроорталықтар құру дамып келеді. Тек бір ғана ҮЕҰ-ның күшімен 2024 жылдың соңына қарай 6 облыста 6 агроорталық ашылды. Әрбір агроорталық жылына 800 бенефициарды оқытады. Сонымен қатар, ҮЕҰ 36 жасқа дейінгі жастарға арналған білім беру орталықтарының желісін құруда, онда болашақ және қазіргі фермерлер кәсіпкерлік және практикалық дағдыларды меңгереді. Оннан астам ҮЕҰ әйелдер кәсіпкерлігін дамытуға тікелей тартылған. Олар жұмыс істеп тұрған кәсіпкер әйелдерге менторлық пен оқытуды ұсынады, стартаптарды қолдайды, жастарды кәсіпкерлік негіздеріне тартады, туризм, қаржылық сауаттылық, бизнес-стратегиялар бойынша оқыту жүргізеді және заңдық көмек көрсетеді. Әсіресе менторлық пен коучинг, соның ішінде өңірлер үшін қашықтықтан сүйемелдеу және кәсіпкер әйелдердің аймақтық қауымдастықтарын қолдау маңызды құралға айналды: мұндай форматтар әйелдерге тек білім беріп қана қоймай, бизнес жүргізу жолындағы психологиялық және ұйымдастырушылық кедергілерді еңсеруге де көмектеседі.

МЫСАЛ

Түркіменстан: ауыл әйелдерінің цифрлық сауаттылығы

Түркіменстанда «Йенме» қоғамдық ұйымының қатысуымен 450 ауыл әйелі цифрлық сауаттылық курстарынан өтті. Кәсіпкерлік және экономикалық дағдылар бөлімі үшін бұл мысал мынаны көрсетуімен маңызды: ҮЕҰ ауылдық жерлердегі әйелдердің қазіргі заманғы экономикаға белсендірек қатысуы, өзін-өзі жұмыспен қамтуы, микробизнес жүргізуі, тауарлар мен қызметтерді ілгерілетуі үшін қажетті шартқа айналып отырған базалық цифрлық құзыреттерге қолжетімділігін кеңейте алады.

Аймақтағы көрнекі үрдістердің бірі – үкіметтік емес ұйымдардың қатысуымен кәсіпкерлерді қолдау орталықтарының құрылуы. Әсіресе, мұндай орталықтардың тек қалаларда ғана емес, ауылдық жерлерде де ашылуы маңызды. Бұл орталықтарда бизнесті сүйемелдеудің негізгі бағыттары бойынша мамандар жұмыс істейді, олардың қатарында құқықтық, қаржылық, маркетингтік және коммуникациялық мәселелер де бар. Мұндай модельдің маңыздылығы – кәсіпкерлерді қолдау қызметінің тұрақты сипатқа ие болып, астанадан тыс жерлерде де қолжетімді болуында. Мысалы, Қырғызстанда мұндай орталықтар республиканың бес облысында құрылған.

Өңірлік ауқымда бұл бағыт ҰЕҰ-дардың экономикалық білім мен тәжірибені таратудың тиімді тетігі бола алатынын көрсетеді. Олар кәсіпкерлікті қолдауға бағытталған мемлекеттік бағдарламалар тым жалпы сипатта болатын немесе коммерциялық консультациялар бастаушы кәсіпкерлерге, ауыл тұрғындарына және шағын бастамаларға қолжетімсіз болатын жағдайларда маңызды рөл атқарады. Бұл ретте экономикалық нәтиже адамдардың дербестігінің артуы, кәсіпкерлік шешімдердің сапасының жақсаруы, жаңа табыс көздерінің пайда болуы және халықтың жергілікті экономикаға қатысуының кеңеюі арқылы қалыптасады.

8.3. Экономикалық жағдайларға әсер ететін инфрақұрылымдық және сервистік жобалар

ҰЕҰ-лардың инфрақұрылымды дамытуға қатысуы ең алдымен экономикалық белсенділік үшін жергілікті жағдайларды жақсарту арқылы көрінеді: қауымдастықтардың қажеттіліктерін анықтау, серіктестер мен ресурстарды тарту, тұрғындардың қатысуын ұйымдастыру, құрылған қызметтерді басқаруды қолдау және инфрақұрылымдық шешімдерді жергілікті даму міндеттерімен байланыстыру. Кәсіпкерлер, фермерлік шаруашылықтар және жергілікті қауымдастықтар үшін жолдар, су, энергия және байланыс қана емес, сонымен қатар ақпаратқа қолжетімділік, ұйымдастырушылық қолдау, қатысушылар арасындағы сенім және қауымдастықтың құрылған қызметті басқару қабілеті де маңызды. Осы бағытта ҰЕҰ инфрақұрылымдық шектеулерді азайтуға, сыртқы ресурстарды тартуға, қызметтерді басқару дағдыларын қалыптастыруға және сол арқылы жергілікті инвестициялық ахуалдың жекелеген құрамдас бөліктерін жақсартуға ықпал етеді.

МЫСАЛ

Өзбекстан: сумен жабдықтау жергілікті инвестициялық ахуалдың элементі ретінде

Өзбекстанда халықтың тұрмыс жағдайларын қолдау және дамыту жөніндегі «Taraqqiyo» республикалық орталығы ауылдық аумақтарды дамытудың ауыз сумен жабдықтау бойынша автономды ұйымдарды құруға негізделген моделін іске асырды. Бұл бастама әлеуметтік саланың дамуына да, жергілікті жерлердегі экономикалық жағдайдың жақсаруына да елеулі әсерін тигізді. Сенімді ауыз суға қолжетімділік үй шаруашылықтарының шығындарын азайтады, мектептердің, балабақшалардың және әлеуметтік нысандардың жұмысын жақсартады, ауылдық елді мекендердің тұрақтылығын арттырады әрі жергілікті экономикалық белсенділік үшін неғұрлым болжамды орта қалыптастырады. Нәтижесінде 170 мыңнан астам ауыл тұрғыны таза ауыз суға қол жеткізді, сумен жабдықтаудың 43 орталықсыздандырылған жүйесі салынды және 850 шақырымнан астам су құбыры желілері тартылды. Әсіресе, 33 жүйенің жергілікті ҰЕҰ арқылы қауымдастықтардың басқаруына берілуі маңызды, өйткені бұл инфрақұрылымдық нәтижені қызметті жергілікті деңгейде тұрақты басқару моделіне айналдырды.

8.4. Жергілікті экономикалық белсенділік және қауымдастықтарды дамыту

ҮЕҰ қауымдастықтарға қажеттіліктерді анықтауға, бірлескен іс-қимылдарды ұйымдастыруға, жергілікті ресурстарды басқаруға, қаржыландыруды тартуға және құрылған қызметтерді қолдауға көмектескен кезде жергілікті экономикалық дамуға үлес қосады. Мұндай үлес әсіресе экономикалық белсенділігі әлсіз инфрақұрылыммен, ақпараттың жетіспеушілігімен, қызметтердің төмен қолжетімділігімен және шешімдер қабылдау процестерінде тұрғындар мүдделерінің шектеулі өкілдігімен тұсалып отырған ауылдық, шалғай және аз қамтылған аумақтар үшін өте маңызды.

Бұл бағытта ҮЕҰ жергілікті өзгерістердің ұйымдастырушысы ретінде әрекет етеді. Олар тұрғындардың шашыраңқы қажеттіліктерін жобаларға, өтінімдерге, бағдарламаларға, серіктестіктер мен практикалық шешімдерге көшіруге көмектеседі. Қауымдастықтар деңгейінде ҮЕҰ-дардың экономикалық үлесі практикалық міндеттерді шешудің ұжымдық қабілетін дамытумен байланысты: бұған басымдықтарды анықтау, бірлескен іс-қимылдар туралы келісу, ресурстарды тарту, құрылған қызметтерді басқару және жергілікті билік орындарымен, жергілікті өзін-өзі басқару органдарымен өзара іс-қимыл жасау жатады. Мұндай үлес жергілікті дамудың ұйымдастырушылық негізін қалыптастырады және жергілікті экономикалық бастамалардың тұрақтылығын арттырады.

МЫСАЛ

Тәжікстан: АҚҰ (Азаматтық қоғам ұйымдары) аймақтық желілері және шалғай қауымдастықтар

Тәжікстанда Хатлон, Соғды облыстарындағы және Таулы Бадахшан автономиялық облысындағы АҚҰ-ның аймақтық желілері шалғайдағы қауымдастықтарға көмек, білім және практикалық тәсілдер жеткізу қызметін атқарады. Олардың қосқан үлесі – халықаралық серіктестермен және жергілікті қауымдастықтармен жұмыс істеуде жинақталған тәжірибені ұлттық шараларды іске асыруға және жергілікті дамуды қолдауға пайдалану. Мұндай желілер, әсіресе қызметтерге, ақпаратқа және экономикалық мүмкіндіктерге қолжетімділік шектеулі өңірлерде сараптамалық және операциялық ресурстардың жоғалуына жол бермеуге көмектеседі.

МЫСАЛ

Қырғызстан: жергілікті билік органдарына инвестициялық ахуалды жақсартуға көмектесу

Қырғызстанда ҮЕҰ аудандық әкімшіліктерге аумақтардың инвестициялық профильдерін және маркетингтік өнімдерін әзірлеуге, оның ішінде аумақтық брендтеуді қалыптастыруға көмектеседі. Сонымен қатар олар бизнеспен өзара іс-қимыл платформаларын құруға, жергілікті өндірушілер фестивальдерін, инвестициялық форумдарды ұйымдастыруға қатысады. Қырғызстанда ҮЕҰ жергілікті өзін-өзі басқару органдарымен серіктестікте жергілікті инфрақұрылым мен қызметтерді дамытуға да атсалысады. Мұндай бастамалар экономиканың жекелеген секторлары мен жергілікті инфрақұрылымды дамыту бағдарламаларын әзірлеуді, донорлық қаржыландыру көздерін іздеуді, сондай-ақ азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуге, қызмет көрсету сапасын арттыруға және шаруашылық қызмет үшін қолайлы жағдайлар жасауға бағытталған жобаларды іс жүзінде іске асыруды қамтиды.

Өзбекстанда «Taraqqiyot» моделі (жоғарыны қараңыз) жергілікті экономикалық дамудың тек инфрақұрылым құрылысымен ғана емес, сонымен бірге осы инфрақұрылымды тиімді басқару процестерін институционалдық нығайтумен де байланысты екенін көрсетеді. Бұл жағдайда — сумен жабдықтау жүйелерін басқару берілетін жергілікті КЕҰ-дарды (Коммерциялық емес ұйымдарды) құрумен сипатталады. Бұл қауымдастықтардың ұйымдастырушылық дербестігін күшейтеді және ауылдық аумақтардың өмір сүру сапасы мен экономикалық жағдайын жақсарту үшін тікелей маңызы бар қызметті жергілікті басқару практикасын қалыптастырады.

8.5. Экономикалық тиімділігі бар инновациялар мен цифрлық шешімдер

ҰЕҰ үшін инновациялылық, ең алдымен, шешімді нақты топқа немесе аумаққа тезірек бейімдеу қабілеті ретінде маңызды. Мемлекеттік бағдарламалар әдетте ұзақ дайындықты, ресми процедураларды және әкімшілік жүйе арқылы ауқымды кеңейтуді талап етеді. ҰЕҰ кішігірім форматтан бастай алады: пилоттық қызмет, оқу курсы, тәлімгерлік моделі, цифрлық құрал, өндірістік алаң немесе жергілікті серіктестік. Егер мұндай тәжірибе нәтиже көрсетсе, ол мемлекеттік бағдарлама, әлеуметтік тапсырыс, бизнеспен серіктестік, донорлық қолдау немесе ұйымның дербес дамуы арқылы кеңірек қолданылып, ауқымы ұлғайтылуы мүмкін.

Аймақтық талдау мақсатында КЕҰ-ның экономикалық дамуға инновациялық үлесін шешімдердің төрт шартты түрі арқылы қарастыруға болады:

- жұмыспен қамту және дағдылар инновациялары – еңбек нарығына шығу үшін қосымша қолдауды қажет ететін мүгедектігі бар адамдарды, әйелдерді, жастарды және басқа да топтарды оқытудың, тәлімгерліктің, кәсіптік бағдар берудің, IT-дағдыларды дамытудың, еңбек арқылы интеграциялаудың жаңа моделдері;
- кәсіпкерлік және өндірістік моделдердің инновациялары – өзін-өзі жұмыспен қамтуды, әлеуметтік кәсіпкерлікті, шағын өндірістерді, сервистік бастамалар мен стартаптарды ұйымдастырудың жаңа тәсілдері, соның ішінде оқыту, менторлық, жабдықтармен қамтамасыз ету, нарыққа шығуды сүйемелдеу және жұмыс орындарын құру;
- технологиялық және цифрлық инновациялар – электрондық коммерция, қашықтықтан менторлық жасау, цифрлық сауаттылық, ассистивтік (көмекші) технологиялар, көмек көрсетудің, қызметтерді мониторингтеу мен үйлестірудің цифрлық құралдары;
- экологиялық және ресурстарды үнемдейтін инновациялар – шығындарды азайтатын, аумақтардың тұрақтылығын арттыратын және жергілікті дамудың жаңа моделдерін құратын «жасыл» шешімдер, климаттық бейімделу, энергия тиімділігі және ресурстарды үнемдеу практикалары.

Экономикалық өлшемде мұндай инновациялар бірнеше тиімділік түрлерін тудырады. Біріншіден, олар еңбек нарығына кіруі қиынырақ адамдар үшін жұмыспен қамтылу және өзін-өзі жұмыспен қамту мүмкіндіктерін кеңейтеді. Екіншіден, цифрлық және қашықтан көрсету форматтары арқылы білім, қызметтер мен консультацияларды алуға жұмсалатын шығындарды азайтады. Үшіншіден, олар оқыту, өндіріс, ассистивтік технологиялар және әлеуметтік кәсіпкерлік сияқты бағыттарды қамти отырып, әлеуметтік қызметтерді қолдаудың неғұрлым тұрақты үлгілеріне айналдыруға көмектеседі. Төртіншіден, егер мұндай инновациялар ресурстарды үнемдеумен, экологиялық шешімдермен, ортақ қызметтерді басқарумен немесе жергілікті құзыреттерді дамытумен байланысты болса, олар жергілікті экономиканың тұрақтылығын арттырады.

МЫСАЛ

Қазақстан: ITeachMe және ITMlab цифрлық оқытудан инклюзивті технологияларға көшу ретінде

Қазақстанда «ITeachMe» қоғамдық қоры жергілікті бастамадан мүгедектігі бар адамдар мен басқа да әлеуметтік осал топтардың цифрлық құзыреттерін дамытуға бағытталған білім беру платформасына айналды. Қордың бағдарламалары SMM, цифрлық digital-маркетинг, графикалық дизайн, копирайтинг, видеомонтаж және цифрлық коммуникацияларды қамтиды, ал оқыту кәсіби және икемді дағдыларды ұштастырады. Бес жылдық жұмыс барысында платформа 1 500-ден астам түлекті даярлап, 35-тен астам білім беру және әлеуметтік жобаларды іске асырды, ал түлектердің 90%-ы оқуды аяқтағаннан кейін жұмысқа орналасты. Келесі кезең – зағип пайдаланушыларға арналған «ақылды» көзілдіріктердің прототиптерін, сенсорлық интерфейстерді және басқа да цифрлық шешімдерді жасау үшін әзірлеушілерді, дизайнерлерді және пайдаланушыларды біріктірген ассистивті технологиялар инкубаторы – «ITMlab»-ты іске қосу болды. 2025 жылы 10 әзірлеушілер командасы жобаларды дамытуға 600 мың теңгеден (1 250 АҚШ доллары) гранттар алды, ал қорытынды презентациялар Astana Hub алаңында өтті. Бұл мысал ҰЕҰ-дардың инклюзияны, цифрлық дағдыларды, жұмыспен қамтуды және технологиялық кәсіпкерлікті қалай үйлестіре алатынын көрсетеді.

Қырғызстанда ҮЕҰ-ның экономикалық бағыттағы инновациялық тәжірибелері цифрлық сауаттылықты, электрондық коммерцияны, қашықтықтан менторлықты және кәсіптік оқытудың жаңа түрлерін дамытумен байланысты. Мысалдар қатарында – аз қамтылған үй шаруашылықтарын цифрлық платформаларды пайдалануға, соның ішінде қонақ үйлердің қызметтерін Booking.com сайтына орналастыруға үйрету; өңірлердегі кәсіпкер әйелдерді қашықтықтан сүйемелдеу; мүгедектігі бар жастардың IT-дағдыларын дамыту; өңірлік қолдау орталықтары арқылы кәсіпкерлер мен кеңесшілерді оқыту бар. Мұндай тәжірибелердің экономикалық мәні – бизнесті қолдаудың стандартты арналарын пайдалану қиынырақ түсетін адамдар мен аймақтар үшін нарықтарға, білімге және тәлімгерлікке қолжетімділікті кеңейтуде жатыр.

ҚОРЫТЫНДЫ

Орталық Азия елдерінің экономикалық дамуына үкіметтік емес ұйымдардың (ҮЕҰ) қосатын үлесі жұмыспен қамтуды, өзін-өзі жұмыспен қамтуды, кәсіпкерлікті, тұрақты қызметтерді, жергілікті инфрақұрылымды және қауымдастықтардың экономикалық белсенділігін дамытуға жағдай жасау арқылы көрінеді. Бұл үлес сектордың институционалдық үлесінен ерекшеленеді: мұнда ҮЕҰ-лардың өз ішіндегі жұмыс орындары немесе олардың төлейтін салықтары емес, ұйымдардың қызметі нәтижесінде бенефициарларда, жергілікті топтарда, халықтың осал санаттарында және белгілі бір аумақтарда пайда болатын өзгерістер маңызды болып табылады.

Өңірлік тәжірибе бұндай үлестің бірнеше тұрақты бағыттарын көрсетеді. Қырғызстанда ҮЕҰ кәсіпкерлік, қаржылық және цифрлық дағдыларды дамытады, өзін-өзі жұмыспен қамтуды және жергілікті инфрақұрылымды қолдайды. Қазақстанда әлеуметтік кәсіпкерлік, мүгедектігі бар адамдарды еңбекпен интеграциялау және өмірлік қиын жағдайдағы әйелдер үшін жұмыс орындарын құру тәжірибелері ерекше байқалады. Өзбекстанда қоғамдық басқару және қауымдастықтардың қатысуы арқылы ауылдық жерлерді сумен қамтамасыз етуді дамыту жарқын мысал болып табылады. Тәжікстанда экономикалық үлес әлеуметтік кәсіпкерлік, шалғайдағы қауымдастықтармен жұмыс істейтін сараптамалық және өңірлік желілер арқылы көрінеді. Түркіменстанда табыс әкелетін кәсіпорындар мен мүгедектігі бар адамдарды жұмыспен қамтудың оқу-өндірістік модельдері маңызды орын алады.

9. ҰЕҰ-ның әлеуметтік үлесі және қызметтерге қолжетімділікті қамтамасыз ету

Көптеген адамдар үшін ҰЕҰ-ның пайдасы өз бетінше немесе стандартты әкімшілік рәсімдер арқылы шешуі қиынға соғатын жағдайда көмек алудың практикалық мүмкіндігінен басталады. Бұл отбасындағы зорлық-зомбылық, мүгедектік, құжаттардың болмауы, кедейлік, көші-қон тәуекелі, әлеуметтік оқшаулану, ауыр ауру, құқықтық қорғаусыздық немесе отбасы ішіндегі дағдарыс болуы мүмкін. Мұндай жағдайларда ҰЕҰ адамның мұқтаждығын қолдау алудың түсінікті бағытына айналдыруға көмектеседі: алғашқы өтініш білдіру мен кеңес алудан бастап қызметке қол жеткізуге, құқықтарды қорғауға, құжаттарды қалпына келтіруге, оңалтуға, дағдарыстық көмекке немесе әлеуметтік қолдау жүйесіне қосылуға дейін жәрдемдеседі.

ҰЕҰ-лардың әлеуметтік рөлі әсіресе мемлекеттік мекемелерге сенімсіздік, қоғамдық стигма, (таңба басу) ақпараттың жеткіліксіздігі, қызметтердің шалғай орналасуы, отбасы мүшелеріне тәуелділік, құқықтық сауаттылықтың төмендігі немесе көмекке өздігінен жүгінуге қажетті ресурстардың тапшылығы сияқты факторлармен күрделенген топтар үшін аса маңызды. ҰЕҰ-дар адамның өмірлік жағдайына жақынырақ жұмыс істейді және мәселені кешенді түрде қарастыруға көбіне қабілетті: құқықтық мәселелерді, психологиялық жағдайды, қауіпсіздікті, құжаттардың болуын, табыс деңгейін, тұрғын үй жағдайын, денсаулықты, отбасылық қатынастарды және мемлекеттік қызметтерге қолжетімділікті бір мезгілде ескереді.

ҰЕҰ-ДЫҢ НЕГІЗГІ ӘЛЕУМЕТТІК ҮЛЕСІ

Адамның қажеттілігін көмек алудың нақты жолына айналдырады

Кеңес беру мен құқықтарды қорғаудан бастап оңалту мен қолдау жүйесіне қосуға дейін.

Ерекше осал және кедергілерге тап болатын адамдармен жұмыс істейді

Стигма, институттарға сенімсіздік, ақпараттандырудың төмендігі, қызметтердің қашықтығы және басқа да себептерге байланысты.

Жағдайды тұтастай қарап, бірнеше мәселені бір мезгілде шешуге көмектеседі

Құқықтық мәселелер, денсаулық сақтау, құжаттар, табыс, тұрғын үй, қауіпсіздік және отбасылық қарым-қатынастар.

ҰЕҰ-ДЫҢ МАМАНДАНДЫРЫЛҒАН ҚЫЗМЕТТЕРІ

Аутизмді бар балаларды қолдау

Мүгедектігі бар адамдарды қолдау

Зорлық-зомбылықтан зардап шеккендерге дағдарыс қызметтері

Балалар үйінің түлектерін қолдау

Хоспис пациенттеріне көмек

Сирек кездесетін аурулары бар адамдарды қолдау

Қарттарға арналған қызметтер

Мигранттарға құқықтық және психологиялық көмек

ҰЕҰ жеке адам мен қолдау жүйесі арасында делдал ретінде әрекет етеді: құқықтарды түсіндіреді, құжаттарды рәсімдеуге көмектеседі, өтінімдерді сүйемелдейді және адамдарды мамандарға жолдайды.

ҰЕҰ-ДЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК КӨМЕГІНІҢ МАҢЫЗЫ

Жеке адамдар мен отбасылар үшін

Мәселені шешуге, төзімділікті қалпына келтіруге және әлеуметтік шиеленісті азайтуға бағытталған алғашқы қадам.

Осал топтар үшін

Қиын өмірлік жағдайларда қолжетімділікке кедергілерді азайту және құқықтарды қорғау.

Мемлекет үшін

Әлеуметтік мәселелерді нысаналы шешу және қолдау жүйесіне түсетін жүктемені азайту.

ҰЕҰ көрсететін әлеуметтік көмек — қызметтерді қолжетімді әрі адамдардың өмірін қауіпсіз және төзімді ететін кәсіби, нысаналы және жан-жақты қолдау.

9.1. Әлеуметтік көмек және мамандандырылған қызметтер

ҮЕҰ-лардың әлеуметтік қызметтері жеке тәсілді, сенімді қарым-қатынасты және кәсіби мамандануды қажет ететін қажеттіліктердің негізінде қалыптасады. Бұл оларды алушылардың кең ауқымына арналған және стандартты рәсімдерге сүйенетін жаппай бағдарламалардан ерекшелейді. ҮЕҰ-дар көбінесе адамға бір ғана қызмет емес, өзара байланысты іс-шаралардың тұтас тізбегі қажет болатын жағдайлармен жұмыс істейді: консультация беру, қажеттіліктерді бағалау, маманға жолдау, мемлекеттік органдарға жүгінуге көмектесу, отбасын қолдау, оңалту қызметтері немесе одан да кейінгі сүйемелдеу мен байланыс орнату сияқты шараларды қамтиды.

Өңір елдерінде ҮЕҰ-лар әлеуметтік, оңалту, консультациялық, білім беру, медициналық-әлеуметтік, психологиялық және гуманитарлық қызметтер көрсетеді. Олардың рөлі әсіресе қосымша сүйемелдеусіз ұсынылатын стандартты қызметтер формальды түрде қолжетімді болғанымен, іс жүзінде оларға қол жеткізу қиын топтармен жұмыс істеуде айқын көрінеді. Мұндай жағдайларда ҮЕҰ-дар адам мен көмек көрсету жүйесінің арасындағы дәнекер ретінде әрекет етеді: құқықтарды түсіндіреді, құжаттарды рәсімдеуге көмектеседі, өтініш беру процесін сүйемелдейді, қажетті мамандарға бағыттайды, сондай-ақ отбасы, жергілікті қауымдастық және мемлекеттік құрылымдармен байланысты қолдап отырады.

Мұндай бағыттарға мыналар жатады: Мамандандырылған қызметтер өңірдегі әдеттегі көмек жүйесі әрдайым жеткілікті икемділікке немесе тар бейінді құзыреттілікке ие бола бермейтін әлеуметтік тауашаларда (нишаларда) пайда болады. Мұндай бағыттарға мыналар жатады:

❁ аутизмі бар балаларға көмек көрсету;	❁ хоспис пациенттеріне көмек көрсету;
❁ мүгедектігі бар адамдарды қолдау;	❁ сирек кездесетін аурулары бар адамдарды қолдау;
❁ зорлық-зомбылықтан зардап шеккендерге арналған дағдарыстық қызметтер;	❁ қарт адамдарға арналған қызметтер;
❁ балалар үйі түлектерін сүйемелдеу;	❁ мигранттарға құқықтық және психологиялық көмек көрсету.

Бұл бағыттарда ҮЕҰ бенефициарлармен және олардың отбасыларымен күнделікті жұмыстан алынатын практикалық білімдерін жинақтайды.

ҮЕҰ-ның әлеуметтік көмегі мемлекет үшін де маңызды мағынаға ие, өйткені ол атаулылықты және алушымен тұрақты байланысты талап ететін қызметтерге деген қажеттіліктің бір бөлігін жабады. Мұндай көмек рәсімдердің күрделілігі, ақпараттың жеткіліксіздігі немесе жүгінуден қорқу салдарынан адамның қолдау жүйесінен тыс қалып қою қаупін азайтады. Отбасылар мен қауымдастықтар үшін бұл көбінесе тұрақтылықты қалпына келтіруге және әлеуметтік шиеленісті төмендетуге бағытталған алғашқы қадам болады.

МЫСАЛ

Қырғызстан: жартылай стационарлық әлеуметтік қызметтер

Қырғызстанда жартылай стационарлық әлеуметтік қызметтердің 72%-ын мемлекеттік емес жеткізушілер көрсетеді, олардың көпшілігі ҮЕҰ болып табылады. Мұндай қызметтерге мүгедектігі бар балаларға арналған даму орталықтары, дағдарыстық орталықтар, әлеуметтік-медициналық және әлеуметтік-психологиялық қызмет көрсету орталықтары, қарттарға арналған күндізгі орталықтар және осал топтарды қолдаудың басқа да нысандары кіреді. Бұл мысал жоғары әлеуметтік маңызға ие және алушылармен жұмысты неғұрлым икемді ұйымдастыруды талап ететін қызметтерді көрсетудегі ҮЕҰ-ның жүйелі рөлін көрсетеді.

9.2. Осал топтарды қолдау және қолжетімділік кедергілерін азайту

Осалдық кедейлікпен, мүгедектікпен, зорлық-зомбылықпен, жас ерекшелігімен, көші-қонмен, құжаттардың болмауымен, әлеуметтік стигмамен, шалғай елді мекендерде тұрумен немесе отбасының басқа мүшелеріне тәуелділікпен байланысты болуы мүмкін. Мұндай жағдайларда қызметтің формальды түрде болуы оған нақты қол жеткізуге кепілдік бермейді.

ҮЕҰ адаммен жеке жұмыс істеу арқылы бұл кедергілерді азайтуға көмектеседі, және мұндай тәсіл мекемелерге тікелей жүгінуге дайын емес немесе мәселені шешуді қай қадамнан бастау керектігін білмейтін адамдар үшін ерекше маңызды.

ҮЕҰ тарапынан көрсетілетін әлеуметтік көмек көбінесе бір ғана қызметпен шектелмейді, керісінше өзара байланысты іс-шаралар тізбегін қамтиды және уәкілетті мемлекеттік органдармен тығыз ынтымақтастықта, белгіленген хаттамалар мен мемлекеттік стандарттарды сақтай отырып жүзеге асырылады. Мұндай қызметтерге мәселені анықтау, кеңес беру, сүйемелдеу, мүдделерді қорғау, оңалту шаралары және қайта қолдау көрсету кіреді.

Өмірлік жағдайлардың кешенділігі ҮЕҰ рөлін ерекше айқындай түседі. Зорлық-зомбылықтан аман қалған әйел бір мезгілде баспанаға, құқықтық қорғауға, психологиялық көмекке, медициналық қолдауға, балаларды қорғауға және табыс көзін қалпына келтіруге мұқтаж болуы мүмкін. Мүгедектігі бар адам оңалтуға, ортаны бейімдеуге, білімге қол жеткізуге, құқықтық қорғауға және отбасының немесе қауымдастықтың көзқарасын өзгертуге мұқтаж болуы мүмкін. ҮЕҰ бұл элементтерді дәйекті практикалық көмекке біріктіруге қабілетті.

МЫСАЛ

Тәжікстан: әйелдер мен балалардың құқықтарын қорғау үшін цифрлық құралдарды енгізу

Тәжікстанда Қоғамдық бірлестіктер коалициясы Тәжікстан Республикасы Үкіметі жанындағы Әйелдер және отбасы істері жөніндегі комитетпен серіктестікте әйелдер мен балаларға қатысты зорлық-зомбылық жағдайларын тіркеудің электронды жүйесін әзірледі және енгізді. Жүйе ұлттық деңгейде енгізілді; мемлекеттік қызметшілер мен әлеуметтік қызметкерлердің айтарлықтай саны цифрлық деректер базасымен жұмыс істеу дағдыларына үйретілді. Осылайша, ҮЕҰ зардап шеккендерге көмек көрсетіп қана қоймай, мәселені мемлекеттік мониторингілеу үшін технологиялық база құрды.

Психологиялық көмектің дербес маңызы бар, өйткені көптеген бенефициарлар ҮЕҰ-ға дағдарыс, қорқыныш, тығырыққа тірелу немесе ұзаққа созылған эмоционалдық шиеленіс жағдайында жүгінеді. Зорлық-зомбылықты, қанаушылықты, отбасылық жанжалды, ауыр ауруды, кемсітушілікті немесе әлеуметтік оқшаулануды бастан өткерген адамдар үшін мұндай қолдау сөйлесу үшін қауіпсіз кеңістік тудырады, жарақаттық тәжірибенің салдарын азайтуға және өз бетінше шешім қабылдау қабілетін қалпына келтіруге көмектеседі. Құқықтық, әлеуметтік және медициналық көмекпен ұштастыра отырып, ол қолдауды толыққанды етеді және адамның дағдарыстан шығу ықтималдығын арттырады.

Өзбекстанда МЕҰ (мемлекеттік емес ұйымдар) әйелдерге, мүгедектігі бар адамдарға, балаларға, аз қамтылған отбасыларға және көмекке мұқтаж басқа да топтарға заңдық және психоәлеуметтік қолдау көрсетеді. Мүгедектік саласында мұндай ұйымдар қайырымдылық логикасынан құқықтарды қорғауға, еңбекке қол жеткізуге, жұмыс берушілермен өзара іс-қимыл жасауға және мүгедектігі бар адамдардың қоғамдық өмірге белсенді қатысуына көшуге ықпал етеді.

МЫСАЛ

Түркіменстан: адам саудасына қарсы іс-қимыл жөніндегі жедел желі

Түркіменстанда «Ынам» қоғамдық ұйымы 15 жылдан астам уақыт бойы адам саудасына қарсы іс-қимыл бойынша жедел желі жүргізіп келеді. Жұмыс істеген уақыт ішінде **10 мыңнан** астам адам кеңес алды. Жедел желі ақпараттық, құқықтық және кеңестік көмекті ұштастырады, қанаушылық тәуекелдерін анықтауға және адамдарды әрі қарай қолдауға бағыттауға көмектеседі. Әлеуметтік үлес үшін бұл мысал ҮЕҰ-ның сенім мен жедел әрекет етуді талап ететін сезімтал мәселе бойынша көмекке қолжетімділікті қамтамасыз етуімен маңызды.

МЫСАЛ

Тәжікстан: адам саудасына қарсы іс-қимыл жөніндегі жедел желі

Тәжікстанда 20-дан астам ұйымды біріктіретін «Умед» желісінің қызметі адам саудасына қарсы іс-қимыл жөніндегі Ведомствоаралық жұмыс тобының жұмысына ««шалғай қыстақтардан жеткен үнін» енгізуге мүмкіндік берді. Мұндағы сапалы өзгеріс құқық қорғау органдары мен азаматтық қоғам арасындағы ынтымақтастықтың нығаюынан көрінді. Бұл өз кезегінде мемлекеттік іс-қимыл жоспарларын өзгертіп, оларды көші-қоншыларды қанау тәуекелдерінің алдын алу тұрғысынан неғұрлым нысаналы және тиімді етті.

МЫСАЛ

Өзбекстан: IshPlus.uz платформасы арқылы инклюзивті жұмысқа орналастыру

«Sharait Plus» МҰҰ 2021 жылы іске қосылған IshPlus.uz платформасы арқылы мүгедектігі бар адамдардың экономикалық интеграциясын дамытуда. Платформа жұмыс іздеушілерге кеңес алуға, дайындықтан өтуге және жұмыс табуға көмектеседі, ал жұмыс берушілерге – қызметкерлерді таңдауға және инклюзивті жұмысқа орналастыру мәселелері бойынша сүйемелдеу алуға жәрдемдеседі. Алғашқы алты айдың өзінде мүгедектігі бар 130-дан астам адам жұмысқа орналасты.

9.3. Дағдарыстық және оңалту қызметтері

ҮЕҰ-ның өңірдегі дағдарыстық және оңалту қызметтері ерекше маңызға ие, өйткені олар адам шұғыл, құпия немесе мамандандырылған көмекке мұқтаж болатын жағдайлармен байланысты. Бұл зорлық-зомбылық, адам саудасы, отбасылық дағдарыс, құжаттардан айырылу, мүгедектік, ауыр ауру, тәуелділік, заңмен қайшылыққа келу, үйсіздік немесе шұғыл араласуды және кейінгі қалпына келтіруді талап ететін басқа да жағдайлар болуы мүмкін.

Дағдарыстық көмек жоғары сезімталдығымен ерекшеленеді. Бұл жерде тек кәсіби құзыреттілік қана емес, сонымен бірге сенімділік, қауіпсіздік, жедел байланыс орнату мүмкіндігі, стандартты емес жағдайдағы адаммен жұмыс істеуге дайындық және көмектің бірнеше түрін үйлестіру қабілеті де маңызды. ҮЕҰ көбінесе адам қолдау сұрап жүгінетін алғашқы буынға айналады.

Оңалту қызметтері ұзақ мерзімді нәтижелерге бағытталған. Олар адамның дағдыларын, денсаулығын, дербестігін, әлеуметтік байланыстарын, білім алуға, еңбек етуге немесе қауымдастық өміріне қатысу қабілетін қалпына келтіруге көмектеседі. Мүгедектігі бар балалармен, ауыр сырқатқа шалдыққан адамдармен, зорлық-зомбылықтан зардап шеккендермен немесе қиын өмірлік жағдайға тап болған адамдармен жұмыс істеу кезінде оңалту көбінесе тұрақты сүйемелдеуді, отбасының қатысуын және қызметті қалпына келу барысының ерекшеліктеріне қарай икемді түрде бейімдеуді талап етеді.

ҰЕҰ-дардың дағдарыстық және оңалту бағытындағы жұмысы әлеуметтік қорғау жүйесі үшін де маңызды мәнге ие. Ол стандартты қызметтермен жеткілікті қамтылмаған топтарды анықтауға, неғұрлым атаулы (адрестік) көмек көрсету модельдерін сынақтан өткізуге және қолдаудың қандай түрлері ұзақ мерзімді қаржыландыруды немесе институционалдық деңгейде бекітуді қажет ететінін мемлекетке көрсетуге мүмкіндік береді.

МЫСАЛ

Қазақстан: азаматтық ынтымақтастық және дағдарысқа әрекет ету

«Кислород SOS» бастамасы COVID-19 пандемиясы кезінде Тараз қаласында медициналық оттегінің тапшылығына және көмек көрсету жүйесіне түскен шамадан тыс жүктемеге жауап ретінде пайда болды. Еркінділер (волонтерлер) оттегі баллондарын, дәрі-дәрмектер мен азық-түлікті жеткізіп, қарттарға, қозғалысы шектеулі азаматтарға және өзін-өзі оқшаулаудағы отбасыларға қолдау көрсетті.

Пандемияның өткір кезеңі аяқталғаннан кейін бұл бастама қоғамдық бірлестік ретінде тіркеліп, көмегін Жамбыл облысының аудандарына дейін кеңейтті. Ұйым мүгедектігі бар адамдарды, аз қамтылған отбасыларды, жекеменшік балалар үйлеріндегі балаларды және қарт азаматтарды қолдайды, сондай-ақ төтенше жағдайлар кезінде, соның ішінде қысқы борандар кезінде автожолдарда көмек көрсету жұмыстарына қатысады. Бұл мысал ҰЕҰ мен еріктілер бастамаларының жергілікті ресурстарды жедел жұмылдыра алатынын және дағдарыс жағдайларында қауымдастықтардың тұрақтылығын арттыруға ықпал ететінін көрсетеді.

МЫСАЛ

Қырғызстан: отбасылық зорлық-зомбылықтан зардап шеккендерге арналған дағдарыстық орталықтар

Қырғызстанда тұрмыстық зорлық-зомбылықтан жәбір көрген тұлғаларға арналған дағдарыс орталықтарының көпшілігі ҰЕҰ-дардың күш-жігерімен құрылған және жұмыс істейді. Мұндай орталықтар уақытша орналастыру орындарын, психологиялық көмек, әлеуметтік қолдау және қорғауға жүгіну кезінде көмек көрсетеді. Әлеуметтік тапсырыс механизмі арқылы мемлекеттік қолдау көрсету құпиялылықты және жәбірленушілермен мамандандырылған жұмысты талап ететін салада ҰЕҰ әлеуетін тиімді пайдалануға мүмкіндік береді.

МЫСАЛ

Өзбекстан: зорлық-зомбылықтан зардап шеккен әйелдерге дағдарыстық көмек көрсету

Бибисора Арипованың жетекшілігімен құрылған «Рахмдиллик» МҰҰ (мемлекеттік емес ұйымы) Өзбекстандағы тұрмыстық зорлық-зомбылықтан зардап шеккен әйелдерге арналған алғашқы дағдарыстық орталықтардың біріне айналды. Орталық әйелдер мен балаларға арналған орындар санын 4-тен шамамен 50-ге дейін ұлғайтып, уақытша баспана, медициналық, психологиялық, заңдық және әлеуметтік көмек көрсетеді. 1000-нан астам әйел оңалтудан өтті, соның ішінде мамандықтар мен қолөнерге үйреніп, өзін-өзі жұмыспен қамтуға қолдау алды.

Қазақстанда ҰЕҰ тұрмыстық зорлық-зомбылықтан зардап шеккендерге, өмірлік қиын жағдайдағы отбасыларға, аутизмі бар балаларға, балалар үйінің түлектеріне, қарт адамдарға және хоспис пациенттеріне дағдарыстық және мамандандырылған көмек көрсетуге қатысады. Мұндай қызметтер мұқтаждықтарды жеке бағалауды, пәнаралық жұмысты және адаммен немесе отбасымен тұрақты байланысты талап етеді.

Түркіменстанда қоғамдық ұйымдар ымдау тілі (сурдоаударма) қызметтерін көрсетеді, мүгедектігі бар адамдарды оңалтумен және еңбекке бейімдеумен айналысады.

9.4. Бенефициарлардың мүмкіндіктері мен өмір сүру сапасының өзгеруі

ҰҰҰ-ның әлеуметтік үлесі көмек алғаннан кейін адамның жағдайында болатын өзгерістермен байланысты: қауіпсіздіктің қалпына келуі, құқықтарға қол жеткізу, денсаулықтың жақсаруы, оқшауландудың төмендеуі, жаңа дағдарыстан шығу дағдыларының пайда болуы, дербестіктің артуы, әлеуметтік байланыстардың кеңеюі және қауымдастық өміріне қатысу.

Көптеген бенефициарлар үшін ҰҰҰ көмегі өмірлік жағдайдың тұрақты өзгеруіне бағытталған «бастапқы нүктеге» айналады. Құқықтық кеңес беру құжаттарды қалпына келтіруге немесе тиісті қолдауды алуға алып келуі мүмкін. Психологиялық көмек адамға дағдарыстан шығуға жәрдемдеседі. Оңалту қызметі мүгедектігі бар баланың немесе ересек адамның дербестігін арттыра алады. Оқыту және тұрақты қолдау жұмыспен қамтылуға, білім алуға немесе әлеуметтік интеграцияға жол ашады.

Мұндай өзгерістер көбінесе біртіндеп қалыптасады. Бір ғана қызмет бүкіл мәселені сирек шешеді, бірақ жүйелі жұмыс, ұйымға деген сенім және мемлекеттік қолдау механизмдерімен байланыс адамның немесе отбасының өмірлік траекториясын өзгерте алады. Сондықтан әлеуметтік үлесті бағалау тек көрсетілген қызметтердің көлеміне ғана емес, өзгерістердің сапасына да назар аударуды талап етеді.

ҰҰҰ-ның әлеуметтік үлесін жалпы бірыңғай көрсеткіштер жиынтығына келтіруге болмайды, өйткені қызметтермен қамту деңгейі адам өміріндегі өзгерістердің тереңдігін әрдайым көрсете бермейді. Дегенмен, жұмыстың ауқымын түсіну үшін сандық бағдарлар маңызды: олар кеңес, қызмет немесе қолдау алған адамдардың санын, құрылған сервистердің, дайындалған мамандардың, еріктілердің, жұмыс орындарының немесе жұмыс істеп тұрған орталықтардың санын көрсетеді.

Өңір елдерінде сандық деректердің әртүрлі типтері қолжетімді. Кейбір көрсеткіштер бенефициарларды тікелей қамтуды білдірсе, басқалары – қызмет көрсету инфрақұрылымын, ал үшіншілері – көмектің кадрлық немесе еріктілер базасын көрсетеді. Бұл деректер елдер арасында әрдайым салыстырмалы бола бермейді, бірақ олар ҰҰҰ-ның әлеуметтік үлесінің практикалық және өлшенетін көрінісі бар екенін дәлелдейді.

ҚОРЫТЫНДЫ

ҰҰҰ-ның Орталық Азия елдеріндегі әлеуметтік үлесі адамдардың осалдықпен, тәуекелдермен, құқықтардың бұзылуымен немесе қолдау сұрап өз бетінше жүгіну мүмкіндіктерінің шектелуімен байланысты жағдайларда көмекке, қызметтерге және қорғауға практикалық қол жеткізуі арқылы қалыптасады. ҰҰҰ адамдарға алғашқы проблемадан нақты шешімге дейінгі жолдан өтуге көмектеседі: кеңес беру, қызмет көрсету, құжаттар, қорғау, оңалту, қауіпсіз орналастыру немесе әлеуметтік көмек жүйесіне қосылу.

Өңірлік тәжірибе ҰҰҰ-ның әлеуметтік үлесінің бірнеше тұрақты сипаттамалары бар екенін көрсетеді. Ол атаулы (адрестік), өйткені адамның нақты өмірлік жағдайына бағытталған. Ол кешенді, өйткені құқықтық, психологиялық, әлеуметтік, оңалту және кеңес беру көмегін біріктіреді. Ол сенімділікке негізделген, өйткені көптеген бенефициарлар сезімтал және дағдарыстық жағдайларда қолдау сұрайды. Ол қамту ауқымы бойынша өлшенуі мүмкін, бірақ оның тереңірек нәтижелері адамдардың өмір сүру сапасының, дербестігінің және қорғалуының өзгеруімен байланысты.

ҰҰҰ-ның әлеуметтік үлесін одан әрі күшейту үшін тұрақты қаржыландыру, мамандандырылған қызметтерді мемлекеттік жүйелерде тану, әлеуметтік тапсырысты дамыту, нәтижелерді сапалы бағалау және сәтті модельдерді әлеуметтік саясат практикасына неғұрлым жүйелі түрде енгізу маңызды.

10. ҮЕҰ-ның тақырыптық үлесі: Орталық Азия бойынша жалпы «карта»

Есептің алдыңғы бөлімдерінде институционалдық үлес, басқару сапасына қатысу, экономикалық даму және әлеуметтік қолдау мәселелері ашып көрсетілді. Бұл бөлімде екпін қызметтің тақырыптық бағыттар бойынша бөлінісіне аударылады: денсаулық сақтау, білім беру, гендер, құқықтарды қорғау, экология, кедейлікпен күрес, жергілікті даму, жастар, мәдениет және әлеуметтік тұтастық.

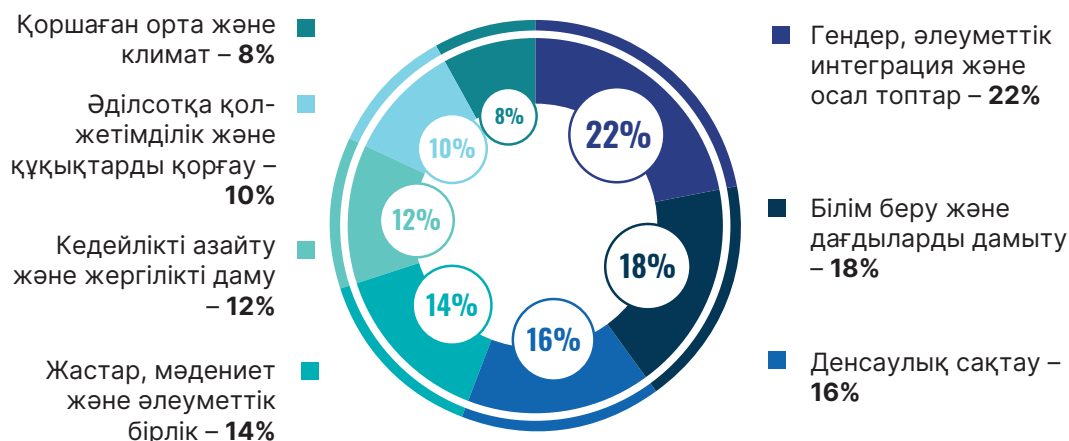
ҮЕҰ белгілі бір тақырыптық бағыт шеңберінде сирек жағдайда ғана бір функциямен шектеледі. Денсаулық сақтау саласында олар бір мезгілде аурулардың алдын алу жұмыстарын жүргізіп, пациенттерді сүйемелдеумен айналысып, мамандарды оқытып және ресурстар тартумен айналыса алады. Білім беру саласында олар дағдыларды дамытуға, осал топтарға қолдау көрсетуге, жаңа әдістемелер әзірлеуге және педагогтердің біліктілігін арттыруға ықпал етеді. Құқықтық әділет саласында азаматтарға кеңес беріп, нормативтік-құқықтық актілерге сараптама жасауға қатысып, құқықтарға қол жеткізудегі жүйелі кедергілерді анықтай алады. Сондықтан тақырыптық карта ҮЕҰ-дардың жекелеген «қатысу салаларын» емес, әрбір даму саласындағы олардың функцияларының түрлі комбинацияларын көрсетеді.

Орталық Азия елдері үшін мұндай карта деректердің әркелкілігіне байланысты жалпы көріністі неғұрлым дәл көрсетеді. Кейбір елдерде сандық көрсеткіштер жақсырақ ұсынылса, басқа елдерде сапалық кейстер, мемлекеттік бағдарламаларға қатысу, сараптамалық алаңдардағы қызмет немесе нақты әлеуметтік топтармен жүргізілген жұмыстардың мысалдары басым келеді. Сондықтан бұл бөлім елдерді тақырыптық үлестің ауқымы бойынша ретке келтіріп (ранжирлеп) қоймайды, өңірде ҮЕҰ-ның дамудың негізгі бағыттарына қатысуының жалпы бейнесі қалай қалыптасып отырғанын көрсетеді.

Жалпы өңірлік көріністі көрнекі түрде ұсыну үшін төменде дамудың негізгі секторлары бойынша ҮЕҰ-ның тақырыптық белсенділігін бағалау диаграммасы келтірілген (11-сурет).

Диаграмма Қырғызстан, Қазақстан және Түркіменстанның секторлық деректеріне, сондай-ақ Өзбекстан мен Тәжікстан бойынша елдік материалдардағы ҮЕҰ-ның тақырыптық өкілдігін сараптамалық бағалауға негізделген. Үлестер бағалау сипатына ие және ұйымдар санының немесе қаржыландыру көлемінің ресми статистикасын емес, тақырыптық белсенділіктің бөлінісін көрсетеді.

Азии 11-сурет. Орталық Азиядағы ҮЕҰ-ның тақырыптық белсенділігін бағалау бойынша бөлінісі

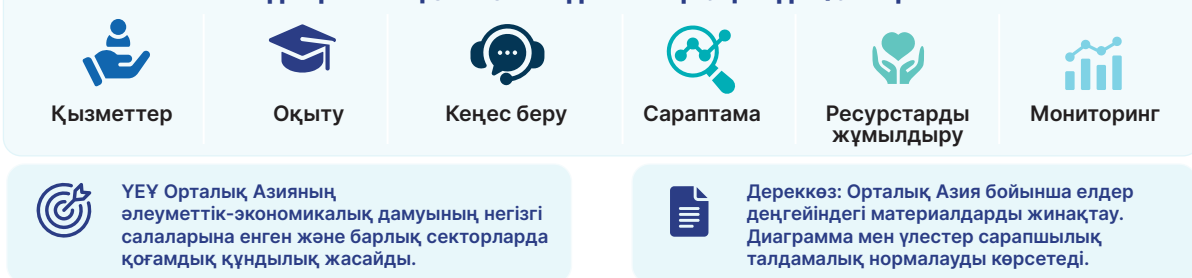

ҰҰҰ-ДЫҢ ТАҚЫРЫПТЫҚ ҮЛЕСІ

Орталық Азияның дамуына ҰҰҰ-ның қосатын үлесінің 7 негізгі бағыты

ҰҰҰ-ДЫҢ БАРЛЫҚ СЕКТОРЛАРДАҒЫ КЕҢ АУҚЫМДЫ ФУНКЦИЯЛАРЫ

10.1. Денсаулық сақтау

Денсаулық сақтау саласында және оған іргелес қосалқы салаларда ҰҰҰ профилактикамен, көмекке қолжетімділікті қамтамасыз етумен, пациенттерді қолдаумен және стандартты медициналық қызметке қосымша әлеуметтік, психологиялық немесе ақпараттық құрамдас қажет болатын топтармен жұмыс істеумен байланысты бағыттарды қамтиды. Олардың рөлі әсіресе АИТВ (ВИЧ), туберкулез, созылмалы және ауыр дерттер, оңалту, паллиативтік көмек, пациенттік қауымдастықтар және медициналық-әлеуметтік қолдау мәселелерінде айқын байқалады. Негізгі қызмет бағыттары:

халық арасында аурулардың алдын алу және шынайы ақпаратты тарату; пациенттер қауымдастығымен және стигмаға тап болған топтармен жұмыс істеу; әлеуметтік-медициналық және әлеуметтік-психологиялық қызметтер көрсету; оңалту қызметтері және пациенттердің дербестігін қолдау; созылмалы және ауыр дертке шалдыққандарға арналған өзара көмек бағдарламалары;	тұрақты қаржыландыруды талап ететін бағыттарға сыртқы ресурстарды тарту; мамандарды оқыту және мекемелердің пациенттер қажеттіліктеріне деген сезімталдығын арттыру; емделуге, дәрі-дәрмектерге және қызметтерге қол жеткізу деңгейіне қоғамдық мониторинг жүргізу; аурулардың алдын алу және денсаулықты қолдау бағдарламаларын әзірлеуге қатысу және т.б.

Қазақстанда ҮЕҰ пациенттерді қолдау, хоспис көмегі, сирек кездесетін және әлеуметтік маңызы бар аурулар саласында белсенді жұмыс істейді. Түркіменстанда әлеуметтік бағыттағы ұйымдар медициналық-әлеуметтік және оңалту көмегіне мұқтаж топтармен айналысады. Өзбекстан мен Тәжікстанда ҮЕҰ-ның денсаулық сақтау саласына қосатын үлесі көбіне әлеуметтік қорғау, психоәлеуметтік қолдау және осал топтарға арналған бағдарламаларға қатысу арқылы көрінеді. Қырғызстанда ҮЕҰ әлеуметтік-медициналық және оңалту қызметтерін ұйымдастыру мен көрсетуге, аурулардың алдын алуға, денсаулықты нығайту бағдарламаларын іске асыруға қатысады, ауыр және созылмалы дертке шалдыққан пациенттерге қолдау көрсетеді. АИТВ және туберкулез бағытындағы жұмыстар маңызды орын алады, мұнда ҮЕҰ қосымша ресурстар тартуға және сенімді байланысты қажет ететін топтармен жұмыс істеуге көмектеседі.

МЫСАЛ

Қырғызстан: АИТВ және туберкулез КЕҰ мен мемлекет серіктестігінің саласы ретінде

Қырғызстан: АИТВ және туберкулез КЕҰ мен мемлекет серіктестігінің саласы ретінде

Қырғызстанда ҮЕҰ-ның АИТВ және туберкулез бағыттарына қатысуы мемлекеттік механизмдерді, халықаралық қаржыландыруды және мақсатты топтармен тікелей жұмысты үйлестіруге мүмкіндік береді. ҮЕҰ-ның белсенді қатысуы аталған бағыттар бойынша мемлекеттік бюджетті қолдауға жылына 24-тен 30 млн АҚШ долларына дейінгі мөлшерде қосымша қаражат тартуға септігін тигізеді. Бұл мысал ҮЕҰ-ның денсаулық сақтау саласындағы үлесі тек бөлек қызметтер көрсетумен ғана шектелмей, сектордың ресурстық базасын кеңейтумен, пациенттер топтарына жол табумен және көмектің үздіксіздігін қамтамасыз етумен де байланысты екенін көрсетеді.

Денсаулық сақтау саласы ҮЕҰ-ның ең айқын рөлдерінің бірін көрсетеді: олар денсаулық сақтау жүйесінің мемлекет тарапынан жеткілікті деңгейде қамтылмайтын әрі жеке сектор үшін коммерциялық тұрғыдан тартымды емес құрамдас бөліктерін күшейтеді. Бұған профилактика және ақпараттандыру жұмыстары, сенімге негізделген әрі атаулы тәсіл, пациенттермен ұзақ мерзімді байланыс орнату және қызметтерді осал топтардың қажеттіліктеріне бейімдеу жатады.

10.2. Білім беру және дағдыларды дамыту

Білім беру – ҮЕҰ үшін ең табиғи қызмет салаларының бірі, өйткені адамға көрсетілетін кез келген тұрақты көмек оның білімін, дағдыларын және дербес әрекет ету қабілетін кеңейтумен тығыз байланысты. ҮЕҰ-ның білім беру саласындағы үлесі стандартты оқу бағдарламаларының шеңберінен шығып, адами капиталды, кәсіби дағдыларды дамытуда және стандартты білім беру жүйесінде кедергілерге тап болатын топтардың оқуға қол жеткізуінде көрінеді. Қызметтің негізгі бағыттары:

- ❁ ересектер мен жастарға арналған бейресми білім беру;
- ❁ кәсіптік оқыту және қайта даярлау;
- ❁ әлеуметтік, білім беру және құқықтық сала мамандарының біліктілігін арттыру;
- ❁ цифрлық дағдыларды дамыту және оқытудың заманауи формаларына қол жеткізу;
- ❁ мүгедектігі бар балалар мен ересектерге арналған инклюзивті білім беру;
- ❁ мектепке дейінгі, мектептен тыс және қосымша білім беру практикаларын қолдау;
- ❁ қаржылық, құқықтық және азаматтық сауаттылыққа баулу;
- ❁ еріктілерді (волонтерлерді) және қоғамдық лидерлерді даярлау;
- ❁ оқу материалдары мен бейімделген әдістемелерді әзірлеу;
- ❁ мемлекеттік орган өкілдерін сезімтал әлеуметтік мәселелер бойынша оқыту.

Өзбекстанда КЕҰ-ның білім берудегі үлесі әлеуметтік, мәдени, құқықтық және ағартушылық бастамалармен байланысты. Түркіменстанда қоғамдық ұйымдар кәсіби даму, жастар саясаты, волонтерлік және ағартушылық іс-шараларға қатысады. Тәжікстанда КЕҰ оқытуды құқықтық, гендерлік, цифрлық және қоғамдық құзыреттілікті арттыру құралы ретінде пайдаланады. Қырғызстанда КЕҰ біліктілікті арттыру, ересектерге бейресми кәсіптік білім беру, осал топтарға арналған қосымша білім беру, инклюзивті білім беру және мектепке дейінгі білім беру қызметтерінің қолжетімділігін жақсарту бағытында белсенді жұмыс істейді. Қазақстанда цифрлық және инклюзивті білім беру практикалары, соның ішінде мүгедектігі бар адамдарды заманауи кәсіби дағдыларға үйрету дамып келеді.

МЫСАЛ

Түркіменстан: цифрлық сауаттылық, кәсіптік оқыту және еріктілерді (волонтерлерді) даярлау

Түркіменстанда «Йенме» қоғамдық ұйымы жанынан **450** ауыл әйелі цифрлық сауаттылық курстарынан өтті, ал «Волонтерлік академиясы» жобасы аясында әлеуметтік бағдарламаларға қатысу үшін **200-ге** жуық ерікті дайындалды. Сондай-ақ, Түркіменстан Бухгалтерлер одағы елдегі алғашқы бухгалтерлерді қашықтан оқыту және сертификаттау онлайн-платформасын әзірлеп, іске қосты; 2024 жылы аймақтардан келген **2 000-нан** астам маман өз біліктілігін арттырды. Бұл мысалдар ҮЕҰ-ның заманауи құзыреттерге, кәсіби дамуға және волонтерлікке қол жеткізу мүмкіндігін кеңейтудегі рөлін айқын көрсетеді.

МЫСАЛ

Қазақстан: азаматтық білім беру және қоғамдық бастамалар алаңын құру

Қазақстанда «Еркіндік Қанаты» қоғамдық қоры азаматтық білім беру, құқық қорғау бастамалары, қоғамдық пікірталастар мен мәдени-ағартушылық іс-шараларға арналған көпфункционалды Human Rights Hub алаңын құрды. Хаб 2019 жылы ашылып, жұмыс істеген уақыт ішінде **6 000-нан** астам келушіні қабылдады. Тек 2023–2024 жылдардың өзінде оның алаңында **2 000-ға** жуық адамның қатысуымен **116** іс-шара өткізілді. Жұмыс форматтары адам құқықтары бойынша оқыту курстарын, көпшілік лекциялар мен дискуссияларды, кино көрсетілімдерін, көрмелер мен дебаттарды қамтиды. Бұл мысал ҮЕҰ-ның азаматтық білім беруді, лидерлік дағдыларды, құқықтық мәдениетті және жастар мен қоғамдық бастамалар үшін тұрақты ортаны дамытуға қосқан үлесін көрсетеді.

МЫСАЛ

Өзбекстан: цифрлық дағдылар және әйелдердің өзін-өзі жұмыспен қамтуы

2020–2025 жылдары «SHARQ AYOLI» халықаралық әйелдер қоғамдық қоры әйелдердің, әсіресе ауылдық жерлердегі әйелдердің цифрлық және кәсіпкерлік дағдыларын дамытуға бағытталған «Әйел және цифрлық экономика» жобасын жүзеге асырды. Оқудан **5 365** әйел өтті; **2 000-ға** жуық әйел, соның ішінде мүгедектігі бар әйелдер микронесие алып, soliq.uz жүйесі арқылы өзін-өзі жұмыспен қамтушы ретінде тіркелді. 2025 жылы тағы **800** кәсіпкер әйел онлайн-бизнес және жасанды интеллектіні (ЖИ) қолдану бойынша оқытудан өтті.

ҮЕҰ-ның білім берудегі үлесі тек жеке дағдыларын дамытатын немесе жақсартатын мақсатты топтардың ғана мүдделерін қамтып қоймайды. Ол мемлекет пен қоғамға жаңа талаптарға: цифрландыруға, инклюзияға, еңбек нарығының өзгеруіне, осал топтармен жұмыс істеуге және мамандарды стандартты емес практикалық тәсілдерге үйрету қажеттілігіне тезірек жауап беруге көмектеседі.

10.3. Гендер, әлеуметтік интеграция және осал топтар

Гендерлік және әлеуметтік интеграция – өңірдегі ҮЕҰ қызметінің ең тұрақты салаларының бірі болып табылады. Бұл бағытта ұйымдар әйелдер, балалар, мүгедектігі бар адамдар, қарттар, мигранттар, жастар, ауыл тұрғындары және басқа да топтар үшін құқықтарға, қауіпсіздікке, қауымдастық өміріне қатысуға, әлеуметтік көрінушілікке және мүмкіндіктерге қол жеткізуге қатысты мәселелермен жұмыс істейді. Қызметтің негізгі түрлері:

- гендерлік теңдікті ілгерілету және әйелдердің қоғамдық өмірге қатысуын кеңейту;
- зорлық-зомбылықтың алдын алу және оған әрекет ету;
- дағдарыстық қызметтер, баспаналар және психологиялық көмек көрсету;
- мүгедектігі бар адамдардың құқықтарын қорғау;
- дербес өмір сүруді және әлеуметтік интеграцияны қолдау;
- өмірлік қиын жағдайдағы балалармен және отбасылармен жұмыс істеу;
- ауыл әйелдеріне, мигранттарға және қызметтерге қол жеткізу мүмкіндігі шектеулі басқа да топтарға көмек көрсету;
- отбасылар мен қауымдастықтарды ағарту;
- заңдарды, бағдарламалар мен іс-қимыл жоспарларын дайындауға қатысу;
- оқыту, кеңес беру, жағдайды мониторингілеу және құқық қолдану практикасы арқылы қоғамдық ұстанымдарды өзгерту.

Өңір елдерінде ҮЕҰ-ның гендер, әлеуметтік интеграция және осал топтарды қолдау саласындағы қызметінің адресаттардың ауқымы ұқсас: әйелдер, балалар, мүгедектігі бар адамдар, өмірлік қиын жағдайдағы отбасылар, қарттар, мигранттар, интернаттық мекемелердің түлектері және қызметтер мен қорғауға қол жеткізу мүмкіндігі шектеулі басқа да топтар. Бенефициарлардың осы топтары үшін ҮЕҰ бір мезгілде бірнеше маңызды рөл атқарады:

- сервистік рөл – дағдарыстық орталықтар, баспаналар, психологиялық көмек, жартылай стационарлық қызметтер, оңалту, өмірлік қиын жағдайдағы отбасыларға көмек көрсету;
- құқық қорғау рөлі – әйелдердің, балалардың, мүгедектігі бар адамдардың, мигранттардың, зорлық-зомбылықтан зардап шеккендердің, құжаттары жоқ тұлғалардың құқықтарын қорғау;
- интеграциялық рөл – әйелдердің мүмкіндіктерін кеңейтуге, мүгедектігі бар адамдарға, аутизмі бар балаларға, балалар үйлерінің түлектеріне, қарт адамдарға және басқа да топтарға білім алуға, еңбек етуге, қарым-қатынас жасауға және қоғамдық өмірге қатысуға қолжетімділікті қамтамасыз етуге жәрдемдесу;
- сарапшылық және адвокаттық рөл – заңдарды, іс-қимыл жоспарларын, қызмет көрсету стандарттарын әзірлеуге, гендерлік саясат пен әлеуметтік бағдарламаларды талқылауға қатысу;
- делдалдық рөлі – бенефициарлар, отбасылар, мемлекеттік мекемелер, жергілікті органдар және қызмет көрсетушілер арасындағы байланыс;
- қоғамдық ұстанымдарды өзгерту – ағартушылық, отбасылармен және қауымдастықтармен жұмыс істеу, стигманы төмендету және мәселелердің қоғамға көрінушілігін арттыру.

Өңірлік айырмашылықтар басым акценттерден көрінеді. Тәжікстанда гендерлік саясат пен заңнаманы дамытуға әйелдер ұйымдарының сараптамалық және адвокаттық үлесі күштірек. Түрікменстанда әлеуметтік интеграция зорлық-зомбылықтан зардап шеккен әйелдерге және мүгедектігі бар адамдарға практикалық көмек көрсетумен байланысты. Қазақстанда сектор ұзақ қолдауды қажет ететін топтар үшін мамандандырылған қызметтердің кең жиынтығымен ұсынылған.

Қырғызстанда дағдарыс орталықтары мен жартылай стационарлық әлеуметтік қызметтердегі ҮЕҰ-ның сервистік рөлі, сондай-ақ әйелдердің құқықтарын қорғау жөніндегі заңнамадағы прогрессивті өзгерістерді қорғау ерекше байқалады. Өзбекстанда ҮЕҰ әлеуметтік, құқықтық және психоәлеуметтік көмекті қоғамдық қатысу мен құқықтарды қорғауды біртіндеп күшейтумен ұштастырады.

МЫСАЛ

Тәжікстан: тең құқықтар мен мүмкіндіктер туралы заңды ілгерілету

Тәжікстанның әйелдер ұйымдарының коалициясы тең құқықтар мен тең мүмкіндіктер туралы заңды көп жылдар бойы ілгерілетуге қатысты. Бұл жұмыс заң жобасын сараптамалық сүйемелдеуді, қоғамдық тыңдауларды, мемлекеттік органдармен өзара іс-қимылды және тәсілдерді халықаралық міндеттемелермен үйлестіруді қамтыды. Бастаманы ілгерілетудің бүкіл кезеңінде 50-ден астам қоғамдық тыңдаулар мен сараптамалық кездесулер өткізілді.

Әйелдер ұйымдары коалицияларының («Гендер және даму» қоғамдық бірлестігі және «Заңды теңдіктен нақты теңдікке қарай» коалициясы сияқты) тұжырымдамадан бастап парламенттік тыңдауларға дейінгі барлық кезеңдердегі сараптамалық сүйемелдеуі ұлттық заңнаманы халықаралық міндеттемелермен (CEDAW) үйлестіруге мүмкіндік берді. Әйелдер және отбасы істері жөніндегі комитетпен тұрақты диалог көпірін құру ҮЕҰ-ны гендерлік нормалардың орындалуын жүйелі бақылаушыларға айналдырды.

МЫСАЛ

Түркіменстан: зорлық-зомбылықтан зардап шеккен әйелдерге сенімге негізделген қолдау көрсету:

Түрікменстанда «Кейик Окара» қоғамдық ұйымы зорлық-зомбылықтан зардап шеккен әйелдерге уақытша баспана мен психологиялық көмек көрсетеді. 2024 жылы ұйымның консультациялық қызметтерін 1 200 әйел пайдаланды. Мұндай көмек көрсету форматы құпиялылықты сақтауды, сенімге негізделген қарым-қатынасты және зардап шеккен әйелдің әлеуметтік осалдығын одан әрі күшейтпей, оның күрделі өмірлік жағдайымен кәсіби түрде жұмыс істей білуді талап етеді.

10.4. Сот төрелігіне қол жеткізу және құқықтарды қорғау

ҮЕҰ үшін сот төрелігіне қол жеткізу адам қауіпсіздігінің ең практикалық тұстарының бірімен байланысты: ол – адамның өз құқықтарын түсіну, қорғау сұрап жүгіну және өз мәселесінің құқықтық өрісте қаралуына қол жеткізу қабілеті. Көптеген осал топтар үшін құқықтық мәселе әлеуметтік жағдайдан бөлек қарастырылмайды – ол зорлық-зомбылықпен, көші-қонмен, жеке басын куәландыратын құжаттың болмауымен, мүгедектікпен, кедейлікпен, отбасылық жанжалмен, еңбек қанаушылығымен немесе мемлекеттік қызметтерге қолжетімділіктің шектелуімен байланысты болуы мүмкін. Сот төрелігіне қол жеткізу секторында ҮЕҰ азаматтарға өз құқықтарын қорғауға, рәсімдерді түсінуге, заң көмегін алуға, мемлекеттік органдарға жүгінуге және құқық қолдану практикасын өзгертуге қатысуға көмектеседі. Бұл сектор құқықтық кедергілерге, жүгінуден қаймығуға, құқықтық сауаттылықтың төмендігіне немесе өз мүдделерін қорғау үшін ресурстардың шектеулілігіне тап болатын азаматтар үшін ерекше маңызға ие. Негізгі бағыттар:

Орталық Азиядағы үкіметтік емес ұйымдар (ҮЕҰ):

дамуға, басқаруға және тұрақтылыққа қосқан үлесі

- тегін заңгерлік кеңес беру;
- өтініштерді, шағымдарды, арыздар мен апелляцияларды дайындау;
- мемлекеттік органдар мен соттарда бенефициарлардың мүдделерін білдіру;
- құжаттарды қалпына келтіруге көмектесу;
- халықтың құқықтық сауаттылығын арттыру;
- адам құқықтарының сақталуына мониторинг жүргізу;
- нормативтік құқықтық актілерді әзірлеуге және сараптауға қатысу;
- осал топтардың мүдделерін адвокациялау;
- мемлекеттік органдардың өкілдері мен мамандарын оқыту;
- кепілдендірілген заң көмегін көрсету механизмдерін қолдау;
- әділ сот төрелігіне қолжетімділік саласындағы жүйелік кедергілерді анықтау.

Өңір елдерінде ҮЕҰ-ның сот төрелігіне қол жеткізу секторындағы құралдар жиынтығы негізінен ұқсас, бірақ практикалық екпіндерде айырмашылықтар бар. Қырғызстанда бұл сектор тегін құқықтық көмек көрсету, норма шығару қызметіне қатысу, заң жобаларына тәуелсіз сараптама жасау және құқықтардың сақталуына қоғамдық мониторинг жүргізудің ұштасуы арқылы жақсы көрінеді. Тәжікстанда құқықтық күн тәртібі гендерлік саясатпен, көші-қонмен, адам саудасына қарсы іс-қимылмен және ҮЕҰ-ның ведомствоаралық алаңдарға қатысуымен тығыз байланысты. Түркіменстанда сезімтал мәселелер бойынша, соның ішінде адам саудасы және зорлық-зомбылықтан зардап шеккендерді қолдау бойынша кеңес беру көмегі көбірек байқалады. Өзбекстанда ҮЕҰ азаматтарға құқықтық қолдау көрсетуді қоғамдық мониторингпен және нормативтік құқықтық актілердің жобаларын талқылаумен ұштастырады. Қазақстанда ҮЕҰ-ның құқықтық рөлі қоғамдық мониторинг жүргізу, әлеуметтік осал топтардың мүдделерін қорғау және сараптамалық алаңдардың жұмысына қатысу арқылы көрініс табады.

МЫСАЛ

Қырғызстан: Кепілдендірілген мемлекеттік заң көмегін дамыту жөніндегі ҮЕҰ ұлттық желісі

Қырғызстанда ҮЕҰ «МКЗК (Мемлекет кепілдік берген заң көмегі) жүйесін дамытуға ықпал ету» коалициясын құрды, ол кейіннен Мемлекет кепілдік берген заң көмегін дамыту жөніндегі ҮЕҰ-ның ұлттық желісі болып қайта құрылып, **44** ұйымның басын біріктірді. Желі құқықтық көмектің мемлекеттік кепілдіктерін практикалық түрде жүзеге асыруға, осал топтардың құқықтарын қорғауға және халықтың құқықтық сауаттылығын арттыруға септігін тигізді. Бұл жұмыс аясында аймақтарда **83** паразаңгер даярланып, МКЗК жүйесіне мониторингтер жүргізілді, сондай-ақ құқықтық қызметтердің сапасы мен қолжетімділігін арттыру жөнінде ұсынымдар әзірленіп, ұсынылды; нәтижесінде МКЗК адвокаттарының тізілімі кеңейтіліп, адвокаттардың еңбегін төлеу тарифтері қайта қаралды және олардың қызметіне ақы төлеу бюджеті ұлғайтылды.

10.5. Қоршаған орта және климат

Экологиялық және климаттық күн тәртібі ҮЕҰ үшін барған сайын маңызды бағытқа айналууда, өйткені қоршаған орта мәселелері өмір сүру сапасымен, денсаулықпен, аумақтардың тұрақтылығымен және ұзақ мерзімді даму шарттарымен тікелей байланысты. Азаматтық сектор үшін бұл сала халықтың ақпараттандырылуын, күнделікті практиканың өзгеруін, жергілікті қауымдастықтардың қатысуын, деректерге деген сенімді және нақты аумақтар үшін салдарды талқылауға дайындықты талап етеді.

Бұл сектордағы ҮЕҰ экологиялық саясат, жергілікті деңгейдегі мәселелер және адамдардың мінез-құлқы арасындағы байланыстырушы буын рөлін атқарады. Олар климаттың өзгеруі, биоәртүрлілік, қоршаған ортаның ластануы, ресурстарды үнемдеу, экологиялық қауіпсіздік сияқты күрделі тақырыптарды мектептерге, жастарға, жергілікті қауымдастықтарға, азаматтық бастамаларға және табиғи ресурстарға тәуелді топтарға түсінікті әрі тәжірибеде қолдануға болатын іс-әрекеттерге айналдыруға көмектеседі. Осының арқасында экологиялық күн тәртібі практикалық сипатқа ие болады: ағартушылық пен мониторингтен бастап денсаулыққа, азық-түлік қауіпсіздігіне, ауылдық

аумақтардың тұрақтылығына және қалалық ортаның сапасына әсер ететін жергілікті шешімдерге дейін. Негізгі бағыттар:

- экологиялық ағартушылық және халықпен жұмыс істеу;
- табиғатты қорғау бастамаларын ілгерілету;
- климаттың өзгеруіне бейімделу шараларына қатысу;
- жасыл және ресурстарды үнемдейтін шешімдерді дамыту;
- биоәртүрлілікті қорғау;
- жергілікті табиғатты қорғау бастамаларын қолдау;
- жастар мен мектептерді экологиялық күн тәртібіне тарту;
- экологиялық тәуекелдерге қоғамдық мониторинг жүргізу;
- экологиялық шешімдер мен бағдарламаларды талқылауға қатысу;
- экологиялық күн тәртібін жергілікті дамумен, денсаулықпен және қауымдастықтардың тұрақтылығымен байланыстыру.

Базалық бағыттардың ұқсастығы өңірдің барлық елдерінде ҰҰҰ рөлінің бірдей екенін білдірмейді. Қырғызстанда ҰҰҰ-ның экологиялық қызметі ағартушылық, климаттық бейімделу, жасыл шешімдерді ілгерілету және экологиялық қауіпсіздікті білім беру ортасымен байланыстыру арқылы көбірек байқалады. Тәжікстанда экологиялық күн тәртібі биоәртүрлілікпен, азық-түлік қауіпсіздігімен және ауылдық қауымдастықтардың тұрақтылығымен тығыз байланысты. Түркіменстанда экологиялық қоғамдық ұйымдар ұлттық табиғатты қорғау және климаттық басымдықтар, соның ішінде көгалдандыру, ағартушылық және халықты практикалық іс-шараларға тарту логикасында жұмыс істейді. Қазақстанда экологиялық тәуекелдер мен табиғатты қорғау жөніндегі шешімдер төңірегінде қоғамдық мониторинг жүргізу және азаматтарды жұмылдыру бағыты айқынырақ байқалады. Өзбекстанда ҰҰҰ-ның экологиялық қызметі қоғамдық қатысумен, жергілікті бастамаларды қолдаумен және азаматтық секторды тұрақты даму күн тәртібіне біртіндеп тартумен байланысты.

МЫСАЛ

Қазақстан: Атбасар қаласындағы қоғамдық мониторинг және экологиялық қауіпсіздік

Атбасар қаласында «Ангел» қоғамдық бірлестігі 2009, 2014 және 2017 жылдардағы жойқын су тасқынынан кейін су тасқынына қарсы шаралардың мониторингін бастамалады. Ұйым деректер жинап, ғылыми сараптаманы тартты және ғалымдардың, БАҚ-тың, Парламент депутатының және халықаралық механизмдердің қатысуымен коалиция құрды.

Нәтижесінде су тасқынына қарсы шараларды басқарудағы жүйелі қателіктер анықталып, сарапшылардың ұсынымдары қаланың инженерлік қорғанысын түзету кезінде ескерілді. Практикалық нәтиже ретінде су тасқынынан зардап шеккен 90 отбасына жаңа тұрғын үй берілді. Бұл мысал ҰҰҰ-ның қоғамдық бақылауды күшейте алатынын, бюджеттік шешімдердің ашықтығын арттыра алатынын және мемлекетке экологиялық қауіпсіздік саласында неғұрлым негізделген шешімдер қабылдауға көмектесетінін көрсетеді.

МЫСАЛ

Тәжікстан: биоәртүрлілік және жергілікті тұқым қорлары

«Зан ва замин» қоғамдық ұйымы үш жыл бойы Тәжікстанның халықаралық биоәртүрлілік жөніндегі елдер реестріне енуін ілгерілетті. Нәтижесінде ауылдық аумақтардағы әйелдердің жергілікті тұқым банктерін қалыптастыруына негіз қаланды. Бұл мысал экологиялық үлестің азық-түлік қауіпсіздігімен, жергілікті ресурстарды сақтаумен және табиғи әрі ауыл шаруашылығы мұраларын басқарудағы әйелдер рөлін кеңейтумен байланысын көрсетеді.

МЫСАЛ

Түркіменстан: ғылыми сараптамадан жаппай акцияларға қарай

Түрікменстанның Табиғатты қорғау қоғамы (ТТҚҚ) жоғары сарапшылық қызметті азаматтарды кеңінен жұмылдырумен ұштастыратын ҰЕҰ-ның жарқын үлгісі болып табылады. Ұйым Қызыл кітапты әзірлеуге қатысып, үкіметтік деңгейде ғылыми конференциялар ұйымдастырады, сонымен қатар мыңдаған еріктіні 1,5 миллион ағаш көшетін отырғызу жөніндегі жалпыұлттық акцияларға тартады. Бұл ҰЕҰ-ның мемлекеттік экологиялық саясат пен нақты адамдардың іс-әрекеттері арасындағы байланыстырушы көпір ретінде қызмет ететінін айқын көрсетеді. Қоғам Тұрақты даму мақсаттары бойынша Ерікті ұлттық шолуды дайындау механизмдері арқылы және Аралды құтқару халықаралық қорының Тұрақты даму жөніндегі үкіметаралық комиссиясы жанындағы Қоғамдық кеңестің жұмысына қатысу арқылы елдің экологиялық саясатын қалыптастыруға үлес қосады. Ұйым ерекше қорғалатын табиғи аумақтарда табиғатты қорғауға бағытталған практикалық жобаларды жүзеге асырады, оның ішінде флора мен фаунаның сирек кездесетін түрлерін сумен қамтамасыз ету жүйесін жақсарту және жасыл энергетика элементтерін енгізу шаралары бар. Сонымен қатар Қоғам деректі фильмдер, білім беру бағдарламалары және волонтерлік акциялар арқылы ауқымды экологиялық ағарту жұмыстарын жүргізеді, сондай-ақ елдің ұлттық көгалдандыру бағдарламасын іске асыруға қатысады.

Осылайша, ҰЕҰ-ның экологиялық үлесі табиғатты қорғау қызметін, климаттық және табиғи тәуекелдерді аумақтардың күнделікті тұрақтылығымен, денсаулықпен, азық-түлік қауіпсіздігімен, жергілікті ресурстармен және дамудың ұзақ мерзімді міндеттерін шешуге азаматтардың қатысуымен байланыстырады.

10.6. Жастар, мәдениет және әлеуметтік тұтастық

Жастар, мәдениет және қоғамдық күн тәртібі ҰЕҰ үлесі әлеуметтік байланыстарды, сенімді, азаматтық белсенділікті және адамдардың қауымдастық өміріне қатысу қабілетін қалыптастыру арқылы көрінетін салаларға жатады. Бұл бағыттар арқылы бірлесіп қатысу дағдылары, ұрпақаралық коммуникация, жергілікті бірегейлік (идентичность), волонтерлік және жастардың қоғамдық маңызы бар міндеттерді шешуге қатысуы нығаяды. Өңір елдері үшін бұл халық құрылымындағы жастар үлесінің жоғарылығы, қала мен ауыл мүмкіндіктерінің айырмашылығы, көші-қон процестері және қоғамдық диалогтың неғұрлым тұрақты нысандарына қажеттілік жағдайында өте маңызды.

Бұл сектордағы ҰЕҰ жастарға, шығармашылық ұжымдарға, еріктілерге, жергілікті қауымдастықтарға және мәдени бастамаларға өз мүмкіндіктерін көрсетуге, көшбасшылық және коммуникациялық дағдыларды дамытуға, қоғамдық жобаларға қатысуға және жергілікті бірегейлікпен байланысын сақтауға жағдай жасайды. Мұндай үлес әлеуметтік ортаның сапасына оң әсер етеді: оқшаулануды азайтады, қоғамға тиесілілік сезімін нығайтады, қақтығыстардың алдын алуға көмектеседі және азаматтардың аумақтарды дамытуға неғұрлым белсенді қатысуына негіз қалыптастырады. Негізгі бағыттар:

- жастардың білім беру және лидерлік бағдарламалары;
- ауылдық және шалғай аумақтардағы жастармен жұмыс істеу;
- волонтерлікті дамыту;
- әлеуметтік оқшаулану мен тәуекелді мінез-құлықтың алдын алу;
- жастардың азаматтық және құқықтық сауаттылығын арттыру;
- шешімдер қабылдау процесіне қатысу дағдыларын дамыту;
- мәдени бастамалар және мұраларды сақтау;
- топтаралық диалог пен әлеуметтік тұтастықты нығайту;
- шығармашылық және қоғамдық бірлестіктерді қолдау;
- мемлекеттік жастар, мәдениет және әлеуметтік бағдарламаларға қатысу.

Түркіменстанда бұл сектор әсіресе жастар ұйымдары, мәдени бірлестіктер, шығармашылық одақтар, спорттық ұйымдар және ұлттық дәстүрлермен, салауатты өмір салтымен және қоғамдық қатысумен байланысты іс-шаралар арқылы айқын көрінеді. Өзбекстанда ҮЕҰ-ның жастар мен мәдени бастамалары әлеуметтік серіктестікпен, білім берумен, азаматтық қатысумен және жергілікті қауымдастықтарды қолдаумен байланысты. Қазақстанда жастар белсенділігі волонтерлік, азаматтық форумдар, қоғамдық алаңдар мен әлеуметтік жобалар арқылы дамып келеді. Қырғызстанда ҮЕҰ жастар саясатына, азаматтық білім беруге, лидерлік бағдарламаларға және жастардың дамуға қатысуымен байланысты жобаларға қатысады. Тәжікстанда жастар ҮЕҰ-ның мақсатты топтарының бірі болып табылады, әсіресе құқықтық көмек, көші-қон, еңбек тәуекелдері, гендерлік теңдік және жергілікті дамуға қатысу салаларында белсенді.

МЫСАЛ

Түркіменстан: жастар, мәдениет және қоғамдық қатысу

Түркіменстанда Жастар одағы, шығармашылық одақтар мен мәдени және спорттық бастамалармен жұмыс істейтін ұйымдар жастар саясатын іске асыруға, дәстүрлерді сақтауға, қоғамдық қатысуды дамытуға және жергілікті деңгейде іс-шаралар өткізуге қатысады. Мұндай қызмет әлеуметтік байланыстарды нығайтады, жастарды қоғамдық пайдалы бастамаларға тартады және мәдени сабақтастықты қолдайды.

Секторды талдау ҮЕҰ үлесі әрдайым тез өлшенетін нәтижесі бар қызметпен немесе жобамен ғана шектелмейді деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Әсердің айтарлықтай бөлігі қатысу, сенім, ортақ нормалар, волонтерлік және адамдардың қауымдастық өміріне араласу қабілеті арқылы қалыптасады.

ҚОРЫТЫНДЫ

Тақырыптық карта Орталық Азия елдеріндегі ҮЕҰ дамудың кең ауқымды бағыттарында жұмыс істейтінін көрсетеді. Олардың үлесі денсаулық сақтау, білім беру, гендерлік және әлеуметтік интеграция, сот төрелігіне қол жеткізу, экология, кедейлікпен күрес, жергілікті даму, жастар саясаты, мәдениет және әлеуметтік тұтастық салаларында көрініс табады. Әрбір тақырыпта ҮЕҰ әртүрлі функцияларды орындайды: қызметтер көрсетеді, оқытады, кеңес береді, құқықтарды қорғайды, шешімдерді әзірлеуге қатысады, ресурстар тартады, қауымдастықтар ұйымдастырады, мониторинг жүргізеді және жаңа тәсілдерді енгізеді.

Тақырыптық талдаудың негізгі қорытындысы – ҮЕҰ дамудың жеке «параллельді» саласын құрмайды. Олар өңірдің әлеуметтік-экономикалық күн тәртібінің негізгі бағыттарына кіріктірілген және жиі бірнеше міндеттердің тоғысқан жерінде жұмыс істейді. Бір ұйым бір мезгілде қызмет көрсете алады, мамандарды оқыта алады, топтың құқықтарын қорғай алады, қаржыландыру тарта алады және мемлекеттік саясатты талқылауға қатыса алады.

Алдағы талдаулар үшін бұл карта ҮЕҰ үлесін неғұрлым жүйелі бағалаудың негізі ретінде маңызды. Ол қай секторлар сандық көрсеткіштерді талап ететінін, қайсысы сапалы кейстер (мысалдар) арқылы жақсырақ ашылатынын, ал қай жерде қамту, қызметтер, институционалдық қатысу және бенефициарлардың жағдайындағы өзгерістер туралы деректерді ұштастыру қажет екенін көрсетеді.

11. ҮЕҰ ҮЛЕСІНІҢ САПАЛЫҚ СИПАТТАМАЛАРЫ

ҮЕҰ-ның қосқан үлесі дамудың басқа институционалдық қатысушыларының (акторларының) – отбасының, мемлекеттің және жеке сектордың үлесінен өзгешеленеді. ҮЕҰ-ның жекелеген шешімдері стандартты қызметтерден ерекшеленеді, жаңа тәсілдерді қалыптастырады, адамдардың қажеттіліктеріне атаулы жауап береді, тұрақты практикада бекітілуі мүмкін және әдеттегі басқару механизмдерімен қамту қиынырақ болатын топтар мен аумақтарға дейін жетуге қабілетті.

Қызметтің ерекшелігін, оның нәтижелерін және жинақталған тәжірибені негізге ала отырып, ҮЕҰ үлесінің бес негізгі сапалық сипаттамасын бөліп көрсетуге болады:

- ❁ бірегейлік;
- ❁ инновациялық;
- ❁ тиімділік;
- ❁ тұрақтылық; және
- ❁ дамуды шалғай, шеттетілген және осал топтар мен аумақтарға «жеткізу» функциясын орындау қабілеті.

ҮЕҰ-ДЫҢ ҮЛЕСІНІҢ САПАЛЫҚ СИПАТТАМАЛАРЫ

ҮЕҰ-ның үлесі неге тек ауқымымен ғана емес, сонымен қатар жасайтын шешімдерінің сапасымен де маңызды

1 ЕРЕКШЕЛІК ҮЕҰ мемлекет немесе нарық жеткілікті қамтымаған қажеттіліктерді шешеді. Мысалдар: тар және осал топтар, қашықтағы аумақтарға арналған қызметтер.	2 ИННОВАЦИЯ ҮЕҰ жаңа тәсілдер мен көмек көрсету үлгілерін жылдамырақ сынайды. Мысалдар: ерте араласу, қашықтан тәлімгерлік, цифрлық және инклюзивті шешімдер.	3 ТИІМДІЛІК ҮЕҰ шектеулі ресурстармен нәтижеге қол жеткізеді. Мысалдар: еріктілер еңбегі, серіктестіктер, нысаналы көмек көрсету үлгілері.	4 ОРНЫҚТЫЛЫҚ Табысты шешімдер жоба аяқталғаннан кейін тұрақты жүйеге айналады. Мысалдар: мемлекеттік бағдарламалар және әлеуметтік тапсырыс, желілер мен коалициялар, жергілікті мамандарды оқыту.	5 ДАМУДЫҢ «СОҢҒЫ МИЛІ» ҮЕҰ ресурстарды, қызметтерді және құқықтарды нақты адамға дейін жеткізеді. Мысалдар: шалғай қоғамдастықтар, төменнен келетін кері байланыс, рәсімдерде бағыт-бағдар беруге көмек.
--	---	--	--	--

ҚАЛАЙ ЖҰМЫС ІСТЕЙДІ

Қажеттілік

ҮЕҰ шешімі

Пилоттау

Тәжірибені бекіту

Адамдар үшін өзгеріс

ТИПТІК МЫСАЛДАР

- азаматтарға құқықтық көмек,
- дағдарыс және оңалту қызметтері,
- цифрлық дағдыларға оқыту,
- кәсіпкерлікті қолдау,
- ауылдық және таулы аймақтарда жұмыс.

Негізгі қорытынды:

ҮЕҰ-ның күші тек қызметінің ауқымында ғана емес, сонымен қатар шешімдерінің сапасында: олар стандартты тетіктер арқылы қамту қиын болатын адамдарға қол жеткізе отырып, ерекше, инновациялық, тиімді әрі орнықты бола алады.

Бірегейліктің мәні – ҮЕҰ мемлекеттік құрылымдар немесе нарық тарапынан жеткілікті деңгейде қамтылмаған және арнайы әрі нысаналы жұмыс тәсілдерін талап ететін салалардағы олқылықтардың орнын толтырады. Бұл әсіресе саны аз топтармен, әлеуметтік тұрғыдан сезімтал мәселелермен, шалғай аумақтармен және ұзақ мерзімді байланыс пен сенімге негізделген күрделі жағдайлармен жұмыс істеуде айқын көрінеді. Мұндай шешімдерге көру қабілеті төмен адамдарды компьютерлік сауаттылыққа үйрету; шалғай ауылдарды интернетпен қамтамасыз ету; инъекциялық есірткі тұтынатын адамдармен көше жұмыстарын жүргізу; қолданатын адамдармен көшпелі (аутрич) жұмыс жүргізу; АИТВ-мен өмір сүретін адамдарды қолдау; туберкулезбен ауыратын науқастарға көмек көрсету; психикалық бұзылыстары бар адамдарға психоәлеуметтік қызметтер ұсыну; аутизмі бар балаларға арналған қызметтер; мүгедектігі бар балалар мен ересектерді оңалту; зорлық-зомбылықтан зардап шеккен әйелдер мен балаларға дағдарыстық қызметтер көрсету; сондай-ақ мүгедектігі бар адамдардың дербес өмір сүруін қолдау және оларға қосымша білім беру жатады.

Инновациялық қызмет ҰҰҰ-ның әлеуметтік, құқықтық, экономикалық және экологиялық мәселелерді шешудің жаңа тәсілдерін алғашқылардың бірі болып сынақтан өткізу қабілетін білдіреді. Бұл жерде сөз тек технологиялар туралы ғана емес, сонымен қатар көмек көрсету, оқыту, интеграциялау және қатысуды ұйымдастырудың жаңа форматтары туралы болып отыр. Мұндай шешімдерге ерте даму және ерте араласу әдістемелері, аутизмі бар балаларды оңалтудың инновациялық бағдарламалары, ата-аналар мектептері, ауыр және созылмалы аурулары бар пациенттердің өзара қолдау бағдарламалары, Брайль қарпімен кітаптар мен оқулықтар шығару, шалғай өңірлерде оқытудың мобильді форматтарын енгізу, әйел кәсіпкерлерге арналған қашықтан тәлімгерлік (менторлық), электрондық коммерция негіздеріне оқыту, мүгедектігі бар жастардың IT-құзыреттерін дамыту, ассистивтік технологияларды пайдалану, «жасыл» шешімдерді енгізу, сондай-ақ деректерді жинау мен мониторинг жүргізудің қоғамдық құралдарын дамыту жатады.

Тиімділік ҰҰҰ-ның аз ресурстармен айтарлықтай нәтижелерге қол жеткізуге және бюджетке түсетін жүктемені азайтуға мүмкіндік беретін практикалық әрі салыстырмалы түрде үнемді шешімдер таба білу қабілетінен көрінеді. Бұған бенефициарлардың қажеттіліктерін дәл түсіну, серіктестік, волонтерлік еңбек, сыртқы ресурстарды тарту және неғұрлым икемді жұмыс модельдері есебінен қол жеткізіледі. Мұндай практикаларға жартылай стационарлық әлеуметтік қызметтер, оқыту, менторлық және жабдықтау арқылы кәсіпкерлік дағдылар мен стартаптарды дамыту, бір реттік қайырымдылықтың орнына өзін-өзі жұмыспен қамтуды қолдау, осал топтарды экономикалық тұрғыдан белсендірек жағдайға көшіру, АИТВ және туберкулез бағдарламалары үшін қосымша ресурстар тарту, мемлекеттік әлеуметтік тапсырысты пайдалану, шығыстарға қоғамдық мониторинг жүргізу және тұрғындардың қатысуы негізінде жергілікті сервистік модельдерді дамыту жатады.

Тұрақтылық дегеніміз – ҰҰҰ әзірлеген шешімдердің жекелеген жобалар аяқталғаннан кейін де сақталып, мемлекеттік бағдарламалар, мемлекеттік әлеуметтік тапсырыс, нормативтік өзгерістер, әдістемелер, коалициялар, жергілікті қызметтер немесе әлеуметтік кәсіпкерлік арқылы тұрақты тәжірибеге айналуы. Бұл тұрғыда ҰҰҰ бастамашылық еткен пилоттық жобалардың жүйенің ажырамас бөлігіне айналуы ерекше маңызды. Мысалы, тегін құқықтық көмек тұрақты мемлекеттік қызметке айналады; мемлекеттік әлеуметтік тапсырыс арқылы жартылай стационарлық қызметтер мен дағдарыс орталықтарының жұмысы бекітіледі; АИТВ инфекциясы мен туберкулездің алдын алу және емдеу бағдарламалары дамытылады; инклюзивті білім беру мен мүгедектігі бар адамдарды қолдау механизмдері ілгерілетіледі; өңірлік филиалдары бар кәсіпкерлерді қолдау орталықтары құрылады; экологиялық коалициялар қалыптасады; жергілікті қызметтерді басқару қауымдастықтарға беріледі; ал даярланған мамандар, еріктілер, ата-аналар мен кеңесшілер жаңа әдістемелерді тәжірибеде қолдануды жалғастырады береді.

Дамуды шалғайдағы, шеттетілген және осал топтар мен аумақтарға “жеткізу” функциясы осы сипаттамаларды толықтырады және ҰҰҰ-ның нақты адамдарға, отбасылар мен қауымдастықтарға бұрыннан бар ресурстарды, қызметтерді, құқықтарды және бағдарламаларды жеткізу қабілетін көрсетеді. Бұл әсіресе ұлттық саясат деңгейінде нашар көрінетін шалғай аумақтар, шағын қауымдастықтар және осал топтар үшін маңызды. ҰҰҰ “төменнен” қажеттіліктерді анықтайды, адамдарды мемлекеттік және жергілікті органдармен байланыстырады, процедуралардан өтуге көмектеседі, стандартты арналарға қолжетімділігі шектеулі топтарға ақпарат береді және кері байланысты шешім қабылдау жүйесіне қайтарады.

ҚОРЫТЫНДЫ

Жиынтықтап айтқанда, бұл сипаттамалар ҰҰҰ үлесінің тек институционалдық, экономикалық, әлеуметтік немесе тақырыптық өлшеммен ғана шектелмейтінін көрсетеді. Оның маңызды ерекшелігі – жасалатын шешімдердің сапасында. Бұл шешімдер қамтитын бағыты бойынша бірегей, әдісі бойынша инновациялық, ресурстарды пайдалану бойынша тиімді, салдары бойынша тұрақты және адамдар үшін қолжетімді бола алады. Үлестің дәл осындай табиғаты ҰҰҰ-ның қосқан нәтижелерін стандартты статистикалық көрсеткіштермен толық білдіру қиын болған жағдайдың өзінде де, олардың дамудың маңызды қатысушысы болып қала беретіндігін түсіндіреді.

12. Өңірлік қорытындылар

Төменде ұсынылған қорытындылар Орталық Азия елдеріндегі ҰЕҰ үлесін талдау барысында анықталған негізгі заңдылықтарды жинақтайды.

- 01** Орталық Азия елдерінде ҰЕҰ **әлеуметтік-экономикалық дамудың тұрақты қатысушысына** айналды. Олардың үлесі экономикада, әлеуметтік қызметтер көрсетуде, басқару сапасын арттыруда, жергілікті дамуды қолдауда, құқықтарды қорғауда, осал топтармен жұмыс жүргізуде және дамудың негізгі секторларына қатысуда көрініс табады. Бұл ҰЕҰ-ны қызметтердің сапасына, халықтың қолдау алу мүмкіндігіне және мемлекеттік басымдықтардың іс жүзінде жүзеге асырылуына ықпал ететін тұрақты институттардың бірі ретінде қарастыруға мүмкіндік береді.
- 02** Өңірдегі ҰЕҰ-ның үлесі **әртүрлі ұлттық модельдер** арқылы бағаланады. Қырғызстан сектордың өлшенетін институционалдық үлесін неғұрлым айқын көрсетеді; Қазақстан ҰЕҰ мен мемлекет арасындағы әріптестіктің дамыған механизмдерімен ерекшеленеді; Өзбекстан ҰЕҰ-ны қолдаудың құқықтық, ұйымдық және қаржылық инфрақұрылымын күшейтіп келеді; Тәжікстанда ҰЕҰ стратегиялық және ведомствоаралық үдерістерге сарапшылық деңгейде қатысады; Түрікменстанда қоғамдық ұйымдар мемлекеттік басымдықтар мен әлеуметтік маңызы бар бағдарламаларға кіріктірілген. Бұл модельдер ҰЕҰ үлесінің әртүрлі көрініс табу арналары мен нысандарын көрсетеді және елдерді бірыңғай шкала бойынша тікелей салыстырмай-ақ олардың қосқан үлесін бағалауға мүмкіндік береді.
- 03** ҰЕҰ-ның институционалдық үлесі **сектордың экономикалық маңыздылығын** да растайды. ҰЕҰ жұмыс орындарын құрады, еңбекке ақы төлейді, тауарлар мен қызметтерді сатып алады, қаржылық ресурстарды тартады, қаражаттарды қоғамдық маңызы бар мақсаттарға қайта бөлуге қатысады және салықтық түсімдердің қалыптасуына үлес қосады. Алайда толық сандық көрініс барлық елдер бойынша қолжетімді емес, сондықтан сондықтан өңірлік талдау ұлттық деректердегі статистикалық есепке алудың, есептіліктің және ҰЕҰ-ны бөлек көрсетудің айырмашылықтарын ескеруі тиіс.
- 04** ҰЕҰ-ның жарғылық қызметі қосымша **әлеуметтік, экономикалық және басқарушылық әсерлер** қалыптастырады. Өз бағдарламалары мен қызметтері арқылы ҰЕҰ кәсіпкерлікті, өзін-өзі жұмыспен қамтуды, экономикалық дағдыларды, әлеуметтік кәсіпкерлікті, жергілікті инфрақұрылымды, құқықтарға қолжетімділікті, дағдарыстық көмекті, оңалтуды, азаматтардың қатысуын және қауымдастықтардан кері байланыс алуды дамытады. Бұл әсерлер көбінесе ұйымдардың тікелей есептілігінен тыс тыс туындайды, өйткені олар адамдардың мүмкіндіктерінің өзгеруінен, отбасылардың тұрақтылығынан, қауымдастықтардың белсенділігінен және жергілікті шешімдердің сапасынан көрінеді.
- 05** ҰЕҰ-ның ең күшті жақтары олардың **атаулылықпен, икемділігімен, инновациялық сипаты** және адамның немесе қауымдастықтың нақты өмірлік жағдайымен жұмыс істей алу қабілетімен байланысты. ҰЕҰ жаппай бағдарламалар арқылы қамту қиын болатын топтар мен мәселелер үшін шешімдер әзірлейді. Олардың қатарына зорлық-зомбылықтан зардап шеккен адамдар, мүгедектері бар адамдар, мигранттар, жеке басын куәландыратын құжаттары жоқ тұлғалар, ауыр дертке шалдыққан пациенттер, ауылдық жерлердегі әйелдер, жастар, қарт адамдар және шалғай аумақтардың тұрғындары жатады.
- 06** ҰЕҰ мемлекетті **сараптама арқылы** күшейтеді. Олар бағдарламалар мен нормативтік актілерге ұсыныстар дайындайды, қосымша ресурстар тартады және мемлекет үшін мамандандырылған білім маңызды болатын салаларда қызмет көрсетеді. Мұндай үлес мемлекеттік шешімдердің сапасын арттырады және олардың нұсқалылығын (вариативтілігін) күшейтеді.

- 07** ҰЕҰ мемлекетті **кері байланыс және шешімдерді іске асыруға қатысу** арқылы күшейтеді. Олар халықтың қажеттіліктерін анықтауға көмектеседі, жұмыс топтары мен қоғамдық алаңдарға қатысады, мониторинг жүргізеді, бенефициарлармен байланысты қамтамасыз етеді. Мұндай үлес мемлекеттік шешімдердің орындалуының нақты шарттарына сезімталдығын арттырады.
- 08** Тақырыптық карта ҰЕҰ қызметінің **кең ауқымды тақырыптық қамтылуын көрсетеді**. Ұйымдар денсаулық сақтау, білім беру, гендерлік және әлеуметтік интеграция, әділ сотқа қолжетімділік, экология және климат, кедейлікпен күрес, жергілікті даму, жастар саясаты, мәдениет және әлеуметтік бірлік салаларында жұмыс істейді. Әрбір секторда ҰЕҰ әртүрлі функцияларды орындайды: қызмет көрсетеді, оқытады, кеңес береді, құқықтарды қорғайды, шешімдерді әзірлеуге қатысады, ресурстар тартады, қауымдастықтарды ұйымдастырады және жаңа тәсілдерді енгізеді.
- 09** Өңірлік дәлелдемелік базаның негізгі шектеуі нәтижелер мен әсерлер туралы **деректердің өзара салыстырмалылығының төмен деңгейі** болып қала береді. Елдерде ұйымдарды тіркеу, жекелеген қаржылық ағындар, жобалар, іс-шаралар, көрсетілген қызметтер және бенефициарларды қамту көрсеткіштері салыстырмалы түрде жақсырақ тіркеледі (алайда толық емес). Ал адамдардың әлеуметтік жағдайындағы ұзақ мерзімді өзгерістер, қызмет көрсету сапасы, қауымдастықтардың тұрақтылығы, мемлекеттік саясаттың тиімділігі және бенефициарлардың экономикалық белсенділігі сияқты көрсеткіштер жүйелі түрде жеткілікті деңгейде есепке алынбайды. Бұл ҰЕҰ-ның өңірлік деңгейдегі үлесін жан-жақты бағалау мүмкіндігін шектейді және болашақта жетілдіруді қажет ететін маңызды бағыттардың бірі болып табылады.
- 10** ҰЕҰ-дардың үлесін одан әрі кеңінен мойындау үшін олардың қызметін сипаттаудан олардың үлесін жүйелі бағалауға көшу қажет. Ол үшін өзара салыстыруға болатын деректердің қолжетімділігін арттыру, оның ішінде өзін-өзі бағалау деректері мен механизмдерін дамыту, қызмет нәтижелері туралы ақпаратты тұрақты түрде ұсыну, әсерді бағалаудың сапалық және сандық индикаторлары жүйесін қалыптастыру, ҰЕҰ-лардың үлесін мемлекеттік және статистикалық есепке алу жүйелерінде көрсету, сондай-ақ адамдардың, қауымдастықтардың және аумақтардың жағдайындағы өзгерістерді көрсететін практикалық кейстерді неғұрлым кеңінен пайдалану қажет. Алғашқы қадамдардың бірі ретінде ҰЕҰ секторына қатысты қосалқы (сателлиттік) шоттарды енгізу қарастырылуы мүмкін. Бұл ҰЕҰ-дардың үлесін мемлекет, қоғам, бизнес және халықаралық серіктестер үшін неғұрлым айқын әрі көрнекі етуге мүмкіндік береді.
- 11** Орталық Азия елдеріндегі ҰЕҰ-дар экономикалық белсенділікке қолайлы ортаны дамыту жағдайларын жақсартудың маңызды факторына айналды. Олардың үлесі әсіресе шешімдерді іске асыру сапасын арттыру, үй шаруашылықтары мен кәсіпкерлер үшін кедергілерді азайту, жергілікті инфрақұрылымды дамыту, қызметтердің тұрақтылығын қамтамасыз ету және аумақтық ортаны **экономикалық белсенділік үшін** неғұрлым қолайлы ету қажет болатын салаларда айқын көрінеді.
- 12** Өңірлік деңгейдегі негізгі қорытындылардың бірі – ҰЕҰ **инвестициялық ахуал мен жеке сектордың дамуына** көбіне жанама түрде әсер еткенімен, бұл ықпал жүйелі сипатқа ие болып табылады. Олар халықтың дағдыларын дамыту, өзін-өзі жұмыспен қамтуды және кәсіпкерлікті қолдау, инфрақұрылым мен қызметтердің сапасын жақсартуға қатысу, бағдарламалардың іске асырылу ашықтығын арттыру, сондай-ақ мемлекетке жергілікті жерлердегі дамуды тежейтін нақты шектеулерді дәлірек анықтауға мүмкіндік беретін кері байланыс арналарының қалыптасуына ықпал ету арқылы даму үдерістеріне әсер етеді.

13. Ұсыныстар

Жалпыланған талдау қорытындысы бойынша әзірленген ұсынымдар ҮЕҰ үлесінің айқындылығын арттыруға, деректердің сапасын жақсартуға, серіктестіктің тұрақты механизмдерін дамытуға және қызметті жай ғана сипаттаудан нәтижелерді бағалауға көшуге бағытталған. Олар мемлекеттік органдарға, соның ішінде статистика органдарына, ҮЕҰ-дардың өзіне, донорларға, зерттеу ұйымдарына және азаматтық сектордың үлесін бағалау жөніндегі ықтимал өңірлік күн тәртібінің қатысушыларына арналған.

13.1. Мемлекеттік органдар үшін (сектораралық серіктестікті одан әрі дамыту жөніндегі ұсыныстар)

ҮЕҰ секторының жүйелі есебін дамыту

Мемлекеттік органдарға ұлттық шоттар жүйесінде КЕҰ бойынша қосалқы (сателлиттік) шотты енгізу арқылы КЕҰ бойынша агрегацияланған статистиканы дамыту, тіркелген, жұмыс істеп тұрған және белсенді жұмыс істейтін ұйымдарды ажырату, сондай-ақ жұмыспен қамтуды, еңбекақыны, салықтарды, әлеуметтік аударымдарды, қаржылық ағындарды, ерікті еңбекті және қаржыландыру көздерін ескеру орынды. Мұндай тәсіл КЕҰ-ны нақты саладағы дамудың дербес факторы ретінде көруге және оны мемлекеттік стратегияларды, бағдарламалар мен жоспарларды әзірлеу және іске асыру кезінде ескеруге мүмкіндік береді. Жинақталған статистикадан бөлек, әділет органдары, салық органдары, статистика ведомстволары және салалық министрліктер арасында деректер алмасуды жолға қою маңызды. Бұл тіркелген, жұмыс істеп тұрған және белсенді ҮЕҰ-ны жақсырақ ажыратуға, сондай-ақ жұмыспен қамтудың, қаржыландырудың, салықтардың, қызметтердің, ерікті еңбектің және бенефициарларды қамтудың неғұрлым толық көрінісін қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Іс-шараларды есепке алудан нәтижелерді бағалауға көшу

Мемлекеттік қаржыландыру, әлеуметтік тапсырыс, гранттар және бірлескен бағдарламалар жүйелерінде іс-шаралар мен қатысушылардың санын ғана емес, сонымен қатар бенефициарлар, қызметтер, қоғамдастықтар мен басқару институттары үшін туындайтын өзгерістерді де ескеру маңызды. Бұл нәтижелердің анағұрлым айқын индикаторларын, қызмет алушылардан кері байланыс алуды және қол жеткізілген өзгерістердің орнықтылығына жүйелі түрде талдау жасауды талап етеді.

Жергілікті жерлерден деректер ұсыну үшін ҮЕҰ-ның мүмкіндіктерін кеңінен пайдалану керек.

ҮЕҰ-дар халықтың мұқтаждықтары, қызметтерге қол жеткізудегі кедергілер, халықтың осал топтарының жағдайы және жергілікті деңгейде реформаларды жүзеге асырудың мәселелері туралы нақты ақпаратқа ие. Мемлекеттік органдарға мұндай ақпаратты, әсіресе ауылдық, шалғайдағы және әлеуметтік жағынан осал топтарға қатысты қолдау шараларын жоспарлауға, бағдарламаларға мониторинг жүргізуге, қызметтерді бағалауға және НҚА бойынша консультацияларға енгізгені пайдалы.

ҮЕҰ-ны қаржыландырудың ішкі механизмдерін дамыту

Қырғызстан мен Тәжікстанды қоса алғанда, қолдаудың шектеулі ішкі тетіктері бар елдер үшін ҮЕҰ қызметтерін қаржыландырудың неғұрлым тұрақты құралдарын дамыту маңызды: әлеуметтік тапсырыс, гранттық бағдарламалар, бірлескен қаржыландыру, жергілікті қолдау бағдарламалары және мамандандырылған қызметтер бойынша көпжылдық келісімдер. Бұл аса маңызды қызметтердің қысқа мерзімді сыртқы қаржыландыруға тәуелділігін азайтуға мүмкіндік

береді. Сондай-ақ, толығымен дерлік сыртқы көздер есебінен қаржыландырылатын, бірақ оларға деген ұлттық қажеттілік жоғары болатын ҰЕҰ консультациялық, сараптамалық қызметтерін қаржыландырудың ұлттық тетіктерін құру маңызды.

Жергілікті (қауымдастық, локалды) ҰЕҰ-дарды қолдау

Елордалар мен ірі қалалардан тыс жердегі ҰЕҰ, сондай-ақ жергілікті қажеттіліктермен және осал топтармен жұмыс істейтін ұйымдар ерекше назар аударуды талап етеді. Олар үшін шағын гранттар, қаржыландыруға қол жеткізудің жеңілдетілген рәсімдері, өңірлік қолдау қорлары (мысалы, суб-ұлттық (өңірлік) даму қорларынан гранттар пулы), консультациялық көмек және шамадан тыс әкімшілік жүктемені азайту пайдалы.

Көпжылдық және институционалдық қаржыландыруды дамыту (мемлекеттік органдар мен донорлар үшін)

Қысқа мерзімді жобалық қаржыландыру жоба нәтижелерінің, қызметтердің, кадрлардың және мониторинг жүйелерінің тұрақтылығын шектейді. Қоғамға пайдалы қызмет көрсететін немесе қолжетімділігі қиын топтармен жұмыс істейтін ұйымдар үшін көпжылдық келісімдер, негізгі операциялық шығындарды қолдау, әлеуметтік тапсырысты дамыту және ұйымдық дамуды қаржыландыру маңызды.

Жергілікті деңгейде инвестициялық ахуалды жақсарту үшін ҰЕҰ әлеуетін пайдалану

Мемлекеттік органдар ҰЕҰ әлеуетін тек әлеуметтік салада ғана емес, сонымен қатар аумақтардың, кәсіпкерлік пен жеке бастаманың дамуын тежейтін кедергілерді анықтауда кеңірек пайдаланғаны жөн. Бұл ақпаратқа қолжетімділікке, жергілікті қызметтердің сапасына, инфрақұрылымдық шектеулерге, халықтың дағдыларына және бағдарламаларды орындау бойынша кері байланысқа қатысты.

Жеке секторды дамыту бағдарламаларын жетілдіру кезінде ҰЕҰ (тек бизнес-қауымдастықтар ғана емес) сигналдарын ескеру

Кәсіпкерлікті, жұмыспен қамтуды, өзін-өзі жұмыспен қамтуды және жергілікті дамуды қолдау бағдарламаларын әзірлеу және түзету кезінде тәжірибелік ақпаратты жүйелі түрде ескеру маңызды. Әдетте үкіметтер мұны бизнес қауымдастықтармен жұмыс істеу арқылы жүзеге асырады. Алайда олардың құрамына негізінен орныққан бизнес кіреді. Ал ҰЕҰ халықпен, қауымдастықтармен және жаңадан бастаған кәсіпкерлермен жұмыс істеу барысында ақпарат жинайды. ҰЕҰ бақылауларының осы бөлігін ескеру шараларды дәлірек енгізуге, оларды неғұрлым мақсатты етуге және ресми реформа мен оны іске асырудың нақты жағдайлары арасындағы алшақтықты азайтуға мүмкіндік береді.

ҰЕҰ-ның қатысуын ғана емес, оның іскерлік ортаны жақсартуға қосқан үлесін де бағалау

Басқару сапасын арттыру үшін ҰЕҰ қатысқан консультациялардың, келісімдердің және жобалардың санын ғана емес, сондай-ақ мұндай қатысудың нәтижелерін де тіркеп отыру қажет: қызметтер мен инфрақұрылымның сапасы жақсарды ма, кәсіпкерлер үшін кедергілер азайды ма, қабылданатын шараларды іске асырудың болжамдылығы артты ма және экономикалық белсенділік үшін неғұрлым тұрақты жағдайлар қалыптасты ма.

13.2. ҰЕҰ үшін

Мониторингті, бағалауды және қызметтің тұрақты модельдерін дамыту

ҰЕҰ үшін мониторинг және бағалау дағдыларын күшейту, нәтижелердің базалық индикаторларын пайдалану, әлеуметтік кәсіпкерлікті, ішінара өзін-өзі қаржыландыруды, бизнеспен және жергілікті органдармен серіктестікті дамыту маңызды. Бұл шаралар ұйымдардың тұрақтылығын арттырады және жекелеген жобалардан тыс қосқан үлесті жақсырақ көрсетуге мүмкіндік береді.

Бенефициарлар үшін нәтижелер мен өзгерістерді неғұрлым сапалы құжаттау

ҰЕҰ өзін-өзі бағалау механизмдерін және кім көмек алатыны, қандай қызметтер көрсетілгені, қолдау алғаннан кейін қандай өзгерістер болғаны және қандай кедергілерді азайту мүмкін болғаны туралы деректер жинауды күшейтуі керек. Қамту мен нәтижелерді, мысалы, қызметтерге қол жеткізуді, жұмысқа орналасуды, осалдықты азайтуды, мекеме практикасының өзгеруін, шешім қабылдауды немесе құрылған қызметтердің тұрақтылығын бекіту маңызды.

Жинақталған және қалың жұртшылыққа түсінікті есептерді жариялау

Қоғамдық есептілік тек донорлар мен мемлекеттік органдарға ғана емес, сонымен бірге азаматтарға да бағытталуы тиіс. Сандар, өзгерістер тарихы, шығыстардың, нәтижелер мен серіктестіктердің сипаттамасы жазылған қысқа, түсінікті есептер секторға деген сенімді арттыруға және ҰЕҰ үлесін қоғам, бизнес пен жергілікті қауымдастықтар үшін анағұрлым көрінетін етуге көмектеседі. Бұны тек жекелеген ірі ҰЕҰ атынан ғана емес, агрегирленген форматта жасау маңызды. Елдік географиялық және тақырыптық қамтуды көрсету үшін, ҰЕҰ азаматтарға қарапайым әрі түсінікті, үлес пен әсердің қарапайым индикаторлар жүйесіне негізделген агрегирленген есептерді дайындау және жариялау үшін өздігінен ұйымдасуы керек.

Инвестициялық ахуал мен жеке сектордың дамуына қосқан үлесті көрсету

ҰЕҰ-ға әлеуметтік нәтижелер мен қамту көрсеткіштерін ғана емес, сонымен қатар экономикалық ортаны жақсартуға қосқан үлесін де неғұрлым жүйелі түрде құжаттау ұсынылады. Атап айтқанда, дағдыларды дамыту, кәсіпкерлікті қолдау, жергілікті деңгейдегі кедергілерді азайту, инфрақұрылым мен қызметтердің сапасын жақсартуға қатысу, сондай-ақ жергілікті жерлерде қызмет жүргізу үшін неғұрлым болжамды және тұрақты жағдайлар қалыптастыру бағыттарындағы үлесті көрсету маңызды.

Әлеуметтік нәтижелерді экономикалық әсерлермен неғұрлым нақты байланыстыру

Нәтижелерді ұсыну кезінде ҰЕҰ-ның әлеуметтік және білім беру жобаларының экономикалық әсерлерге қалай ұласатынын көрсету маңызды. Атап айтқанда, олардың жұмыспен қамтуды және өзін-өзі жұмыспен қамтуды арттыруға, табыстың өсуіне, шығындардың азаюына, шағын бизнес үшін қабылданатын шешімдердің сапасын жақсартуға және жергілікті жобаларға инвестиция салу жағдайларын жетілдіруге ықпалын айқындау қажет.

13.3. Даму жөніндегі серіктестер үшін

ҰЕҰ-ның институционалдық дамуын қолдау

Даму жөніндегі серіктестер үшін жобалық қызметпен қатар ұйымдық дамуды да қаржыландыру ұсынылады. Оған мониторинг және бағалау жүйелерін дамыту, бенефициарларды цифрлық есепке алу, жария есептілік, қаржылық басқару, коммуникациялар, кадрлық тұрақтылықты қамтамасыз ету және өңірлік желілерді дамыту жатады.

Әсерді бағалауды және салыстырмалы индикаторларды қолдау

Әсерді бағалауды қолдау жобалық және бағдарламалық қаржыландырудың ажырамас бөлігіне айналуға тиіс. Даму жөніндегі серіктестер негізгі индикаторларды біріздендіруге, деректерді жинаудың ортақ құралдарын дамытуға, тәуелсіз бағалауларды қаржыландыруға және жобалардың нәтижелерін елдер мен секторлар арасында салыстыруға мүмкіндік беретін әдістемелер бойынша өңірлік тәжірибе алмасуды қолдауға ықпал ете алады.

Даму жөніндегі серіктестерге ҰҰҰ-дардың тек сервистік және әлеуметтік жобаларын ғана емес, сонымен қатар даму ортасын жақсартуға бағытталған бастамаларды да қолдау орынды. Олардың қатарына кәсіпкерлік дағдыларды дамыту, жергілікті инфрақұрылымды жетілдіру, цифрлық қолжетімділікті кеңейту, қызметтердің тұрақтылығын қамтамасыз ету, кері байланыс арналарының жұмысын дамыту, сондай-ақ инвестициялық ахуал мен жергілікті деңгейдегі жеке сектордың дамуына оң ықпал ететін жобалар жатады.

13.4. Зерттеу ұйымдары үшін

ҰҰҰ үлесін бағалау әдістемелерін дамыту

Зерттеу ұйымдарына бағалау әдістемелерін ҰҰҰ-ның әртүрлі түрлеріне: сервистік, құқық қорғаушылық, сараптамалық, қайырымдылық, жергілікті, желілік және әлеуметтік-кәсіпкерлік ұйымдарға бейімдеу маңызды. Үлесті бағалау тек ЖІӨ, салықтар мен жұмыспен қамтумен ғана шектелмеуі тиіс; ол институционалдық көрсеткіштерді, функционалдық үлесті, сапалық сипаттамалар мен өзгерістер тарихын ұштастыруы керек. Сондай-ақ, қамту мен іс-шаралар санын да, адамдардың өміріндегі өзгерістерді де ескеретін әлеуметтік әсерді сапалы бағалау әдістемелерін дамытуға болады.

Зерттеу ұйымдарына ҰҰҰ-ның әлеуметтік және институционалдық үлесін бағалауды олардың инвестициялық климатқа және жеке сектордың дамуына тигізетін әсерін өлшеумен толықтыру маңызды. Бұл дағдыларды дамыту, өзін-өзі жұмыспен қамтуды және ШОБ-ты қолдау, жергілікті сервистер мен инфрақұрылымды жақсарту, экономикалық белсенділік үшін кедергілерді азайту және даму бағдарламаларын іске асырудың болжамдылығын арттыру бойынша көрсеткіштерді қамтуы мүмкін.

13.5. Бірлескен өңірлік күн тәртібі үшін

Бірыңғай білім базасы мен индикаторлар жүйесін қалыптастыру

Өңір елдері мен серіктес ұйымдарға индикаторлардың ортақ жиынтығын (осы есептің 3-қосымшасындағы ұсыныстарды қараңыз), кейстердің өңірлік базасын, ҰҰҰ үлесін бағалау жөніндегі әдістемелік нұсқаулықты және тәжірибе алмасу алаңын әзірлеу пайдалы болар еді. Мұндай күн тәртібі азаматтық сектордың, зерттеу ұйымдарының және мемлекеттік серіктестердің өңірлік платформаларын қоса алғанда, үйлестіру немесе консультативтік форматтар арқылы дамытылуы мүмкін.

Өңірлік деңгейде ҰҰҰ-ның әлеуметтік салаға ғана емес, сонымен қатар даму жағдайларын жақсартуға қосқан үлесін бағалауға мүмкіндік беретін салыстырмалы индикаторлардың ең төменгі жиынтығын қалыптастыру орынды. Оларға кәсіпкерлікті қолдау, жергілікті инвестициялық ахуал, инфрақұрылым, қызметтердің тұрақтылығы және мемлекет, бизнес пен қауымдастықтар арасындағы өзара іс-қимыл сапасы жатады. Мұндай тәсіл ҰҰҰ-ның үлесін экономикалық ведомстволарға, бизнеске және даму жөніндегі серіктестерге анағұрлым түсінікті етеді.

Өңір ішінде және одан тыс жерлерде ҰЕҰ-ның халықаралық өзара іс-қимылын күшейту

Орталық Азия елдерінің ҰЕҰ-ларына тәжірибе алмасуды, бірлескен оқытуды, тақырыптық желілер мен өңірдің басқа елдерінің және кеңірек халықаралық кеңістіктің ұйымдарымен серіктестікті белсендірек дамыту ұсынылады. Мұндай өзара іс-қимыл табысты практикаларды тезірек таратуға, нәтижелерді бағалау тәсілдерін салыстыруға, деректермен жұмыс істеудің ортақ стандарттарын дамытуға, кәсіби құзыреттерді күшейтуге және трансшекаралық немесе өңірлік маңызы бар мәселелер бойынша бірлескен бастамаларды қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Өңірлік деңгейдегі сектораралық ынтымақтастық платформаларына қатысу

ҰЕҰ өңір елдері көшбасшыларының «Орталық Азия 2040» Тұжырымдамасында білдірілген саяси ерік-жігерін пайдаланып, басқа секторлардың қатысушыларын, әсіресе мемлекеттік органдардың өкілдерін қамтитын өңірлік кооперация платформаларына барынша тартылуы керек. Дәл осындай платформаларда ҰЕҰ үлесі анағұрлым көрінетін, жақсырақ танылатын және түптеп келгенде нәтижелірек бола алады. Басқару органдарының қатысуымен өтпелі тақырыптар бойынша ынтымақтастық дамытын платформалар ерекше назар аударуға тұрарлық. Мысалы, ҰЕҰ-ның дамуды шалғай, шеттетілген және осал аумақтарға «жеткізу» миссиясын ескере отырып, ҰЕҰ 2026 жылы құрылатын, соның ішінде шалғай, қол жеткізу қиын және осал аумақтарды дамыту практикасын кеңейту мен жетілдіруге бағытталған Орталық Азияның жергілікті өзін-өзі басқару және жергілікті даму жөніндегі кеңесінің негізгі серіктестерінің біріне айнала алады.

Жоғарыда келтірілген ұсынымдар елдік есептерде берілген ұсынымдардың жай ғана жиынтығы болып табылмайды, өйткені олар Орталық Азия өңірі бойынша ҰЕҰ-ның үлесін бағалауға қатысты ортақ аспектілерді қамтиды. Әрбір ел бойынша ұсынымдармен елдік есептерден танысуға болады. Жалпы ақпарат үшін төменде ортақ ұсынымдардың елдер бойынша негізгі басымдықтары (акценттер) келтірілген.

13.6. Ұсынымдарды іске асыру кезінде ескерілетін елдік басымдықтар

Қазақстан

ҰЕҰ туралы деректердің ведомствоаралық интеграциясын дамыту, оның ішінде тіркеу деректері, статистикалық мәліметтер, салық органдарының ақпараты, мемлекеттік әлеуметтік тапсырыс, гранттық қаржыландыру және әлеуметтік қызметтер туралы деректерді біріктіру; коммерциялық емес сектордың қосалқы (сателлиттік) шотын және волонтерлік еңбекті есепке алу әдістемесін енгізу мүмкіндігін қарастыру; жобалар нәтижелерін тәуелсіз бағалауды күшейтіп, іс-шаралар мен қамту көрсеткіштерін есепке алудан бенефициарлардың өміріндегі тұрақты өзгерістерді бағалауға көшу.

Қырғызстан

коммерциялық емес сектордың қосалқы (сателлиттік) шотын және волонтерлік еңбекті есепке алу әдістемесін енгізу мүмкіндігін қарастыру; ҰЕҰ-ның экономикаға, басқаруға және әлеуметтік дамуға қосқан үлесін тұрақты түрде бағалаудың орнықты механизімін бекіту; жұмыспен қамту, салықтар, қаржылық түсімдер, сатып алулар және сектордың жалпы қосылған құны туралы деректерді ашық түрде жинақтап жариялауды қамтамасыз ету; ҰЕҰ-ның өзін-өзі бағалауын және жарғылық қызмет нәтижелері туралы жария есептілігін дамыту, осылайша өлшенетін институционалдық үлес әлеуметтік және сапалық өзгерістердің анағұрлым айқын бағасымен толықтырылуы тиіс.

Өзбекстан

ҮЕҰ порталының, мемлекеттік гранттардың, әлеуметтік тапсырыстың, аумақтық қорлар мен қоғамдық кеңестердің дамуын жалғастырумен қатар, өңірлік ҮЕҰ-ны күшейту, артық әкімшілік жүктемені азайту, көпжылдық қаржыландыруды дамыту және табысты тәжірибелерді кеңінен тарату маңызды. ҮЕҰ-ның қоғамдық танымалдығына ерекше назар аудару қажет: азаматтарға сектордың практикалық рөлін неғұрлым түсінікті түрде түсіндіріп, қызмет нәтижелері туралы ашық есептілікті дамыту керек. Бұл ҮЕҰ-ның үлесі мемлекеттің, махалланың немесе ірі қайырымдылық құрылымдарының жалпы күн тәртібінде көрінбей қалмай, азаматтық сектордың дербес үлесі ретінде танылуына мүмкіндік береді.

Тәжікстан

азаматтық қоғам ұйымдарының (АҚҰ) ведомствоаралық жұмыс топтарына, стратегиялық жоспарлауға, мемлекеттік бағдарламаларды мониторингтеу мен бағалауға сарапшылық қатысуын қолдау; АҚҰ ұсыныстарын есепке алу және олардың қабылдануы немесе қабылданбауы бойынша кері байланыс механизмдерін дамыту; өңірлік желілерді, әлеуметтік кәсіпкерлікті, ұйымдардың цифрлық жариялылығын және дамуды шалғай, оқшауланған және

осал топтар мен аумақтарға жеткізу функциясын күшейту, әсіресе ұзақ мерзімді сараптаманы талап ететін тақырыптар бойынша жұмыста. Коммерциялық емес сектордың қосалқы (сателлиттік) шотын және волонтерлік еңбекті есепке алу әдістемесін енгізу мүмкіндігін қарастыру.

Түрікменстан

сектор бойынша жинақталған шолуларды және ақпаратқа қол жеткізудің ұлттық рәсімдерін бұзбай, қоғамдық ұйымдардың үлесін неғұрлым толық көруге мүмкіндік беретін дербестендірілмеген деректерге қолжетімділікті дамыту; әлеуметтік қорғау, жастар саясаты, мәдениет, экология, кәсіби даму және мүгедектігі бар адамдарды қолдау салаларында әлеуметтік әсердің сапалық индикаторларын қалыптастыру; сектордың үлесі тек жобалар арқылы ғана емес, сондай-ақ өңірлерде мемлекеттік басымдықтарды іске асырудағы оның әлеуметтік-институционалдық рөлі арқылы бағалануы үшін астана мен өңірлер арасындағы тәжірибе алмасуды қолдау.

Қосымшалар

1-қосымша. Әдебиеттер шолуына арналған әдебиеттер мен дереккөздер тізімі

(«Әдебиеттерге шолу» бөлімін қараңыз).

- [1] Weber M. Economy and Society. Berkeley: University of California Press, 1978; Weber M. Politics as a Vocation. Philadelphia: Fortress Press, 1965; орыс тіліндегі басылымы: Вебер М. Таңдамалы шығармалары. М.: Прогресс, 1990.
- [2] Suchman M. C. Managing Legitimacy: Strategic and Institutional Approaches // Academy of Management Review. 1995. Т. 20. № 3.
- [3] United Nations. Handbook on Non-Profit Institutions in the System of National Accounts. Нью-Йорк: United Nations, 2003.
- [4] United Nations. Satellite Account on Non-profit and Related Institutions and Volunteer Work. Нью-Йорк: United Nations, 2018.
- [5] UNDP, ICNL. Legal Frameworks for Civic Space: A Practical Toolkit. Нью-Йорк: United Nations Development Programme; International Center for Not-for-Profit Law, 2021.
- [6] CIVICUS. Civil Society Index: Methodology / Assessing and Strengthening Civil Society Worldwide. Йоханнесбург: CIVICUS, әртүрлі басылымдар.
- [7] Casey J. Comparing Nonprofit Sectors Around the World: What Do We Know and How Do We Know It? // Journal of Nonprofit Education and Leadership. 2016. Т. 6. № 3.
- [8] Kelly L., Kilby P., Kasynathan N. Impact Measurement for NGOs: Experiences from India and Sri Lanka // Development in Practice. 2004. Т. 14. № 3.
- [9] van Staveren I., Webbink E. Civil Society, Aid, and Development: A Cross-Country Analysis. Гаара: Policy and Operations Evaluation Department, Ministry of Foreign Affairs of the Netherlands, 2012.
- [10] Schmitz H. P., Raggo P., van der Vijfeijken T. NGO Accountability: A Conceptual Review across the Engaged Disciplines // International Studies Review. 2021. Т. 23. № 3.
- [11] Kilby P. Accountability for Empowerment: Dilemmas Facing Non-Governmental Organizations // World Development. 2006. Т. 34. № 6.
- [12] Kilby P. Nongovernmental Organizations and Accountability in an Era of Global Anxiety // The Whitehead Journal of Diplomacy and International Relations. 2004. Т. 5. № 1.
- [13] Herrold C. E., AbouAssi K. Can Service Providing NGOs Build Democracy? Five Contingent Features // Public Administration and Development. 2023. Т. 43. № 1.
- [14] Charities Aid Foundation. World Giving Index; World Giving Report. Лондон: CAF, әртүрлі басылымдар.
- [15] ҰЕҰ: көмек жетіспейтін жерде. Үкіметтік емес коммерциялық емес ұйымдардың Қырғыз Республикасының дамуына қосқан үлесі. Бішкек: Даму саясаты институты, 2023.
- [16] Қырғыз Республикасының дамуына азаматтық қоғам мен ҰЕҰ-ның қосқан үлесі бойынша әдебиеттерге шолу: кабинеттік талдамалық материал. Бішкек, ж. к.
- [17] Скокова Ю., Краснополяская И., Задорин И. және т.б. Ресейдегі әлеуметтік мәселелерді шешу мен өмір сүру сапасын арттыруға ҰЕҰ-ның әсері мен қосқан үлесі. Талдамалық баяндама. М.: ЦИРКОН; Әлеуметтік ақпарат агенттігі, 2024.
- [18] HSE University. Азаматтық қоғам мен коммерциялық емес сектордың жай-күйін мониторингілеу. М.: ЖЭЗ ҰЗУ, әртүрлі басылымдар.
- [19] Centre for Studies of Civil Society and the Nonprofit Sector, HSE University. Азаматтық қоғам мен коммерциялық емес секторды зерттеу. М.: ЖЭЗ ҰЗУ, әртүрлі басылымдар.
- [20] Ұлыбритания. Charities Act 2011. Лондон: The Stationery Office, 2011.
- [21] Charity Commission for England and Wales. Charity Commission Strategy 2024–2029. Лондон: Charity Commission, 2024.
- [22] Charity Commission for England and Wales. Campaigning and Political Activity Guidance for Charities (CC9). Лондон: Charity Commission, ағымдағы онлайн-басылым.

- [23] Charity Commission for England and Wales. Research into Public Trust in Charities and Research with Charity Trustees 2025. Лондон: Charity Commission, 2025.
- [24] World Bank Group. Investment Climate. Вашингтон, ОК: World Bank, ағымдағы онлайн-ресурс.
- [25] World Bank Group. Citizen Engagement. Вашингтон, ОК: World Bank, ағымдағы онлайн-ресурс.
- [26] OECD. Corporate Governance. Париж: OECD, ағымдағы онлайн-ресурс.
- [27] OECD. Open Government and Citizen Participation; The Protection and Promotion of Civic Space. Париж: OECD, ағымдағы онлайн-ресурстар.
- [28] Charity Commission for England and Wales. Charity Commission Annual Report and Accounts 2024 to 2025. Лондон: Charity Commission, 2025.
- [29] Charity Commission for England and Wales. Public Trust in Charities 2025. Лондон: Charity Commission, 2025.
- [30] Charity Commission for England and Wales. Register of Charities: Full Register Download. Лондон: Charity Commission, ағымдағы онлайн-дерекқор.
- [31] Charity Commission for England and Wales. Public Benefit: Reporting (PB3). Лондон: Charity Commission, ағымдағы онлайн-нұсқаулық.

2-қосымша. Әдебиеттер мен ақпарат көздерінің тізімі

Пайдаланылған әдебиеттер мен ақпарат көздерінің тізімі елдік есептерден өзгеріссіз күйде қалыптастырылды.

Қазақстан

- 1 ҰҰҰ-ның әлеуметтік-экономикалық дамуға қосқан үлесін бағалаудың шетелдік тәжірибесін талдау. Өскемен: «ЗУБР» ШҚҚ және ҚҚЗО, 2017.
- 2 Қазақстандағы волонтерліктің жай-күйі бойынша аналитикалық баяндама – 2023. Астана: «Ұлттық волонтерлік желі» ЗТБ, 2024.
- 3 «Мемлекеттік қаржыландыру аясындағы ҰҰҰ әлеуметтік жобаларының тиімділігін бағалау» тақырыбындағы әлеуметтік зерттеу нәтижелері бойынша аналитикалық есеп. Астана: ҚР Мәдениет және ақпарат министрлігі, 2025.
- 4 Орталық Азиядағы азаматтық қоғам дамуының болашағына көзқарас – 2025. Алматы: АРГО, 2025.
- 5 Қазақстан Республикасындағы азаматтық қоғам және үкіметтік емес ұйымдар. Алматы: АРГО, 2021.
- 6 Донцов С.С. Қазақстан Республикасы мемлекеттік органдары мен үкіметтік емес ұйымдарының өзара іс-қимылын дамытудың мәселелері мен перспективалары // Қарағанды университетінің хабаршысы. «Экономика» сериясы. № 2(94), 2019.
- 7 Қазақстан. Тұрақты даму саласындағы 2030 жылға дейінгі күн тәртібін іске асыру жөніндегі ерікті ұлттық шолу. Астана: ҚР Ұлттық экономика министрлігі, «Экономикалық зерттеулер институты» АҚ, БҰҰ Даму бағдарламасы (UNDP), 2025.
- 8 Қазақстандағы үкіметтік емес секторды дамыту жөніндегі кешенді баяндама. Нұр-Сұлтан: Қазақстандық қоғамдық даму институты, 2020.
- 9 Қазақстан Республикасы заңдарының жобаларына арналған реттеушілік саясат жөніндегі консультативтік құжат. ҚР Мәдениет және ақпарат министрлігі, 2026.
- 10 ҰҰҰ туралы жаңа заң жөнінде // InBusiness.kz және «Ашық НҚА» порталы, 06.02.2026.
- 11 Волонтерлік қызметтің елдің әлеуметтік-экономикалық дамуына қосқан үлесін бағалауды жүзеге асыру. ҚР Ақпарат және қоғамдық даму министрлігі, ҚҚЗО, «TALAP қолданбалы зерттеулер орталығы» ҚҚ, 2020.
- 12 ҰҰҰ-ның әлеуметтік-экономикалық дамуға қосқан үлесін бағалау: А-дан Я-ға дейін. Өскемен: «ЗУБР» ШҚҚ және ҚҚЗО, 2019.
- 13 Қазақстан Республикасының ұлттық кадрлық ресурстарын әлеуметтік-экономикалық даму контекстінде пайдалану тиімділігін бағалау. Алматы: гуманитарлық-экономикалық университеті // Статистика, есеп және аудит. 1-том, № 96, 2025.

- 14 Ұлттық шоттар жүйесіндегі коммерциялық емес ұйымдар жөніндегі нұсқаулық. Нью-Йорк: Біріккен Ұлттар Ұйымы, 2006.
- 15 2021–2024 жылдарға арналған статистикалық материалдар, 2024 жылғы статистикалық жинақ. Ресурс: <https://stat.gov.kz/> – ҚР Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің Ұлттық статистика бюросы.
- 16 Шушаева К.Т. Үкіметтік емес ұйымдар азаматтық қоғам институты ретінде // Инновациялық Еуразия университетінің хабаршысы. № 1, 2016.
- 17 Электрондық ресурстар: <https://egov.kz/cms/kk> (Қазақстан Республикасының электрондық үкіметі) және <https://adilet.zan.kz> (Қазақстан Республикасының нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі).
- 18 Open Budget Survey 2023 – Kazakhstan. International Budget Partnership, 2023.
- 19 People's Score Card on National Delivery of the 2030 Agenda – Kazakhstan. Алматы: ЦИОМ, Action for Sustainable Development, АРГО, 2022.

Қырғызстан

- 1 Қырғызстанның үкіметтік емес секторының жай-күйі мен даму перспективалары. Зерттеу бойынша есеп. АЦПГО, Бішкек, 2013. URL: <https://civicspacemonitor.kg/wp-content/uploads/2022/11/otchet-po-issledovaniyu.pdf>
- 2 Can service providing NGOs build democracy? Five contingent features // public administration and development, 2022. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1002/pad.1985>
- 3 Assessing the overall impact of civil society on development at the country level: an exploratory approach // Development policy revue, 2013. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/dpr.12011>
- 4 What affects employment by NGOs? P. Mikolajczak. Oeconomia Copernicana, Vol.12 No.3 (2021). URL: <http://economic-research.pl/Journals/index.php/oc/article/view/1907>
- 5 The ultimate how-to guide to social impact assessment. URL: <https://www.sureimpact.com/post/social-impact-assessment>
- 6 Assessing and Strengthening Civil Society Worldwide // Civicus, 2010. URL: https://www.civicus.org/images/Assessing_and_Strengthening_CS_Worldwide_2008-2010.pdf
- 7 Tender Document. Civic Engagement for Development (CED) project in Kyrgyzstan, June 2022. URL: www.eda.admin.ch
- 8 EGED Жобасының бірлесіп орындаушысы ретінде ЖБИ (ИПР) үшін қолжетімді.
- 9 Қырғыз Республикасындағы жастардың әл-ауқаты мен даму индексі. Жастарды дамыту институты, Бішкек, 2017// - URL: <https://www.unicef.org/kyrgyzstan/media/1861/file/Youth%20Wellbeing%20and%20Development%20Index%20in%20Russian.pdf>.
- 10 ҰЕҰ: көмек жетіспейтін жерде қол ұшын созу. Коммерциялық емес ұйымдардың Қырғыз Республикасының дамуына қосқан үлесі. Бішкек, 2023.
- 11 Civil society, aid, and development: a cross-country analysis. IOB study, Ministry of Foreign Affairs of the Netherlands, 2012
- 12 Non-governmental organizations as catalysts of economic growth. G.Rotich, M.Karanja. URL: <https://pwc-kenya.foleon.com/public-sector-infrastructure-insight/public-sector-infrastructure-insight-2020/non-governmental-organisations-as-catalysts-of-economic-growth/>
- 13 URL: https://sti.gov.kg/section/view-pdf?filePath=websti%2F2023%2F11%2F21%2Fstdocument_d69bd291-4be4-4672-bb6c-87ff1bc1d533.pdf
- 14 ҰЕҰ-ды «шетелдік агенттер» ретінде қабылдау туралы заң жобасына қатысты оң шешім қабылданған жағдайдағы теріс әсерлер мен деструктивтіліктің салдарларын қысқаша болжау (әлеуметтік болжау), 2014. URL: <http://www.municipalitet.kg/ru/article/full/821.html>
- 15 Белова Ю. И. Коммерциялық емес ұйымдардың нәтижелілігін басқару негіздері, 2017. Электрондық ресурс BStudy.net
- 16 Е. Борисова, Л. Полищук. Коммерциялық емес сектордағы тиімділікті талдау: мәселелері мен шешімдері, «Экономикалық реформаларды институционалдық талдау» ғылыми-оқу зертханасы, Экономика жоғары мектебі мемлекеттік университеті, Мәскеу, 2008.
- 17 Bell, J., Masoka, J., and Zimmerman, S. Nonprofit Sustainability: Making Strategic Decisions for Financial Viability, San Francisco: Jossey-Bass, 2010.
- 18 Varghese, J. Ajukurian, Financial Sustainability of Non-Profit Organisations, Turkish Online Journal of Qualitative Inquiry, Volume 12, Issue 7, 2021.

- 19 Қырғыз Республикасындағы азаматтық қоғам ұйымдарын қоғамдық тану, Орталық Азиядағы Америка университетінің (АУАУ) Тянь-Шань талдау орталығы, Ист-Вест Менеджмент Институты іске асыратын USAID-тың Бірлесіп басқару бағдарламасының тапсырысы бойынша, 2019.
- 20 Ұлттық статистикалық комитеттің «Ұлттық шоттар жүйесіндегі коммерциялық емес ұйымдар бойынша нұсқаулықты» қолдану жобасы шеңберінде дайындаған «Қырғыз Республикасындағы коммерциялық емес ұйымдар» атты арнайы басылымы, БҰҰ 2003 ж. басып шығарған.

Тәжікстан

- 1 Тәжікстан Республикасының Конституциясы.
- 2 Тәжікстан Республикасының 2030 жылға дейінгі кезеңге арналған ұлттық даму стратегиясы (ҰДС-2030).
- 3 Тәжікстан Республикасының «Қоғамдық бірлестіктер туралы» Заңы.
- 4 Тәжікстан Республикасының «Мемлекеттік әлеуметтік тапсырыс туралы» Заңы.
- 5 Тәжікстан Республикасының «Ерлер мен әйелдердің тең құқықтарының мемлекеттік кепілдіктері және оларды іске асырудың тең мүмкіндіктері туралы» Заңы.
- 6 Тәжікстан Республикасының 2021–2025 жылдарға арналған орта мерзімді даму бағдарламасы (және 2026–2030 жылдарға арналған жобасы).
- 7 Азия Даму Банкі (АДБ). Азаматтық қоғамға қысқаша шолу: Тәжікстан.
- 8 Азия Даму Банкі (АДБ). Елдік гендерлік бағалау: Тәжікстан.
- 9 БҰҰДБ (ПРООН) / Адам құқықтары жөніндегі бюро (БПЧ). Тәжікстан Республикасының азаматтық қоғам ұйымдарын сот төрелігіне қол жеткізу және әйелдердің құқықтары мен мүмкіндіктерін кеңейту салаларындағы әлеуетін бағалау нәтижелері бойынша қысқаша есеп.
- 10 Адам құқықтары жөніндегі бюро (BHR). Республикасында әлеуметтік кәсіпкерлікпен айналысатын азаматтық қоғам ұйымдарын (АҚҰ) картаға түсіру нәтижелері бойынша есеп, 2022.
- 11 Джумаев У. М. Қатысу платформаларының индексі – 2025: азаматтық қоғамның диалог алаңдарына тартылуы мен қатысу деңгейін өлшеу (Тәжікстан Республикасы Президентінің жанындағы Ұлттық даму кеңесінің 14 ведомствоаралық жұмыс тобының мысалында). – Душанбе: Ирфон, 2025.
- 12 Джумаев У. М. ИПУ 4 – 14 МРГ: азаматтық қоғамның тартылу деңгейін зерттеу нәтижелерінің таныстырылымы, 2025 жылғы тамыз.
- 13 Каримов Ш. Т. Тәжікстандағы азаматтық қоғам туралы (талдамалық шолу).
- 14 Тәжікстан Республикасы Президенті жанындағы Статистика агенттігі. Тәжікстан Республикасының статистикалық жылнамасы, 2025.
- 15 Тәжікстан Республикасының 69 азаматтық қоғам ұйымы қызметінің 2024 жылға арналған жиынтық қаржылық есебі (талдамалық деректер базасы).
- 16 Тәжікстан Республикасы Экономикалық даму және сауда министрлігінің Мемлекеттік инвестициялық саясат бас басқармасының басшылығымен өткізілген сұхбаттың стенограммасы, ақпан 2026.
- 17 Тәжікстан Республикасы Үкіметі жанындағы Әйелдер және отбасы істері жөніндегі комитеттің басшылығымен өткізілген сұхбаттың стенограммасы, ақпан 2026.
- 18 Азаматтық қоғам ұйымдарының (АҚҰ) басшылары мен сарапшыларының қатысуымен өткен офлайн фокус-топтық пікірталастың (ФТП) хаттамасы. Душанбе, 2026 жылғы 13 ақпан.
- 19 Өңірлік азаматтық қоғам ұйымдарының (АҚҰ) өкілдері мен Әйелдердің бассейндік форумдарының қатысуымен өткен онлайн фокус-топтық пікірталастың (ФТП) хаттамасы. 2026 жылғы 14 ақпан.
- 20 Тәжікстанның азаматтық қоғам ұйымдарының (АҚҰ) кейс-стадилері мен табысқа жету тарихтары («Ұмед» желісі, Гендерлік теңдік жөніндегі коалициялар, Бассейндік кеңестер), материалдар жинағы, 2025–2026 жж.

Түрікменстан

Түрікменстанның нормативтік-құқықтық актілері

- 1 Түрікменстанның Конституциясы.
- 2 Түрікменстанның «Қоғамдық бірлестіктер туралы» Заңы.
- 3 Түрікменстанның «Гранттар туралы» Заңы.

Стратегиялық және бағдарламалық құжаттар

- 4 Түрікменстанның әлеуметтік-экономикалық дамуының ұлттық бағдарламасы (жалпы ережелер).

- 5 Түрікменстанның жастар саясатын қолдау жөніндегі мемлекеттік бағдарламасы.
- 6 Түрікменстанның климаттың өзгеруі жөніндегі ұлттық стратегиясы.
- 7 Адам саудасына қарсы күрес жөніндегі ұлттық іс-қимыл жоспары.
- 8 Гендерлік теңдік жөніндегі ұлттық іс-қимыл жоспары.
- 9 «Сағлық» бағдарламасы (аудармасы «Денсаулық»).

Түрікменстанның ресми мемлекеттік ақпарат агенттіктері мен БАҚ

- 10 Мемлекеттік ақпарат агенттігі «Түрікменистан бүгін» (ТДХ).
- 11 «Бейтарап Түрікменстан» газеті.
- 12 «Түрікменстан» газеті.

Халықаралық ұйымдардың есептері мен материалдары

- 13 БҰҰ Даму бағдарламасының (БҰҰДБ) Түрікменстан ҰЕҰ-мен бірлескен жобалары туралы есептері (Бухгалтерлер одағына техникалық қолдауды қоса алғанда).
- 14 БҰҰ Балалар қорының (ЮНИСЕФ) Түрікменстандағы қызметі туралы есептері.
- 15 Еуропалық Одақтың (ЕО) ТМҚҚҚ-мен бірлескен жобалары туралы есептері.
- 16 Еуропадағы қауіпсіздік және ынтымақтастық ұйымының (ЕҚЫҰ) «Кейик Окара» ҚБ, «Ынам» ҚБ-мен бірлескен жобалары туралы есептері.
- 17 БҰҰ Босқындар істері жөніндегі жоғарғы комиссары басқармасының (БҰҰ БЖКБ) Түрікменстандағы азаматтығы жоқтықты азайту жобалары туралы есептері (ТМҚҚҚ және «Кейик Окара» ҚБ-мен бірлесіп).
- 18 ЕҚЫҰ Демократиялық институттар және адам құқықтары жөніндегі бюросының (ДИАҚБ) материалдары (Варшава, «Ынам» ҚБ қатысқан отырыстар).

Түрікменстанның қоғамдық бірлестіктерінің ақпараттық ресурстары мен материалдары (ашық дереккөздерден және ФТТ-дан)

- 19 Түрікменстан өнеркәсіпшілер мен кәсіпкерлер одағының (ТӨКО) материалдары мен көпшілікке арналған есептілігі.
- 20 Түрікменстан экономистер одағының материалдары мен көпшілікке арналған есептілігі.
- 21 Түрікменстан бухгалтерлер одағының материалдары мен көпшілікке арналған есептілігі.
- 22 Махтұмқұлы атындағы Түрікменстан жастар одағының материалдары мен көпшілікке арналған есептілігі.
- 23 Түрікменстанның Қызыл Жарты Ай ұлттық қоғамының (ТҚЖАҰҚ) материалдары мен көпшілікке арналған есептілігі.
- 24 Түрікменстан табиғатты қорғау қоғамының (ТТҚҚ) материалдары.
- 25 Түрікменстан соқырлар мен саңыраулар қоғамының (ТССҚ) материалдары.
- 26 Мүгедектерді қолдау орталығының материалдары.
- 27 «Кейик Окара» қоғамдық бірлестігінің материалдары.
- 28 «Ынам» қоғамдық бірлестігінің материалдары.
- 29 «Йенме» қоғамдық бірлестігінің материалдары.
- 30 «Мерт» қоғамдық бірлестігінің материалдары.
- 31 «Агама» альпинист клубының материалдары.

Зерттеудің далалық кезеңінің материалдары (сапалық деректер)

- 32 Түрікменстанның 20 негізгі ҰЕҰ-ы қатысқан екі фокус-топтық талқылаудың (ФТТ) деректері (2026 жылғы 27 және 28 қаңтарда өткізілген). Деректер түрі: сөз сөйлеу транскриптітері, талдамалық жазбалар, кейстер.

Қосымша дереккөздер (әдіснама мен контекст үшін)

- 33 Түрікменстанның «Қоғамдық бірлестіктер туралы» Заңы (2003 жылғы бірінші редакция) (ретроспективті шолу үшін).
- 34 ҰЕҰ-ның Тұрақты даму мақсаттарына (ТДМ) қол жеткізуге қосқан үлесін бағалау бойынша БҰҰ-ның жалпы әдіснамалық ұсынымдары.
- 35 2024 жылғы статистикалық жылнама, Түрікменстанның Мемлекеттік статистика комитеті.

Өзбекстан

- 1 Өзбекстан Республикасының Конституциясы. 1992 жылғы 8 желтоқсанда қабылданған (соңғы өзгерістер мен толықтыруларды ескергендегі редакциясында).
- 2 Өзбекстан Республикасының «Мемлекеттік емес коммерциялық емес ұйымдар туралы» Заңы. 1999 жылғы 14 сәуірде қабылданған № 763-I (кейінгі өзгерістер мен толықтырулармен). <https://lex.uz/docs/10863>.
- 3 Өзбекстан Республикасының «Өзбекстан Республикасындағы қоғамдық бірлестіктер туралы» Заңы. 1991 жылғы 15 ақпанда қабылданған № 223-XII (өзгерістері мен толықтыруларымен).
- 4 Өзбекстан Республикасының «Мемлекеттік емес коммерциялық емес ұйымдар қызметінің кепілдіктері туралы» Заңы. 2007 жылғы 3 қаңтарда қабылданған № ЗРУ-76.
- 5 Өзбекстан Республикасының «Әлеуметтік әріптестік туралы» Заңы. 2014 жылғы 25 қыркүйекте қабылданған № ЗРУ-376.
- 6 Өзбекстан Республикасының «Қайырымдылық туралы» Заңы. 2007 жылғы 2 мамырда қабылданған № ЗРУ-96.
- 7 Өзбекстан Республикасы Президентінің 2018 жылғы 13 сәуірдегі № PQ-3666 «Әділет органдары мен мекемелерінің қызметін түбегейлі жетілдіру жөніндегі шаралар туралы» Қаулысы.
- 8 Өзбекстан Республикасы Президентінің 2022 жылғы 22 тамыздағы № PQ-357 «2022–2023 жылдарда ақпараттық-коммуникациялық технологиялар саласын жаңа кезеңге шығару жөніндегі шаралар туралы» Қаулысы.
- 9 Өзбекстан Республикасы Министрлер Кабинетінің 01.03.2025 жылғы № 135 Қаулысы (Lex.uz): <https://lex.uz/docs/7413952>
- 10 Өзбекстан Республикасы Әділет министрлігі (gov.uz): үкіметтік емес коммерциялық емес ұйымдармен (ҮЕКҰ) ашық диалог туралы жаңалық (02.12.2025), статистикалық деректер: шамамен 10 000 ҮЕКҰ, 70 000 жұмыспен қамтылған адам, мемлекеттік бағдарламалардың 350 бағытына қатысу: <https://gov.uz/en/adliya/news/view/107592>
- 11 Әділет министрлігінің МЕҰ порталы e-ngo.uz (ашық деректер, тізілім; көрсетілетін жиынтық көрсеткіштер): <https://e-ngo.uz/>
- 12 UNDP. ICPE Uzbekistan (Independent Country Programme Evaluation), PDF (2025): <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2025-07/icpe-uzbekistan-main-report.pdf>
- 13 Government portal dataset: Grant and social order projects submitted to NGOs (gov.uz, update 25.12.2024): <https://gov.uz/en/digital/sections/view/31351>
- 14 UNDP Uzbekistan project page: Women Entrepreneurship Support Programme (WESP): <https://www.undp.org/uzbekistan/projects/women-entrepreneurship-support-programme>
- 15 UNDP: Women Entrepreneurship Support Programme: <https://www.undp.org/uzbekistan/projects/women-entrepreneurship-support-programme>
- 16 UNDP: ICPE Uzbekistan (2025): <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2025-07/icpe-uzbekistan-main-report.pdf>
- 17 UN Uzbekistan: SDGs in Aral Sea region (16.09.2023): <https://uzbekistan.un.org/en/246135-empowering-aral-sea-region-localized-leap-towards-sustainable-development-goals>
- 18 World Bank: Uzbekistan Digital Inclusion Project (Aug 2025): <https://documents1.worldbank.org/curated/en/099082125080051162/pdf/P179108-b64144dd-4ff9-477b-8c7d-a047df407339.pdf>
- 19 UNDP: PIR Uzbekistan (environmental NGOs mention): https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2024-07/pir_uzbekistan_0.pdf
- 20 Asian Development Bank. Civil Society Brief: Uzbekistan. <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/753866/civil-society-brief-uzbekistan.pdf>
- 21 UNICEF, ILO, UNDP. Evaluation of the UN Joint Programme on Strengthening Social Protection in Uzbekistan. https://mptf.undp.org/sites/default/files/documents/2023-05/uzbekistan_final_evaluation_report.pdf
- 22 World Bank. Өзбекстандағы инклюзия және мүгедектірі бар адамдардың құқықтары туралы құжат. <https://documents1.worldbank.org/curated/en/099051823030041628/pdf/P1783520c7133306c082d50f566673af55c.pdf>
- 23 European Training Foundation. The Role of Civil Society Organisations in Human Capital Development and Lifelong Learning. <https://www.etf.europa.eu/sites/default/files/2025-01/CSO%20HCD%20LLL%20THEMATIC%20PAPER%202024%20FINAL.pdf>
- 24 UNDP Independent Evaluation Office. Independent Country Programme Evaluation: Uzbekistan. <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2025-07/icpe-uzbekistan-main-report.pdf>

3-қосымша. Орталық Азия бойынша ҰЕҰ-лардың үлесіне қатысты жиынтық көрсеткіштер

(бағалау негізінде, статистикалық немесе ресми деректер болып табылмайды)

Кесте. Орталық Азия елдері бойынша ҰЕҰ-ның институционалдық үлесін сипаттайтын қолжетімді сандық көрсеткіштер

ОА бойынша барлығы: 56 240

Көрсеткіштер	 Қазақстан	 Қырғызстан	 Тәжікстан	 Түрікменстан	 Өзбекстан
Тіркелген / есепке алынған ұйымдар	тіркелген 23 000 -нан астамы ҰЕҰ (үкіметтік емес ұйым)»	Зерттеудің мақсатты тобындағы 21 399 ҰЕҰ; 4 548 статистикалық есептілік тапсырды	1 700 ұйым, 411 филиалдар мен өкілдіктер; мақсатты топта 968 ұйым бар	138 қоғамдық ұйымы бар	шамамен 10 000 мемлекеттік емес коммерциялық емес ұйым (МЕКҰ); бөлімшелерін, филиалдары мен өкілдіктерін қоса есептегенде 11,6 мыңнан астам МЕКҰ бар
Жұмыс істеп тұрған / белсенді жұмыс істейтін ұйымдар	2024 жылдың соңында базада 17 964 белсенді ҰЕҰ бар	397 ең белсенді ұйымдар	мақсатты топтағы 105 ұйым қаржылық есептілігін ұсынды; зерттеу іріктемесіне 69 азаматтық қоғам ұйымы (АҚҰ) енгізілді	138 ұйымның барлығы да жұмыс істеп тұрған ұйымдар болып саналады және есептілік ұсынады	д/ж; нақты жұмыс істеп тұрған / белсенді МЕКҰ санаты жеке бөлініп көрсетілмеген
Қызметкерлер саны	2024 жылы 97 758 ; ҰЕҰ базасында 40 мың штаттық қызметкерлер бөлек көрсетілген	24 414 қызметкер	мақсатты топқа кіретін жұмыс істеп тұрған ұйымдарда 1 200 жұмыс орны бар	тұтас сектор бойынша д/ж	70 мыңнан астам адам
Қызметкерлер арасындағы әйелдер	д/ж	24 414 орташа тізімдікпен қызметкердің 14 158 әйелдер	д/ж	д/ж	д/ж
Сыртқы қосалқылар / тартылған мамандар	д/ж; ҰЕҰ базасында тартылған мамандар бойынша “–” тұр	4 857 сыртқы үйлестірушілер	д/ж	д/ж	д/ж
Еріктілер (волонтерлер) / ақы төленбейтін қызметкерлер	107 мың еріктілер	5 411 жалақы төленбейтін қызметкерлер / еріктілер	д/ж	тұтас сектор бойынша д/ж; тек жекелеген кейстер ғана бар	д/ж
Сектор қызметіне тартылғандардың жалпы саны	ЭҚЖЖ (ОКЭД) бойынша 97 758 қызметкер және ҰЕҰ деректер қоры бойынша 107 мың ерікті	34 682 адам	д/ж	д/ж	34 682 адам 70 мыңнан астам қызметкер; волонтерлер жеке көрсетілмеген.
Орташа жалақы	2024 жылы айына 318 853 теңге (664 АҚШ доллары)	айына 27 605 сом (317 АҚШ доллары)	д/ж	д/ж	айына 4 308 379 сум (шамамен 345 АҚШ доллары)
Еңбекақы төлеу қоры	2024 жылы ЭҚЖЖ 94.99.0 бойынша 374 084,5 млн теңге (773,1 млн АҚШ доллары)	материалдағы дайын көрсеткіш ретінде д/ж	д/ж	д/ж	д/ж

Орталық Азиядағы үкіметтік емес ұйымдар (ҰҰҰ):
дамуға, басқаруға және тұрақтылыққа қосқан үлесі

Көрсеткіштер	 Қазақстан	 Қырғызстан	 Тәжікстан	 Түрікменстан	 Өзбекстан
Салықтар мен әлеуметтік аударымдар	д/ж; салық деректеріне қол жеткізу құпиялылықпен шектелген	2024 жылы шамамен 1,3 млрд сом (шамамен 15 млн АҚШ доллары)	69 АҚҰ іріктемесі бойынша шамамен 4 млн сомони (440 мың АҚШ долларынан астам)	д/ж; есепте есептеуге арналған жария макростатистиканың жоқтығы көрсетілген	д/ж; аударымдар бойынша салыстырмалы деректер жеке көрсетілмеген
Жалпы қосылған құн	д/ж	10 558 725,1 мың сом (120 млн АҚШ долларынан астам)	д/ж	д/ж	д/ж
ҰҰҰ-ның ЖІӨ-дегі үлесі	д/ж	2024 жылы ЖІӨ-нің 0,67% -ы.	д/ж	д/ж	д/ж
Жалпы қаржылық түсімдер / айналым	тұтас сектор бойынша д/ж; бөлек қаржыландыру механизмдері бар	2024 жылы шамамен 53 млрд сом (шамамен 609 млн АҚШ доллары), ал мақсатты топ бойынша – 14,2 млрд сом (шамамен 161,7 млн АҚШ доллары)	69 АҚҰ іріктемесі бойынша 53,3 млн сомони (шамамен 6 млн АҚШ доллары)	тұтас сектор бойынша д/ж	2024 жылы 34 350,3 трлн сум (шамамен 2,8 млрд АҚШ доллары)
Шетелдік техникалық көмек / гранттар	тұтас сектор бойынша д/ж		39,7 млн сомони (шамамен 4,4 млн АҚШ доллары), бұл 69 АҚҰ іріктемесі бюджетінің 74,5%-ын құрайды.	2024 жылы шамамен 1,2 млн АҚШ доллары сомасына 22 гранттық жоба	1 206,5 млрд сум (шамамен 100 млн АҚШ доллары), бұл 3,5%-ды құрайды.
Мемлекеттік / жергілікті бюджеттен көрсетілетін қолдау	МӘТ: 2024 жылы 33,56 млрд теңгеге (69,9 млн АҚШ доллары) 2 167 жоба; гранттық қаржыландыру жыл сайын 2 млрд теңгеден (4,2 млн АҚШ доллары) асады; ССҰ – шамамен 45–55 млрд теңге (91,7–114,6 млн АҚШ доллары), 60%-дан астамы бюджеттен	шамамен 0,2 млрд сом (шамамен 1,8 млн АҚШ доллары); түсімдердің 1%-ы	3,57 млн сомони (шамамен 400 мың АҚШ доллары) немесе 7%-ы мемлекеттік әлеуметтік тапсырысты іске асыру жөніндегі келісімшарттар бойынша алынған қаражаттың үлесіне тиесілі болды	салыстырмалы көрсеткіші д/ж	7 жыл ішінде 718 млрд сум (шамамен 60 млн АҚШ доллары); 3 жыл ішінде өңірлік қорлар арқылы жалпы сомасы 83 млрд сумды (шамамен 7 млн АҚШ доллары) құрайтын 1 600 жоба қаржыландырылды
Тауарлар мен қызметтерді сатып алу / ШОБ-қа қосқан үлесі	д/ж	тек семинарлар, тренингтер және дөңгелек үстелдерді ұйымдастырудың өзінен 917 млн сомнан астам (шамамен 10,5 млн АҚШ доллары)	д/ж	д/ж	д/ж
Мемлекеттік / аумақтық механизмдер бойынша жобалар саны	2024 жылы жалпы сомасы 33 562,8 млн теңгені (69,9 млн АҚШ доллары) құрайтын 2 167 жоба іске асырылды	бірыңғай көрсеткіш ретінде д/ж	д/ж	2024 ж. – 22 гранттық жоба	соңғы 3 жыл ішінде аумақтық қорлар арқылы 1 600 жоба іске асырылды
Бенефициарлар саны / тұтас сектор бойынша қамту деңгейі	бірыңғай көрсеткіш ретінде д/ж; жекелеген кейстер ғана бар	бірыңғай көрсеткіш ретінде д/ж; тек жекелеген кейстер ғана бар	жыл сайын 250 000 бенефициар қамтылады (69 АҚҰ іріктемесі бойынша)	бірыңғай көрсеткіш ретінде д/ж; жекелеген кейстер ғана бар	бірыңғай көрсеткіш ретінде деректер жоқ; жекелеген кейстер ғана бар

4-қосымша. ҰЕҰ үлесін бағалауға арналған ұсынылатын үш деңгейлі индикаторлар жүйесі

ҰЕҰ үлесін бағалаудың бірыңғай индикаторлар жиынтығына негізделген жүйесі сектор қызметі туралы деректердің шашыраңқылығын еңсеру үшін қажет. Қазіргі уақытта ҰЕҰ туралы ақпарат көбінесе жобалық есептілік, жекелеген кейстер, қаржылық деректер, ведомстволық мәліметтер немесе іс-шаралардың сипаттамасы түрінде ұсынылады. Бұл нәтижелерді жинақтауды қиындатады және сектордың дамуға қосқан үлесін дәйекті түрде көрсетуге мүмкіндік бермейді. Бірыңғай индикаторлар бағалаудың ортақ тілін қалыптастыруға көмектеседі: сектордың негізгі параметрлерін, оның ресурстық базасын, функцияларын, қамту аясын, бенефициарлар үшін нәтижелерін және қауымдастықтар, қызметтер мен басқару институттары деңгейіндегі өзгерістерді тіркеуге мүмкіндік береді. Мұндай жүйе ҰЕҰ-ның мемлекет, қоғам, бизнес және донорлар алдындағы көріну деңгейін арттырады, сектордың маңызын төмен бағалау тәуекелін азайтады және оның қоғамдық құндылығын неғұрлым тұрақты, салыстырмалы әрі дәлелді түрде көрсетуге негіз қалайды.

ҰЕҰ үлесін бағалау үшін индикаторлардың үш деңгейлі жүйесін қолдану орынды. Бұл жүйе сектордың базалық есебін, ұйымдардың функционалдық үлесін және неғұрлым күрделі әсерді бағалауды бір-бірімен араластырмауға мүмкіндік береді. Мұндай тәсіл коммерциялық емес ұйымдар статистикасына, волонтерлік еңбекті өлшеуге және даму нәтижелерін басқаруға қатысты халықаралық ұстанымдарға сәйкес келеді.

1-деңгей. Сектордың базалық есебі (институционалдық үлес)

Бұл деңгей ҰЕҰ-ның ауқымын, құрылымын және ресурстық базасын түсіну үшін қажет. Ол ҰЕҰ-ның спутниктік шоттары жөніндегі халықаралық тәсілге барынша жақын келеді, мұнда сектор жұмыспен қамту, өндірілген өнімдер мен көрсетілген қызметтер, еңбекақы төлеу, табыс көздері, шығыстар, волонтерлік еңбек және институционалдық жіктеу арқылы экономиканың бір бөлігі ретінде қарастырылады.

Ең төменгі индикаторлар:

• тіркелген ҰЕҰ саны;	• ақшалай түсімдердің көлемі;
• жұмыс істеп тұрған ҰЕҰ саны;	• пайдаланылған қаражат көлемі;
• егер мұндай топты бөліп көрсету мүмкін болса, белсенді қызмет атқаратын ҰЕҰ саны;	• қаржыландыру көздері: мемлекеттік бюджет, жергілікті бюджеттер, донорлар, қайырымдылық қаражаттары, мүшелік жарналар, ақылы қызметтер, табыс әкелетін қызмет және т.б. (сомасы мен үлесі);
• ҰЕҰ-ның ұйымдық-құқықтық нысандары бойынша бөлінуі (саны және үлесі);	• тауарлар мен қызметтерді сатып алу көлемі;
• ҰЕҰ-ның қызмет салалары бойынша бөлінуі (саны және үлесі);	• жобалар мен бағдарламалардың саны (жалпы, қызмет түрлері және секторлар бойынша, саны мен үлесі);
• штаттық қызметкерлер саны;	• бенефициарлар саны (жалпы, қызмет түрлері және секторлар бойынша, саны мен үлесі);
• тартылған сарапшылар мен консультанттар саны;	• қызметтің өңірлік қамтылуы (өңірлер бойынша жобалар мен бенефициарлар саны, саны мен үлесі);
• волонтерлер саны;	• ашық есептер жариялайтын ұйымдардың үлесі.
• волонтерлік еңбектің көлемі (сағатпен немесе толық жұмыспен қамту эквивалентімен);	
• еңбекақы төлеу қоры;	
• сектордағы орташа жалақы;	
• салықтар мен әлеуметтік аударымдар;	

2-деңгей. Функционалдық үлес

Бұл деңгей ҰЕҰ-ның адамдар, қауымдастықтар, мемлекет және экономика үшін нақты қандай қызмет атқаратынын көрсетеді. Ол ұйымдардың негізгі рөлдерін: қызмет көрсету, құқықтарды қорғау, саясатқа қатысу, қоғамдық мониторинг жүргізу, ресурстар тарту, осал топтармен жұмыс істеу, әлеуметтік кәсіпкерлікті дамыту және жергілікті бастамаларды іске асыру сияқты бағыттарды қамтуы тиіс.

Функционалдық үлестің индикаторлары:

- ❁ негізгі топтар бойынша бенефициарлар саны (балалар, жастар, әйелдер, мүгедектігі бар адамдар, қарттар, мигранттар, аз қамтылған отбасылар, зорлық-зомбылықтан зардап шеккендер, ауыр және созылмалы аурулары бар пациенттер, - ауылдық және шалғай аумақтардың тұрғындары, сондай-ақ ҰЕҰ қызмет саласына қарай айқындалатын басқа да топтар) (саны және үлесі);
- ❁ осал топтардан шыққан бенефициарлардың үлесі;
- ❁ ауылдық және шалғай аумақтарда көрсетілген қызметтердің саны (жалпы қызметтер санындағы саны мен үлесі);
- ❁ көрсетілген әлеуметтік, құқықтық, психологиялық, білім беру, оңалту және консультациялық қызметтердің саны;
- ❁ қызметтің негізгі санаттары бойынша қызметтердің саны мен үлесі;
- ❁ құжаттарды, төлемдерді, қызметтерді немесе құқықтық қорғауды алуға жәрдем көрсету жағдайларының саны;
- ❁ тегін құқықтық көмек алған адамдар саны;
- ❁ дағдарыстық, оңалту, жартылай стационарлық және мамандандырылған қызметтердің саны;
- ❁ оқытылған мамандардың, волонтерлердің, ата-аналардың, кәсіпкерлердің немесе қауымдастық өкілдерінің саны;
- ❁ жұмыспен қамту, өзін-өзі жұмыспен қамту және кәсіпкерлік бағдарламаларына қатысушылар саны;
- ❁ құрылған немесе қолдау көрсетілген стартаптардың, әлеуметтік кәсіпорындардың және жергілікті бастамалардың саны;
- ❁ бенефициарлар үшін құрылған немесе сақталған жұмыс орындарының саны;
- ❁ мемлекеттік, әлеуметтік немесе жергілікті бағдарламалар үшін ҰЕҰ тартқан ресурстар көлемі;
- ❁ стратегияларға, бағдарламаларға, заңдарға және нормативтік құқықтық актілерге қатысты ҰЕҰ ұсынған ұсыныстар саны;
- ❁ ҰЕҰ қатысқан жұмыс топтарының, кеңестердің, тыңдаулардың және консультациялық алаңдардың саны;
- ❁ ҰЕҰ жүргізген мониторингтердің, қоғамдық сараптамалардың және бағалаулардың саны;
- ❁ мемлекеттік органдар қараған ҰЕҰ ұсынымдарының саны;
- ❁ бағдарламаларда, нормативтік құқықтық актілерде немесе практикалық шешімдерде ескерілген ҰЕҰ ұсынымдарының саны;
- ❁ қауымдастықтардың қатысуымен іске асырылған жергілікті бастамалардың саны.

3-деңгей. Нәтижелер мен әсерді бағалау

Бұл деңгей ҰЕҰ қызметінің нәтижесінде пайда болатын өзгерістерді көрсетуі тиіс: қызметтерге қолжетімділіктің жақсаруы, осалдық деңгейінің төмендеуі, жұмыспен қамтудың және табыстың артуы, өмір сапасының жақсаруы, институционалдық өзгерістер мен нәтижелердің тұрақтылығы. Нәтижелерді басқарудың халықаралық тәжірибесінде бұл индикаторлар ұзақ мерзімді нәтижелерге (outcome) және әсерге (impact) жақын келеді, яғни олар мақсатты топтар, жүйелер және қауымдастықтар деңгейіндегі өзгерістерді бағалауға бағытталған.

Нәтижелер мен әсердің ықтимал индикаторлары:

- ❁ қажетті қызметке қол жеткізген бенефициарлар үлесінің өзгеруі;
- ❁ қызмет алу үшін жұмсалатын уақыттың немесе шығындардың қысқаруы;
- ❁ көмек көрсетудің толық жолынан өткен бенефициарлар үлесі;
- ❁ 6–12 айдан кейін оң нәтижені сақтап қалған бенефициарлар үлесі;
- ❁ құжаттарын, құқықтарын немесе әлеуметтік қолдау алу мүмкіндігін қалпына келтірген адамдар үлесі;
- ❁ құқықтық көмек алушылардың өз мәселесі бойынша оң шешімге қол жеткізген үлесі;
- ❁ бенефициарлардың құқықтары мен қолжетімді қызметтер туралы хабардарлық деңгейінің өзгеруі;
- ❁ мүгедектігі бар адамдардың немесе басқа мақсатты топтардың дербестік деңгейінің өзгеруі;
- ❁ бағдарламаларға қатысушылардың жұмыспен қамтылу немесе өзін-өзі жұмыспен қамту деңгейінің өзгеруі;
- ❁ экономикалық бағдарламаларға қатысушылардың табыс деңгейінің өзгеруі;
- ❁ шағын кәсіп ашқан немесе өз ісін кеңейткен бенефициарлар саны;
- ❁ 12 айдан кейін қызметін жалғастырып жатқан әлеуметтік кәсіпорындар немесе стартаптар үлесі;
- ❁ мақсатты қауымдастықтарда суға, инфрақұрылымға, білім беруге, денсаулық сақтауға немесе әлеуметтік қызметтерге қолжетімділіктің жақсаруы (қажеттілік деңгейіне қатысты үлесі);
- ❁ бенефициарлардың көрсетілген көмектің сапасына қанағаттану деңгейінің өзгеруі;
- ❁ дағдарыстық қызметтерде сол бір мәселе бойынша қайта жүгіну жағдайларының азаюы;
- ❁ ҰЕҰ ұсыныстары негізінде мемлекеттік органның, мекеменің немесе жергілікті әкімшіліктің жұмыс тәжірибесінің өзгеруі;
- ❁ ҰЕҰ қатысуымен қабылданған заңдардың, стратегиялардың, бағдарламалардың немесе нормативтік құқықтық актілердің саны;
- ❁ мемлекеттік әлеуметтік тапсырысқа немесе тұрақты қаржыландыру жүйесіне енгізілген ҰЕҰ қызметтері мен модельдерінің саны;
- ❁ басқа аумақтарда немесе ұйымдарда кеңінен қолданылған табысты тәжірибелер саны;
- ❁ бенефициарлар мен қауымдастықтардан кері байланыс алудың жұмыс істейтін механизмдерінің болуы;
- ❁ нәтижелер мен өзгерістер туралы тұрақты жария есептіліктің болуы.

Мұндай жүйені енгізу кезінде барлық ҰЕҰ-дан бірдей күрделі есептілікті талап етпеу маңызды. Шағын жергілікті ұйымдар үшін базалық есеп жүргізу және функционалдық үлестің бірнеше көрсеткішін пайдалану жеткілікті. Ал ірі сервистік, сараптамалық немесе желілік ұйымдар үшін нәтижелердің кеңейтілген индикаторларын қолдануға болады. Әсерді бағалау ірі бағдарламаларға, тұрақты қызметтерге, инновациялық модельдерге және мемлекеттік немесе донорлық қаржыландыру алатын бағыттарға қатысты іріктеп қолданылуы мүмкін.

5-қосымша. Деректердің сенімділік деңгейі

Ел	Сенімді түрде мәлімдеуге болатын тұстар	Сақтықты талап ететін тұстар
 Қазақстан	Белсенді ҰЕҰ саны, жұмыспен қамту, еріктілер (волонтерлер), мемлекеттік әлеуметтік тапсырыс, әлеуметтік қызметтер	Салықтық үлес және зерттеу аясынан тыс ұйымдарды нақты шектеу (алып тастау)
 Қырғызстан	ЖІӨ-дегі үлесі, жұмыспен қамту, салықтар, қаржылық түсімдер, сатып алулар	Бенефициарлар үшін ұзақ мерзімді өзгерістер (/ outcomes)
 Өзбекстан	Тіркеу, жұмыспен қамту, ақшалай түсімдер, мемлекеттік қолдау	Тіркелген және іс жүзінде белсенді МҰҰ-дарды бөлу
 Тәжікстан	Сарапшылық қатысу, 69 АҚҰ іріктемесі бойынша деректер	Тұтас секторға экстраполяция жасау (жалпылау)
 Түрікменстан	Тіркелген ұйымдар саны, мүгедектігі бар адамдарды жұмыспен қамтудың жекелеген жобалары мен мысалдары	Макроэкономикалық үлес, салықтар, жиынтық қаржылық ағындары

6-қосымша. Коммерциялық емес сектордың экономика мен жұмыспен қамтуға қосқан үлесін өлшеудің халықаралық тәжірибесі

Неліктен елдер ҰЕҰ-ның үлесін өлшейді?

Әлемнің көптеген елдерінде коммерциялық емес ұйымдар тек азаматтық қоғам институттары ретінде ғана емес, сонымен қатар жұмыс орындарын құратын, қоғамдық маңызы бар қызметтер көрсететін, ресурстар тартатын және қосылған құн қалыптастыратын экономиканың қатысушылары ретінде қарастырылады.

Алайда дәстүрлі мемлекеттік статистика ұзақ уақыт бойы бұл үлестің толық ауқымын көрсетуге мүмкіндік бермеді. Осы мәселені шешу үшін БҰҰ-ның Статистикалық комиссиясы Ұлттық шоттар жүйесі (SNA) шеңберінде коммерциялық емес ұйымдарды есепке алу жөніндегі арнайы ұсынымдар әзірледі. Олардың қатарында коммерциялық емес сектор мен волонтерлік қызметтің қосалқы (спутниктік) шоттарын пайдалану да бар. Мұндай тәсіл мыналарды бағалауға мүмкіндік береді:

- ҰЕҰ-ның жалпы қосылған құнға (ЖҚҚ) қосқан үлесін;
- ҰЕҰ-ның жалпы ішкі өнімге (ЖІӨ) қосқан үлесін;
- жұмыспен қамту мен еңбекақы төлеуді;
- ұйымдардың кірістері мен шығыстарының құрылымын;
- волонтерлік қызметтің үлесін;
- сектордың экономиканың жекелеген салалары мен әлеуметтік саладағы рөлін.

Халықаралық статистикалық негіз

Заманауи тәсілдер БҰҰ ұсынымдарына және Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымының (ЭЫДҰ) халықаралық тәжірибесіне негізделеді. Негізгі идея – коммерциялық емес сектор мемлекеттік сектор, бизнес немесе үй шаруашылықтары сияқты ресми статистикада айқын көрініс табуы тиіс. Осы мақсатта елдер тіркелген ұйымдарды жай есепке алудан олардың экономикалық және әлеуметтік үлесін бағалауға біртіндеп көшіп келеді.

Халықаралық тәжірибе

Х-кесте. Коммерциялық емес сектордың үлесін бағалайтын елдердің мысалдары

Country	GVA / Contribution to GDP	Employment	Volunteer Labour	Features of Practice
Канада	Ия	Ия	Ия	ҰЕҰ-ның ең дамыған қосалқы шоттарының бірі
Австралия	Ия	Ия	Ия	Сектордың экономикалық және әлеуметтік үлесін тұрақты бағалау
Жаңа Зеландия	Ия	Ия	Ия	Волонтерлік қызмет пен жергілікті қауымдастықтарға басымдық беру
Норвегия	Ия	Ия	Ия	Волонтерлік ұйымдардың үлесін жүйелі түрде есепке алу
Финляндия	Ия	Ия	Ішінара	ҰЕҰ деректерін әлеуметтік статистикаға интеграциялау
Нидерланд	Ия	Ия	Ия	Қоғамдық пайдалы қызметті есепке алудың дамыған жүйесі
Бельгия	Ия	Ия	Ішінара	Әлеуметтік экономиканы талдау үшін деректерді пайдалану
Франция	Ия	Ия	Ия	Қауымдастықтар мен әлеуметтік экономика ұйымдарын есепке алу
Чехия	Ия	Ия	Ия	Сектор туралы деректерді тұрақты жариялау
Португалия	Ия	Ия	Ия	Әлеуметтік экономиканың ұлттық қосалқы шоты
Корея Республикасы	Ия	Ия	Ішінара	Қоғамдық әсерді бағалау үшін деректерді пайдалану

Дереккөз: коммерциялық емес ұйымдарды есепке алу жөніндегі БҰҰ ұсынымдары, ұлттық статистикалық қызметтер және ЭЫДҰ тәжірибесіне арналған халықаралық шолулар.

Канада: кешенді статистикалық есепке алудың үлгісі

Канада коммерциялық емес секторды статистикалық есепке алу саласындағы әлемдік көшбасшылардың бірі болып саналады. Канаданың статистика басқармасы тұрақты түрде төмендегі көрсеткіштер бойынша деректер жариялайды:

- коммерциялық емес сектордың ЖІӨ-ге қосқан үлесі;
- жұмыспен қамту және еңбекақы төлеу көрсеткіштері;
- ұйымдардың кірістері мен шығыстарының құрылымы;
- волонтерлік қызмет;
- қызметтің әртүрлі бағыттарының (білім беру, денсаулық сақтау, мәдениет, әлеуметтік қызметтер және т.б.) үлесі.

Алынған деректер мемлекеттік саясатты әзірлеу кезінде пайдаланылады және сектордың динамикасын экономиканың басқа секторларымен тең дәрежеде бағалауға мүмкіндік береді.

Австралия және Жаңа Зеландия: қоғамдық құндылықты есепке алу

Австралия мен Жаңа Зеландия экономикалық көрсеткіштермен қатар еріктілердің (волонтерлердің) үлесіне ерекше назар аударады. Ұлттық статистикада төмендегілер бағаланады:

- волонтерлер саны;
- ерікті еңбектің көлемі;
- волонтерлік қызметтің экономикалық баламасы;
- қоғамдық ұйымдардың жергілікті қауымдастықтарды дамытуға қосқан үлесі.

Мұндай тәсіл дәстүрлі қаржылық есептілікте көрініс таппайтын азаматтардың үлесін есепке алуға мүмкіндік береді.

Нидерланд, Бельгия және Франция: әлеуметтік экономикамен байланыс

Бірқатар Еуропа елдерінде коммерциялық емес сектор әлеуметтік экономиканың неғұрлым кең жүйесінің бір бөлігі ретінде қарастырылады. Статистика келесілерді бағалауға мүмкіндік береді:

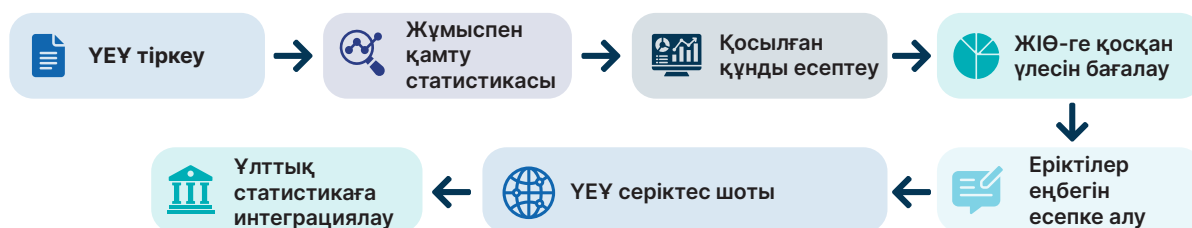
- қоғамдық ұйымдардың жұмыспен қамтуға қосқан үлесін;
- әлеуметтік қызметтер көрсетудегі қатысуын;
- жергілікті қауымдастықтарды дамытуға қосқан үлесін;
- халықтың осал топтарын қоғамға кіріктірудегі рөлін;
- қоғамдық игіліктерді өндіруге қатысуын.

Мұндай тәсіл ҮЕҰ-ның аумақтардың орнықты дамуына қосқан үлесін неғұрлым толық түсінуге ықпал етеді.

Халықаралық тәжірибеден алынған негізгі сабақтар

Елдер арасындағы айырмашылықтарға қарамастан, ҮЕҰ салымдарын есепке алу жүйесінің дамуы әдетте бірнеше дәйекті кезеңдерден өтеді.

ҮЕҰ ҮЛЕСІН ӨЛШЕУДІҢ ЭВОЛЮЦИЯСЫ

Орталық Азия елдері үшін не пайдалы болуы мүмкін?

Халықаралық тәжірибе көрсеткендей, Орталық Азия елдері үшін ең шынайы әрі іске асыруға болатын қадамдар мыналар болып табылады:

- белсенді ҮЕҰ тізілімдерін құру және үнемі жаңарту;
- статистика, салық және тіркеу органдарының деректерін келісу;
- сектордың жұмыспен қамтылуын және еңбекақы төлеу қорын үнемі бағалау;
- ҮЕҰ-ның жалпы қосылған құнын есептеу;
- волонтерлік қызметті есепке алуды дамыту;
- коммерциялық емес сектордың пилоттық көмекші (сателлиттік) шоттарын әзірлеу;
- ҮЕҰ-дардың экономика мен қоғамдық дамуға қосқан үлесі туралы жинақталған деректерді тұрақты түрде жариялау.

ЭЫДҰ (ОЭСР) елдерінің тәжірибесі мұндай шаралардың коммерциялық емес сектордың үлесін мемлекет пен қоғам үшін неғұрлым айқын етуге, қабылданатын шешімдердің сапасын арттыруға және ҮЕҰ-лардың елдің дамуына қосатын рөлі туралы неғұрлым объективті түсінік қалыптастыруға мүмкіндік беретінін көрсетеді.